

คำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปฏิจสมเด็จพระสมุปบาท

ในชั้นแรก ข้าพเจ้าตั้งใจจะเขียนคำชี้แจงเกี่ยวกับวิธีการศึกษาหนังสือปฏิจ-
สมุปบาทจากพระโอบูร์ เล่มนี้ ขึ้นโดยเฉพาะอย่างสมบูรณ์ แล้วในที่สุด สุขภาพและเหตุ-
การณ์อย่างอื่น ๆ ไม่อำนวยให้ทำเช่นนั้นได้. แต่เมื่ออุทิศที่มีข้อความทำนองที่ประสงค์
นั้น ที่ได้บรรยายไว้แล้วในที่อื่น ก็อาจใช้แทนกันได้ โดยแท้จริงและสมบูรณ์ที่สุด. นั่นคือ
ข้อความในหนังสือชื่อ โอศารัตต์พหรรณ แห่งชุดธรรมโฆณณ์ เลขที่ ๑๓. ก (ทั้งแต่หน้า
๓๔๔ ถึงหน้า ๔๓๑) ดังที่ได้นำมาจัดเรียงคำกับใหม่ ให้สะดวกแก่การอ่าน, ดังที่ปรากฏ
อยู่นี้.

อนึ่ง อยากจะขอแนะนำว่า ข้อความในหนังสือชื่อ อิทปปัจจยตา (ชุดธรรม-
โฆณณ์ เลขที่ ๑๒) ตลอดทั้งเล่ม จะมีประโยชน์อย่างยิ่ง สำหรับการศึกษาเรื่องปฏิจ-
สมุปบาท เพราะว่าโดยที่แท้แล้ว ก็เป็นเรื่องเดียวกัน หากแต่ว่ามีขอบเขตกว้างแถมกว่ากัน
เท่านั้น. แต่ถึงอย่างไรก็ดี ผู้ศึกษาจะต้องใช้คำชี้แจงในเล่มนี้ในฐานะเป็นหลักฐานของ
การศึกษา ด้วยเหตุผลที่กล่าวแล้วข้างต้น ดังต่อไปนี้ :—

การศึกษาเรื่องปฏิจสมุปบาท เป็น เรื่องสำคัญหรือจำเป็นสำหรับพุทธ-
บริษัท ดังบาลีในสังกตสูตร ที่มณีกาย (๑๑/๒๒๖/๒๒๗) ตอนสังกตียุกัง ซึ่งมีอยู่ว่า
“ธรรมสองอย่าง อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้
ตรัสไว้แล้ว มีอยู่, อันภิกษุทั้งหลายพึงทำสังคิ (คือสอบสวน) ในธรรมสองอย่างนั้น,

[๒๑]

ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น, โดยประการที่พรหมจรรย์ (ศาสนา) นี้ จะพึงมั่นคง
คงอยู่นาน. ข้อนี้จะต้องเป็นไปเพื่อความสุขแก่มหาชนเป็นอันมาก, เพื่ออนุเคราะห์โลก,
เพื่อประโยชน์สุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรมสองประการนี้คืออะไรเล่า?
ธรรมสองประการนี้คือ :

อาสณกุลสลดตา ความเป็นผู้ลดทอนในเรื่องอายตนะ ๑,

ปัจฉิมสัมปทาทุกสลดตา ความเป็นผู้ลดทอนในเรื่องปัจฉิมสัมปทา ๑”.

นี้แสดงว่าเรื่องปัจฉิมสัมปทา เป็นสิ่งที่พวกเราจักต้องพยายามช่วยกันทำให้
เกิดมีความเข้าใจอันถูกต้อง ในระหว่างกันและกัน ทั้งเพื่อเห็นแก่ตัวเอง, แก่ศาสนา,
และแก่ประโยชน์ของเทวดาและมนุษย์; และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อการไม่ทะเลาะวิวาท
กัน ในหมู่พุทธบริษัทเอง ดังที่กล่าวมาแล้ว, โดยที่เรามีปัญหาเกิดขึ้น เกี่ยวกับการ
ปฏิบัติในเรื่องนี้ เพราะมีความเห็นไม่ตรงกัน. หนทางใดมีอยู่เพื่อความเห็นเช่นนั้น
เราจะถือเอาประโยชน์จากหนทางนั้น ให้มากที่สุด เท่าที่จะทำได้. ถ้าบรรยายเรื่องนี้
มิได้มุ่งหมายเพื่อสร้างเงื่อนไขสำหรับวิวาทกัน หากแต่เพื่อขจัด “การทะเลาะ
วิวาทกัน” ระหว่างครูผู้สอนกับศิษย์ผู้เรียนเรื่องปัจฉิมสัมปทานี้เท่านั้น, ตลอดจนถึง
ผู้ที่ทำการศึกษาสนทนาเรื่องนี้ ในรูปอื่นๆ นอกโรงเรียน.

ปัจฉิมสัมปทา เป็น เรื่องเล็กน้อยที่สุด สมกับเป็น หัวใจของพุทธศาสนา
หรือ ศาสนาของศาสนา. ดังนั้นจึงจำเป็นอยู่เอง ที่จะทำให้เกิดปัญหาบางอย่างขึ้น
จนกระทั่งปัญหานี้ย้อนกลับมาเป็นอันตรายแก่ตัวศาสนาเอง เช่น ทำให้พุทธบริษัท
ไม่ได้รับประโยชน์ จากทัศนะของพุทธศาสนา ในเรื่องนี้. เมื่อพระอานนท์กราบ

ทูลว่า เรื่องปัจจุสมุปบาท คุเป็นเรื่องง่ายเรื่องต้นสำหรับข้าพท่านเอง พระพุทธองค์
ได้ตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์! อย่ากล่าวอย่างนั้น, ดูก่อนอานนท์! อย่ากล่าวอย่างนั้น,
ปัจจุสมุปบาทเป็นเรื่องลึก, ลักษณะหน้าทาก็คุเป็นเรื่องลึก, หมูสัตว์นี้ไม่รู้, ไม่รู้
คามเวรตอน, ไม่แทงตลอดซึ่งปัจจุสมุปบาท จิตจึงยังเหมือนกลุ้มคล้ายยัง, เหมือน
กลุ่มเศษคล้ายที่เป็นปม, พัวพันกันยังเหมือนเชิงหมัญญูและหญิงบัพพะระ, ไม่ถ่วงพัน
สังสาระ คืออบาย ทุกคติวิบาต ไปได้” ดังนี้, -- (สูตรที่ ๑๐ ทุกขวัคค์ อภิสมยสังยุคค์,
๑๖/๑๔๑/๒๒๕). ข้อนี้เป็นสิ่งที่แสดงว่า เราจะท้นต้น ๆ กับเรื่องนี้ไม่ได้, แต่จะคง
ระคมท้นเท่าถึงสติปัญญาทั้งหมด ศึกษาเรื่องนี้ด้วยความไม่ประมาท.

สำหรับข่าวบ้านธรรมดาสบายนี้ ที่รู้จักแต่สังคหวัตถุ ก็มีความรู้สึกว่ามีตัวคนอยู่ตลอดเวลานั้น เรื่องปฏิจางสมุปาบท ก็เป็นเรื่องตลกเกินกว่าที่จะเข้าใจได้ง่าย ๆ แล้วก็จะกลายเป็นเรื่องปรัชญาอันลึกซึ้งยิ่งเหมือนกลุ่มตั๊ก ชิงที่กล่าวแล้ว แล้วก็จะต้องฟังเสียงกัน เหมือนคนตาบอดกล่าวอ้าง ที่กล่าวถกอวัชระของข้างในที่ทำงานกัน แต่ สำหรับพระอรหันต์ นั้น เรื่องนี้จะกลายเป็นเรื่องวิชาการธรรมดา หรือเป็นวิทยาศาสตร์อันเปิดเผย เหมือนสิ่งของที่เอามาใส่ผ้ามือคู่เล่น ทั้งที่ไม่รู้จักชื่อของมันก็ได้ กล่าวคือ ท่านรู้จักสิ่งต่าง ๆ ดีจนไม่มีสิ่งหนึ่งในสิ่งใด ไม่เกิดติดหล่นหาอุปาทาน ไม่ว่าอารมณ์ขนิภิกไหนจะมาระทบ เพราะความมึนตึ่มสมบูรณ์ถึงที่สุด ท่านค้นทุกข์ได้สิ้นเชิงตามวิธีการของปฏิจางสมุปาบทผ่านนิโรธวาร แต่ท่านไม่จำเป็นจะต้องรู้จักชื่อทั้ง ๑๑ ชื่อของอาการแห่งปฏิจางสมุปาบททั้งหมดนั้นก็ได้อ่านพันทุกข์ไปแล้วความวิถิของปฏิจางสมุปาบทผ่านนิโรธวารแล้ว แต่ท่านอาจจะสอนเรื่องปฏิจางสมุปาบทโดยละเอียดแก่ใครไม่ได้ หรือถึงกับพูดไม่เป็นเอาเสียเลย ; ทั้งนี้ก็ได้ นั่นแหละคือ ความ

ลึกซึ้งของเรื่องปัจจุจฉมุปบาท ที่ลึกซึ้งถึงขนาดที่ต้องใช้สติปัญญา ในชั้นพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ในการค้นหา และนำมาอธิบายสั่งสอนแก่คนทั่วไป, แต่ก็ยังยากลำบากที่สัตว์
ทั้งหลายจะเข้าใจ จนถึงกับพระองค์ทรงดำริ น้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่สั่งสอนใคร
เสียเลย ในคราวตรัสรู้ใหม่ๆ โดยทรงเห็นว่าจะเหนื่อยเปล่า หรือได้ผลไม่คุ้ม
ค่าเหนื่อย; แต่ในที่สุด กำลังพระมหากรุณากระตุ้นให้พระองค์ทรงทนลำบาก เพื่อสอน
เรื่องที่ยากหรือลึกซึ้งนั้นจนได้ เพื่อเห็นแก่คนบางคนที่อาจจะเข้าใจได้ และมีอยู่
ในโลกนี้. ข้อนี้เราจะต้องเห็นความยากลำบากของพระพุทธองค์ ในการที่จะต้องทรง
อธิบายเรื่องที่ยากหรือธรรมาสามัญเข้าใจไม่ได้, ให้เข้าใจจนได้.

ข้อเท็จจริงอันลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องนี้ มีอยู่ว่า พระพุทธเจ้าท่านประกาศ
ศาสนา ด้วยความยากลำบาก คือต้อง **ตรัสด้วยภาษาถึงสองภาษา** ในคราวเดียวกัน,
คือตรัสโดย “**ภาษาคน**” สำหรับสอนศีลธรรมแก่คนที่ส่งหนาไป **ด้วยสติสัมปชัญญะ** คือ
มีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตน เป็นของ ๆ ตนจนยึดมั่นอยู่อย่างเหนียวแน่นเป็นประจำ,
และตรัสโดย “**ภาษาธรรม**” สำหรับสอนคนที่ **มีธุลีในดวงตาอับเบาบางแล้ว** จะ
ได้เข้าใจปรมาตตธรรม เป็นการสอนปรมาตตธรรม ให้รื้อถอนไปจากสติสัมปชัญญะ อันเป็น
สมบัติดั้งเดิม เพื่อให้ทั้งสมบัติดั้งเดิมนั้นเสีย, มันเป็น ๒ ภาษากันอยู่ดังนี้. สำหรับ
ปัจจุจฉมุปบาทนั้น เป็นเรื่องปรมาตตธรรม ที่ต้องผูกกันด้วย “**ภาษาธรรม**” เป็นเรื่อง
ที่ตรงกันข้ามไปหมด จากเรื่องศีลธรรม, แล้วจะนำมาตรัสด้วยภาษาคน ที่ใช้สำหรับ
เรื่องศีลธรรม ได้โดยวิธีใด หรืออย่างไร? เมื่อตรัสโดยภาษาคน มันตรัสไม่ได้,
ถ้าตรัสโดยภาษาธรรม คนฟังก็ตีความตามภาษาคนไปหมด เลยไม่เข้าใจ หรือเข้าใจผิด
อย่างตรงกันข้ามไปเสียเลย. ยืนยันเอง เป็นต้นคอกของปัญหาอันยุ่งยากสำหรับการสอน

เรื่องปฏิปทาสุมุปาบท ที่ทำให้ทรงห่อหุ้ม ในที่แรกถึงกับจะไม่ทรงสอน, แม้ที่
ทรงสอนแล้วก็ไม่เข้าใจ ดังเรื่องของภิกษุสาธินเภาฏฐบุตร ทั้งที่กล่าวถึงในหนังสือ
เล่มนี้ ที่หน้า [๔๕] เป็นต้น; กระทั่งถึงที่พวกเราเวลานี้ **สอนเรื่องกันไม่รู้เรื่อง,**
หัดกันไม่รู้เรื่อง, สอนกันไม่รู้เรื่อง, รับคำสอนแล้วปฏิบัติอะไรไม่ได้,
ซึ่งปฏิบัติสิ่งผิดไกลออกไปอีก; ทั้งนี้เป็นต้น.

เมื่อทรงสอนศีลธรรม ก็ต้องตรัสอย่างมีสัจ มีบุคคล มีตัวตน กระทั่ง
มีศาคาของตน, กระทั่งสอนให้ทำบุญกุศล ทายแล้ว จะได้รับผลบุญกุศลที่สร้างไว้.
ครั้นทรงสอนปรมัตถธรรม ก็ตรัสอย่างไม่มีสัจ บุคคล กระทั่งศาคาของตน, มีแต่
สิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้นชั่วขณะๆ หายกันไป ที่เรียกว่าปฏิปทาสุมุปาบทแต่ละอย่างๆ
ติดต่อกันเป็นสาย เรียกว่า ปฏิปทาสุมุปาบท. ไม่มีทางที่จะพูดว่าตัวใคร แม้ในขณะนี้,
จึงไม่มีใครเกิด หรือใครตาย ไปรับผลกรรมเก่า ทำนองสัตสคหิภูริ, และ **ทั้งในไม่**
ตายแล้วก็สูญไปในทำนองจุลเจตคหิภูริ, เพราะไม่มีคนที่ตายไปชาตสุญญแล้ว
ตั้งแต่บัดนี้. **ความอยู่ตรงกลางนั้นแหละ คือเรื่องปฏิปทาสุมุปาบท** หรือ
มัชฌิมาปฏิปทาทางปรมัตถธรรม, คู่กับอริยมรรคมีองค์แปด ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา
ที่ใช้ได้กระทั้งทางศีลธรรม. ตามปรกติกณธรรมคาถาทั่วไป ก็ยึดถือทางศีลธรรม เพื่อ
สบายใจอยู่ด้วยความดี ตลอดเวลาที่ใหญ่บ้างเล็กของความดียังไม่เปลี่ยนแปลง. พอเหตุ
ปัจจัยนั้นเปลี่ยนแปลง หรือว่ามันแสดงความจริงเป็นอนัตตา และเป็นทุกข์ เพราะ
ความยึดถือขึ้นมา ความรู้เพียงแก่ศีลธรรมนั้น ก็ไม่เป็นที่พึ่งได้ จึงต้องหันไปหาเรื่อง
ปรมัตถธรรม เช่นเรื่องปฏิปทาสุมุปาบทนี้ เพื่อกำจัดความรู้สึกเป็นทุกข์ ที่เลื่อนระดับ
สูงขึ้นไป, คือมีใจอยู่เหนือความมีตัวตน หรืออะไรที่เป็นของตน กระทั่งความดีชั่ว
บุญบาป สุขทุกข์, โดยไม่มีความทุกข์อะไรเหลืออยู่เลย. ดังนั้น การสอนเรื่อง
ปฏิปทาสุมุปาบทชนิดที่มีตัวตนและเนื่องกันเป็นชาติๆ ไปนั้น ผิดหลักปฏิปทาสุมุปาบท หรือ
ผิดหลักของพุทธทระณะ ซึ่งต้องการจะสอนให้กันหมดสิ้นความรู้สึกว่าตัวตน, หรืออยู่

เหนือความรู้สึกว่ามีตัวตนโดยประการทั้งปวง. ดังนั้นเรื่องปัจจุสมุปบาท จึงไม่
เกี่ยวข้องกับเรื่องศีลธรรม ที่จะต้องอาศัยศีลศีลทฤษฎี หรือความมีตัวตนเป็นมูลฐาน
แก่ประการใด.

อย่างไรก็ตาม เรื่องปัจจุสมุปบาทนี้ อาจมีได้เป็น ๒ อย่าง คืออย่างที
อธิบายผิดหรือเพื่อ จนปฏิบัติอะไรไม่ได้ และอธิบายกันมาผิดๆ ทั้งพันปีแล้ว (ดังที่
ได้กล่าวในหน้า ๒๕) แห่งหนังสือเล่มนี้); และอีกอย่างหนึ่งก็คือปัจจุสมุปบาทที่ถูกต้อง
หรืออธิบายอย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ ใ้ปฏิบัติได้ทันทีเดี๋ยวนั้น ได้รับผลที่
เดี๋ยวนั้น, ใ้แก่การระงับเมื่อมีการกระทบทางอายตนะ อย่าให้เวทนาปรุงเป็นคิดหา
ขึ้นมาได้, และปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปโดยไม่เรียกว่าปัจจุสมุปบาทก็ยังมิ และได้ผล
เป็นที่พอใจอยู่ตลอดเวลา. ผู้สนใจจะต้องระงับให้ดี เพื่อให้ถูกตัวปัจจุสมุปบาท
ของพระพุทธเจ้า ในเมื่อมันเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นสองชนิดค่างั้น. ปัจจุสมุปบาทที่แท้จริง
พระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่อุจเฉททฤษฎี ที่จะใ้คนไม่ทำดี ไม่รับผิดชอบ หรือไม่รักชาติ
เหมือนที่ครอบงำความกันอยู่ทั่วไป, และทั้งไม่ใช่ศีลทฤษฎี ที่ใ้คนหลงตัวเอง หรือ
หลงชาติ หลงทุกอย่างที่เป็นตัวตนของตน อย่างคนบ้าหลัง. ปัจจุสมุปบาทไม่ใช่
เรื่องเหนือทางปฏิบัติ เหมือนที่พูดกันอยู่โดยมาก, แต่ต้องเป็นเรื่องปฏิบัติที่รักคน คือ
มีสติควบคุมความรู้สึก เมื่อมีการกระทบทางอายตนะ อย่าให้เกิดตัณหา อุปาทาน ภพ
ชาติ ขึ้นมาได้ โดยที่ไม่ต้องใ้คำว่า “ปัจจุสมุปบาท” ซึ่งเป็นคำเทคนิคมาเดินไป
นี่ก็ยังได้.

สิ่งที่เราจะต้องช่วยกันระงับ ก็คืออย่าอธิบายปัจจุสมุปบาท อันเป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา ใ้กลายเป็นลัทธิ อหิมิสม์ หิมิ จิต เจตมุต วิญาณอะไร ในทำนอง
เป็นผีมีตัวตนไปเกิด หรือสิ่งในร่างที่เกิดขึ้นแล้ว อยู่ตลอดเวลาเลย, นักศึกษาหรือฝรั่ง
แห่งยุคปรมาณู ยุคอวกาศ หรือยุคป้องกันภัย เขาก็หัวเราะเยาะเอา. ขอใ้
ช่วยกันกู้หน้าพุทธบริษัทไทย ในส่วนนี้อย่างเคร่งครัด. อย่าเอาการสอนศีลธรรม

ด้วยภาษาคนหรือภาษาสัตสคทิจุธิ มาปนกันกับการสอนปรมัตถธรรม ด้วยภาษาธรรม หรือภาษาสมาธิจุธิอันสูงสุด กล่าวคือความรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้เอง : การปฏิบัติ ตามหลักปฏิจจสมุปบาทนั้น จัดเป็น **มัตินาปฏิปทาตัลปรมัตถธรรม** (ปรากฏอยู่ใน สุตรที่ ๕ อาหรวักค นีทานสังยุคค ๑๖/๒๑/๔๓), และในสูตรเดียวกันนี้ ได้ทรงระบุ **สัมมาทิจุธิอันสูงสุด หรือที่เป็นโลกุตตระ** ว่าได้แก่ทิจุธิที่ไม่เียงไปทางสัตสคทิจุธิ หรืออุจเจทิจุธิ ด้วยอำนาจความรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง. ปฏิจจสมุปบาท เป็น เรื่องอยู่ระหว่างกลาง : ระหว่างความมีตัวตน กับความขาดสูญจากตัวตน, และเป็น เรื่องที่มีหลักของตัวเองว่า **“เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี, เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”**. และหลักอันนี้เอง ที่ทำพุทธศาสนาไม่ให้ตกไปฝ่ายสัตสคทิจุธิ และทั้งฝ่ายอุจเจทิจุธิ, แต่อยู่ตรงกลาง. ดูให้คิ ๆ อย่าให้เรื่องมันกลายเป็นว่า เรากำลังสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท อย่างไม่ให้พุทธ แท้กลายเป็นอินสุหรือพรวหมณไปเสียแล้ว. ในหมู่นั่นที่มีสัตสคทิจุธิจะมี เรื่องที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทไม่ได้, เพราะมันเป็นของตรงกันข้าม. การสอน **ปฏิจจสมุปบาทไปในรูปของสัตสคทิจุธิ** นั้น คือการทำลายหลักเรื่องปฏิจจสมุปบาทเสีย นั่นเอง. นี่แหละคือข้อที่ต้งระวัง.

ข้อความในบาลี คือพระพุทธวจนะ ในสูตรทั้งหลายที่เป็นของเดิม ๆ พิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า มีการแยกกันคิอย่างชัดแจ้ง : เป็นเรื่องทางคิธรรม ของ ผู้ที่ยังต้องมีสัตสคทิจุธิอยู่พวกหนึ่ง, และเป็นเรื่องทางปรมัตถธรรมเพื่อทำลายสัตสคทิจุธิ เสีย และก็ไม่เลยไปถึงอุจเจทิจุธิด้วย นี่ก็มีอยู่ส่วนหนึ่ง. ครั้นตกมาถึงยุคอรธกถา เกิดการน้อมเอียงขึ้นมากมายทั่วไปหมด คืออธิบายเรื่องปรมัตถธรรม ไปในรูปของ สัตสคทิจุธิ แม้กระทั่งเรื่องเช่นปฏิจจสมุปบาทนี้, มีโอกาสสักคิหนึ่งเมื่อไร ก็ จะอธิบายไปในรูปที่มีตัวตน ภายหลังไปเกิดคิอกันคิเดียวกัน, หรือกลายเป็นเรื่อง วัตถุไปหมด. ตัวอย่างเช่นนรก ก็จะอธิบายแต่นรกคิคิกัน หลังจากตายแล้วทั้งนั้น, ไม่ขึ้นนรกในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ที่น่ากลัวกว่า และอยู่ที่นี่แล้ว เสียเลย, หาก

จะมีนรชนที่ที่ร่ำไว้ในลักษณะที่เกิดทางเวทนาในปฏิจลสมุปบาท ก็พาเอาไปไว้ใต้ดิน หลังเตาขี้แล้วเสียอีกตามเคย. ดังนั้น ในการศึกษาเรื่องปฏิจลสมุปบาทนี้ **ต้องถือเอาบาลีเดิมเป็นหลัก** อย่างมอบตัวให้กับอรรถกถาอย่างไม่ลืมหูลืมตา, หรืออย่างมอบตัว ๑๐๐ เปอร์เซนต์ ให้กับหนังสือที่แต่งขึ้นหลัง เช่นกัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น (ซึ่งเชื่อกันว่าผู้แต่งเป็นบุคคลคนเดียวกับผู้รวบรวมอรรถกถาทั้งหมด) ซึ่งจะทำให้ **ได้ดินใต้หิ้งแต่เพียงอย่างเดียว เหมือนกับการผูกขาด**. แต่จะต้องสงวนสิทธิ์และใช้สิทธิ์ตามที่พระพุทธองค์ทรงมอบไว้ให้ โดยหลักแห่งกาลามสูตร, และมหาปเทศฝ่ายสุดท้ายคั่นคั่นที่ที่ร่ำไว้ในมหาปรีนิพพานสูตรเป็นต้นนั่นเอง มาเป็นเครื่องคุ้มครอง ป้องกันการตกเป็นทาสของหนังสือที่แต่งหรืออธิบายกันในชั้นหลัง ซึ่งเอียงไปในทางสัสสตทิฏฐิยิ่งขึ้นทุกที. แต่ถ้ามีมหาปเทศเป็นต้นชนิดที่อยู่ในมือ เราจะสามารถเลือก เห็นเอาแต่ของที่ถูกต้อง ออกมาจากกองขยะกองใหญ่ที่ลุ่ม ๆ กันไว้ให้ได้ อย่างมากมายเหมือนกัน, มิใช่จะไม่มีประโยชน์อะไรเลยเลย, เว้นแต่ว่าจะต้องมีการเลือกคัดอย่างเคร่งครัด ตามกฎเกณฑ์ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ สำหรับการเลือกคัดจริง ๆ เท่านั้น. **ท่านผู้เป็นนักปราชญ์แห่งยุค** เช่นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ท่านก็ทรงแนะไว้อย่างนี้, แดมทรงแนะให้กระทำการวิจารณ์เช่นนี้ แม้แก่ปณณัฏฐบาลีสังคิตด้วยซ้ำไป, และข้าพเจ้า ก็ได้ทำตัวเป็นสานุศิษย์ที่เชื่อฟังอย่างดีของท่านตลอดมา. ตามหลักการของมหาปเทศนั้น สิ่งใดหรือปัญหาใด ลงกันไม่ได้กับหลักการส่วนใหญ่ในธรรมและวินัยหรือที่เรียกว่า **สุตตะ โอสาเวคคหิ, วินย สนุหสุเสคคหิ**. แล้วให้ถือว่าฟังมาผิด จำมาผิด อธิบายผิด หรือสอนผิดแล้วแต่กรณี. สำหรับกรณีของปฏิจลสมุปบาทนี้ มีหลักการใหญ่เพื่อกำจัดสัสสตทิฏฐิ และไม่เลยออกไปสู่อุจเจตทิฏฐิตัวในขณะเดียวกัน, ดังนั้น การสอนปฏิจลสมุปบาทให้เข้าใจไปในทำนองว่าเป็นบุคคลคนเดียว ๓ ขาคินั้น, เป็นสิ่งที่รับไม่ได้โดยมหาปเทศ. หนังสือ “ปฏิจลสมุปบาทจากพระโอรส” ที่พิมพ์ขึ้นแล้วนี้จะช่วยพิสูจน์อย่างมากในข้อนี้.

หลักเกณฑ์ที่เนื่องกันอยู่ดับปฏิจจสมุปบาท จะมีอยู่ดังต่อไปนี้ :-

๑. จะมีภท หรือปถิ ทุกกรวทที่มีการระทบทางลายคณะ ที่ปราศจาก สติปัญญาในเรื่องของวิมุกติ ดังที่กล่าวไว้ในหน้า [๗๐] ของหนังสือนี้, เรียกอีกอย่างหนึ่ง กั๋ว ในขณะระทบนั้น มีแต่อวิชา จึงปรุ่งเป็นปฏิจจสมุปบาท.

๒. ในภาษาปฏิจจสมุปบาท จะไม่มีคำว่า บุคคล ตัวตน เรา เขา ซึ่งเป็นผู้มีทุกข์ หรือคับทุกข์ หรือเด่นท่องเที่ยวไปในวิญญสงสาร ดังเรื่องของภิกษุ สาทิเกวัญญบุตร ในหน้า [๔๔] ของหนังสือนี้.

๓. ในภาษาปฏิจจสมุปบาท จะไม่มีคำว่า “สุข” จะมีแต่คำว่าทุกข์ และคับไม่เหลือแห่งทุกข์, เพราะไม่มุงจะแสดงสุข ซึ่งเป็นที่ทั้งแห่งสัสสททิจฐิ, เว้นแต่ จะกล่าวโดยภาษาคน ถือเอาภาวะไม่มีทุกข์นั้นเป็นความสุข เพื่อประโยชน์แก่การสอน ศิลธรรมเท่านั้นเอง ดังที่กล่าวว่า “นิพพานเป็นยอกสุข” เป็นต้น.

๔. ปฏิสนธิวิญญาณ ษณิกหเป็นตัวตน ไม่มีในภาษาปฏิจจสมุปบาท, ดังนั้นคำว่าวิญญาณในปฏิจจสมุปบาท จึงทรงระบุไปยังวิญญาณหก, แต่ถ้าจะหาเลข เรียกวิญญาณเหล่านี้ว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” ก็ยังมีทางหว่าได้ คืออธิบายว่า วิญญาณหก นี้เอง ก่อให้เกิดกนามรูป - สขายคณะ - ผัสสะ - เวทนาขันม, แล้วยังสืบต่อลงไป ถึงภท และชาติ อันเป็นตอนปลายของปฏิจจสมุปบาท, แต่พระองค์ไม่ทรงเรียก หรือทรงอธิบายไว้ในที่ไหนว่า ปฏิสนธิวิญญาณ, เพราะทรงประสงค์ให้เรามองกัน ในแง่ของวิญญาณ ตามธรรมชาติของมันเอง. คำว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” เพิ่งมีใช้ในหนังสือ ขันหลัง เป็นการตั้งสัสสททิจฐิกลับเข้ามาสู่พุทธศาสนาโดยปริยาย และเป็นกาฝากของ พุทธศาสนา ซึ่งจะคอยกัดกินพุทธศาสนาให้หมดไป. เรามีวิญญาณหก ตามธรรมชาติ และมีปฏิจจสมุปบาทได้โดยไม่ต้องอาศัยคำว่า ปฏิสนธิวิญญาณเลย.

๕. ในวงของปัจจุจฉสมุปบาท มีแต่ปัจจุจฉสมุปบันนธรรม คือสิ่งที่ได้อาศัยสิ่งอื่น แล้วเกิดขึ้น ปรากฏอยู่ชั่วขณะ เพื่อปรุงแต่งให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป. อาการที่ปรุงแต่งกันนั้นเรียกว่าปัจจุจฉสมุปบาท. มีค่าที่ต้องสนใจหรือศึกษาเพียงสองค่าเป็นหลักสำคัญ : อย่าให้เกิดเป็นตัวตน หรือเป็นสัสสคติภูมิจินมา, และอย่าให้เห็นเป็นทรงกันขั้มจากตัวตน จนไม่มีอะไรเสียเลย คือกลายเป็นอุจเจตทิภูมิจิ; แต่ให้อยู่ตรงกลาง ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ก็คือมีอยู่แต่ปัจจุจฉสมุปบันนธรรมนั่นเอง.

๖. ถ้ามัวไปไปในทางเรื่องกรรม : ปัจจุจฉสมุปบาทมุ่งหมายแสดงกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว และเป็นที่สุดแห่งกรรมทำกรรมชาว, โดยจิต บุญ อบุญ และอนณฺชา เป็นเรื่องทุกข์ไปหมด, ต้องเหนือสิ่งทั้งสามนี้ จึงจะดับทุกข์สิ้นเชิง; ทั้งนั้นจึงไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน หรือสัสสคติภูมิจิแต่ประการใดได้.

๗. หลักพุทธศาสนา ต้องประกอบอยู่ด้วยความเป็นปัจจุฉน์ธรรมหรือสันทิภูมิจิโก เสมอ; การให้ปัจจุจฉสมุปบาทรอบเกี่ยวกันเนื้อที่ทั้ง ๓ ชาติ (สามความหมายในภาษากนธรรมดา) นั้นไม่ใช่หลักสันทิภูมิจิโก; อาการของปัจจุจฉสมุปบาททั้ง ๑๑ อาการ ต้องเป็นสันทิภูมิจิโก ทั้ง ๑๑ อาการตลอดเวลา, จึงจะเป็นปัจจุจฉสมุปบาทชนิดที่ทรงสอน.

๘. ผู้ครองปัจจุจฉสมุปบาทนั้น ครั้วไว้หลายแบบ เช่นแบบอนุโลม จากอวิชชาไปหาความทุกข์, แบบปฏิโลม จากความทุกข์ไปหาอวิชชา, และมีทั้งฝ่ายนิโรธวาร คือการดับ ซึ่งตรัสทั้งสองแบบด้วยเหมือนกัน, และยังมีตรัสถึงขั้นที่อาศัยขณะกระทบกัน แล้วเกิดวิญญูณแผ่สะเวทนาไปเลย โดยไม่ต้องกล่าวชื่อของอวิชชาออกมา ก็ยังมี, และตรัสเพียงเวทนาลงไปหาความทุกข์ก็มี. ที่แปลกที่สุดนั้น ตรัสรวมสมุทยวารกับนิโรธวารไว้ในสายเดียวกัน คือตรัสว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร-วิญญูณ - นามรูป ไปจนถึงตัวหา แล้วเปลี่ยนเป็นตรัสความดับของตัณหา - อุปาทาน

- เรื่อยไปจนถึงคัมภีร์: ท่านองจะทรงแสดงยืนยันว่า แม้ปัจจุสมุปบาทจะดำเนินไปจนถึงคัมภีร์แล้ว ก็ยังอาจจะเกิดสติอันกระแสนั้นให้หลุด และวกกลับกลายเป็นการกลับทุกข์ได้อย่างน่าอัศจรรย์. ถ้าเราจะนำเอาสูตรของปัจจุสมุปบาททุก ๆ แบบมาดูพร้อม ๆ กัน จะทำให้มองเห็นได้ชัดทีเดียวว่า เรื่องปัจจุสมุปบาทนี้ไม่ใช่เรื่องที่ต้องกินเนื้อที่หรือเวลา คร่อมกันถึง ๓ ภพ ๓ ชาติ (ตามความหมายในภาษาคนธรรมดา) เลย.

๙. **ปัจจุสมุปบาท เป็นเรื่องของขณิกภาพ ไม่ใช่สัสสภาวะ**, ดังนั้นคำว่า *เกิด* คำว่า *ชาติ* เป็นต้น ย่อมหมายถึงการเกิด ในขณะแห่งปัจจุสมุปบาทสายหนึ่ง ๆ ในชีวิตประจำวันของคนธรรมดา, คือผลอสติเมื่อมีการกระทบทางอายตนะครั้งหนึ่ง ตามที่กล่าวไว้ในข้อ ๑. นั้นเอง, รู้ได้ง่าย ๆ เช่นเกิดโลภ, หรือโกรธ, หรือหลง, ครั้งหนึ่ง ๆ ก็มีการเกิดแห่งตัวภูซาคติหนึ่ง ๆ เสร็จไปแล้ว. ถ้าใครยังรักที่จะใช้คำว่า ชาตินี้ ชาติหน้าอยู่ ก็จงถือเอาชาติในลักษณะขณิกะ เช่นนี้ก็ยังได้, ยังจะตรงตามความเป็นจริง เป็นสันติภูมิโก และมีประโยชน์กว่า ที่จะถือเอาการเกิดตามภาษาคน (คือออกจากท้องแม่ครั้งหนึ่ง) ซึ่งไม่ใช่ภาษาปัจจุสมุปบาทที่เป็นภาษาขณิกภาพ, และทำให้เข้าใจเรื่องปัจจุสมุปบาทไม่ได้. เราควรจะชอบชาติหน้าที่ใกล้ ๆ ที่กล่าวถึง และจัดการได้ตามคัมภีร์ คัมภีร์ว่าชาติหน้าที่ไม่รู้ว่ายู่ที่ไหน.

๑๐. **ปัจจุสมุปบาทสำหรับบุคคล นั้นเป็นปรัชญา**; ไม่จำเป็น และไม่มีประโยชน์อะไรนัก. ปัจจุสมุปบาทแท้จริง คือการปฏิบัติ เพื่อไม่ให้ทุกข์เกิดขึ้นมาได้ ด้วยการมีสติในทวารทั้งหก เมื่อมีการกระทบทางอายตนะนั่นเอง โดยหลักที่เรียกว่า ตำรวณอินทรีย์ในทวารทั้งหก โดยประการที่อาสวะจะไม่เกิดขึ้นได้, ซึ่งเป็นปัจจุสมุปบาทผ่านวิโรธวารอยู่โดยสมบูรณ์, นี้แม้จะมีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น แต่เป็นเรื่องเดียวกันแท้. ปัจจุสมุปบาทชนิดนี้ควรเรียกว่า **สัมมาปฏิบัติ** (๑๖/๔/๒๑).

ทั้งหมดนี้ เป็นหลักทดสอบเพื่อรู้จักปัจจุสมุปบาทที่แท้จริง คือปฏิบัติได้ และมีประโยชน์แก่การดับทุกข์โดยตรง : มีความทุกข์เพราะกิเลสครั้งหนึ่ง ก็จักเป็นปัจจุสมุปบาทคราวหนึ่ง หรือรอบหนึ่ง, และ คล้ายกับมีการเกิด ๒ หน คือ เมื่ออายตนะภายนอกและภายในกระทบกัน เกิดวิญญาณขึ้น ในขณะที่ประกอบอยู่ด้วย อวิชชา นี่คือการเกิดขึ้นของวิญญาณ – นามรูป – อายตนะ ซึ่งก่อนหน้านั้น เหมือนกับมิได้มี เพราะกำลังหลับอยู่. วิญญาณในขณะนั้นจึงอยู่ในลักษณะที่พวกสัตว์สัททวิญญูจะขนานนามให้ว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ”. ครั้นเกิดเวทนาด้วยอำนาจของผัสสะแล้ว ก็จักเกิดกิเลส โดยตรง คือตัณหาอุปาทานอันจะก่อให้เกิดภพ – ชาติ ซึ่งเป็นการเกิดอีกครั้งหนึ่ง, ซึ่งเป็นการเกิดของอัครบาทุปาทาน เป็นตัวกู – ของกู อันจะเสวยทุกข์ด้วยบัญญัติอันเกิดมาจาก ชาติ – ชรา – มรณะ – โสกะ – ปรีเหว – ทุกขะ – โทมนัส – อุปายาส, หรือที่เรียกว่า รวม ๆ ว่า บัญญัติบาทุปาทานอันธอันเป็นทุกข์. รวมความว่าในปัจจุสมุปบาทรอบหนึ่ง จะมีการเกิด ๒ หนดังนี้, แต่ไม่จำเป็นต้องตายเข้าโลง จึงจะมีตายหรือเกิด ซึ่งเป็นเรื่องของร่างกายในภาษาคน ไม่ใช่เรื่องปัจจุสมุปบาทที่พระองค์ตรัสไว้.

เรื่องปัจจุสมุปบาทนี้ มี ประโยชน์ที่ทรงมุ่งหมาย คือจะกำจัดเสียซึ่ง **อวิชชาวิญญู** หรือความสำคัญว่าตัวตน ให้ชัดเจนลงไป. ถ้าพึงแต่จำเนกให้เห็นว่า ขันธห้าเป็นอนัตตา อย่างนั้นอย่างนี้ มันยังไม่พอ จึงต้องแสดงให้เห็นชัดด้วย ลักษณะการของปัจจุสมุปบาท, ว่า **ขันธทั้งหลายนี้ เพิ่งเกิดเมื่อมีการ ๑๑ อาการ ของปัจจุสมุปบาทเกิดขึ้นครบถ้วน** โดยหลักที่ว่า “เพราะสิ่งนี้มี, สิ่งนี้จึงมี, ฯลฯ”. นี่ทำให้เห็นอนัตตาชัดลงไป ทั้งที่ตัวกิเลส, ตัวกรรม, และตัววิบากของกรรม; หรือ อีกอย่างหนึ่งก็ว่า เป็นอนัตตาทั้งที่ตัวเหตุ และตัวผล ตลอดจนไม่เว้นระยะ. ถ้าไม่แจ่มแจ้งในอาการของปัจจุสมุปบาท, เพียงแต่ได้ฟังว่าเบญจขันธเป็นอนัตตา, ก็อาจจะเกิด ความลงนอขนานขบขัน ทั้งเรื่องของภิกขุรูปหนึ่งในปุณณมสูตร ขัชนียวัคค์ สังขตตนิกาย ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ! ได้ยินว่าขันธทั้งห้า เป็นอนัตตา,

กรรมทั้งหลายที่อนาคตกระทำ จะมาถูกต้องอัตรา ในฐานะผู้กระทำได้อย่างไร” ทั้งนี้, (๑๗/๑๒๖/๑๓๒). ข้อนี้เป็นการเห็นอนาคตครั้งก่อนตามที่ไคฟิงว่าขันธเป็นอนาคต, พอจะมองเห็นได้, แต่ครั้นถึงคราวที่การทำความกรรมมีผล ก็กระโดดออกไปรับเอาผลนั้นมาเป็นของตน สุขหรือทุกข์ก็ตาม, ทำให้เกิดอาการเล่นตลกขึ้นมา. แต่ถ้ามีความเข้มแข็งในอาการของปัจจุสมุปบาทแล้ว ความหลงชนิดนี้ ก็เกิดขึ้นไม่ได้.

ผู้เข้าโลแฉนแจ้งในหลักของปัจจุสมุปบาท ที่เห็นนิคพาน ไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนทั้งที่กล่าวแล้วนั้น ก็ยังสามารถที่จะมีชาติหนึ่ง – ชาติหน้า, มีอบาย ก็อนรก เกรจีฉน เปต อสุรกาย, มนุษย์ สวรรค์ พรหม, กระทั่งถึงพระพุทธรธรรม พระสงฆ์ ได้ในกระแสแห่งปัจจุสมุปบาทนั่นเอง ด้วยอำนาจการปรุงแต่งของอกิสังขารที่เป็นบุญ เป็นอบุญ และเป็นอเนญชา ทั้งที่ทราบกันดีอยู่แล้ว. ถ้าการปรุงแต่งนั้นสำเร็จรูปในทอนกติกเวทนา, หรือในทอนกติกชาติก็ตาม, ถ้ามีอาการเป็นความเคียดริ้นใจ ก็มีความหมายแห่งนรก, ทั้งที่พระองค์ตรัสเรียกในสูตรที่ ๓ ปาปาทักก สัจจสังยุตต์ว่า **นรก น้อมหาปริพาหะ**, และในสูตรที่ ๒ เทวทหัตถ์ สหายคนสังยุตต์ว่า **ฉลัสสยคนิกนรก** (๑๘/๑๕๘/๒๑๔) เป็นต้น, ซึ่งเป็นนรกจริง หรือน่ากลัวยิ่งกว่านรกใต้ดินของพวกสัสสตทิฐิ. และในสูตรนี้ตอนถัดไป ได้ตรัสถึงสวรรค์ ชื่อ **ฉลัสสยคนิกสวรรค์** ซึ่งเป็นสวรรค์แท้หรือสวรรค์จริง ยิ่งกว่าสวรรค์บนฟ้าของพวกสัสสตทิฐินั่นเอง. ถ้าเวทนาหรือความทุกข์นั้น เต็มไปด้วยความกลัว ก็เป็นอสุรกาย, ถ้าเต็มไปด้วยความหิวตั้งใจจะขาด ก็คือเปต, ใจก็คือสัตว์เกรจีฉน, ทุกข์พอประมาณอย่างมนุษย์ก็เป็นมนุษย์, อร่อยอยู่ด้วยกามารมณ์นันทานาชนิด นานาระดับ ก็คือสวรรค์ชั้นต่าง ๆ กัน, และเมื่ออ้อมอยู่ด้วยสุขเวทนาหรือทุกขมสุขเวทนาในรูปฌาน และอรุณยานานาชนิด ก็คือความเป็นพรหมนันทานาชนิด อีกนั่นเอง, เป็นของจริงยิ่งกว่าที่กล่าวว่าจะได้ถึงต่อเมื่อเข้าโลแฉแล้ว. ทั้งนี้เพราะความหมายของคำว่า **โปปาติกะ**

ในพุทธศาสนาผิดไปนั่นเอง. ใน **กระแสนิโรธวาร** แห่งปัจจุจฉสมุปบาทนั่นเอง เราจะหาพบพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริง เป็นสันทิฏฐิโก และปัจจุจฉ เวทิตัพโพ วิญญูติ ยิ่งกว่าพระรัตนตรัย ที่มัวพัวพันหากันแต่ปาก ของพวกสัสสตทิฏฐิ อีกนั่นเอง. **ชาตินี้** คือปัจจุจฉสมุปบาทปัจจุบัน, **ชาติหน้า** ก็คือปัจจุจฉสมุปบาท วงถัดไป ตามลำดับๆ. แม้ทั้งนี้เป็นชาตินี้ ชาติหน้าที่แท้จริง ยิ่งไปกว่าชาติของพวก สัสสตทิฏฐิ ที่เอาการเกิดจากท้องแม่และการเข้าโลง เป็นเครื่องกำหนดสิ่งทีเรียกว่า ชาติภาษาคน หรือภาษาเก๋กอมมือ, ไม่ใช่ภาษาปัจจุจฉสมุปบาท ของพระพุทธองค์เลย. แม้ทั้งนี้เป็นเครื่องช่วยไต่คว้าศึกษา ให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าปัจจุจฉสมุปบาท ชาติที่เป็นของพระพุทธเจ้า; มิใช่ของพวกอาจารย์สัสสตทิฏฐิ ที่ว่าเอาเองในยุคหลังๆ แล้วก็ว่าสืบปรมิปราต่อๆ กันมาจนบัดนี้.

สิ่งที่ควรจะช่วยให้เข้าใจข้อเท็จจริง ที่ว่า **ภาษาปัจจุจฉสมุปบาท** หรือ **ภาษา** สูงสุดในทางธรรม เป็นสิ่งที่ต่างจากภาษาชาวบ้านธรรมดา ที่ยังคงเจืออยู่ด้วยสัสสตทิฏฐิ นั้น มีอยู่มากมายหลายอย่าง. ตัวอย่างเช่นสิ่งที่เรียกว่า **“สัมมาทิฏฐิ”** : สัมมาทิฏฐิ ที่ตรัสไว้ในภาษาคนสำหรับปุถุชนทั่วไปนั้น จะระบุว่าโลกนี้โลกหน้า มีบิดามารดา มีนรกสวรรค์ มีกรรมและคนผู้ทำกรรม รับผลกรรม ชาตินี้และชาติต่อไป ตาม ไวยาकरणธรรมดาสบายเข้าใจและยึดถือ. ครั้นมาถึง **สัมมาทิฏฐิ** บัณฑิต ทั้งที่ปรากฏ อยู่ในฐานะเป็นองค์แห่งอริยสัจจธรรมนั้น ไม่ทรงระบุเช่นนั้น, ระบุแต่เรื่องทุกข์ กับ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น, จะไม่ระบุ หรือยอมรับว่ามีบุคคลผู้ทุกข์ หรือผู้ทำการกับทุกข์เลย, และก็เรียกว่าสัมมาทิฏฐิด้วยเหมือนกัน. ครั้นมาถึง **สัมมาทิฏฐิ** นั้นสูงสุด หรือขั้นสูงสุดจริงๆ ทั้งที่ตรัสไว้ในสูตรที่ ๕ อาหารวัคคันทานสังยุตต์นั้น กลับระบุสูงขึ้นไปอีก คือทิฏฐิที่เห็นปัจจุจฉสมุปบาทจริงแล้ว **ไม่เอียงไปทางอติตตา** (ความเห็นว่าตัวตนมี) และ **ไม่เอียงไปทางนัตติตา** (ว่าตัวตนไม่มี), เพราะเห็น ชักอยู่แต่ในระหว่างกลาง คือเห็นกระแสแห่งปัจจุจฉสมุปบาท ซึ่งมีอยู่ว่า **“เพราะสิ่งนั้น**

๔๕๕๕; เพราะสิ่งใหม่ สิ่งใหม่; ดังนั้น. ทุกอย่างมิใช่ตัวตนหรือ
บุคคลในความหมายใดๆ แม้แต่จะกล่าวว่านรกสวรรค์ ก็ไม่มีหนทาง. ยิ่งกว่านั้น
ยังเรียกการเห็นถึงขนาดนี้ว่า **มัณเฑาะฏฐา** โดยแท้จริงอีกด้วย, (๑๖/๒๑/๔๓)
เพราะไม่เอียงไปทางสัสสตทฐิและอุจเฉททฐิ แต่ประการใดเลย. ขอให้สังเกตให้
เห็นว่า สัมมาทฐิในภาษาคน นั้นพูดว่าตัวตน, ส่วนสัมมาทฐิในภาษา
ธรรม หรือภาษาปฏิจจสมุปปาตนั้น ห้ามตัวตนไม่. แต่ก็เป็นสัมมาทฐิใน
พุทธศาสนาด้วยกันทั้งนั้น. ภาษาคน สำหรับสอนศีลธรรม แก่คนทั่วไป,
ภาษาธรรม สำหรับสอนปรมัตถธรรม แก่ผู้รู้ลึกในวงศาแต่เล็กน้อย สำหรับ
จะเป็นอริยสาวกต่อไปเท่านั้น. พระพุทธองค์ต้องตรัสด้วย ภาษา ๒ ภาษา
อยู่อย่างนี้เสมอ; และเรื่องปฏิจจสมุปปาตนี้ เป็นเรื่องปรมัตถธรรมอันสูงสุด, ไม่ใช่
เรื่องศีลธรรม, ดังนั้นจึงไม่มีตัวตนสำหรับมาท่องเที่ยวเป็นชาติๆ จนปฏิจจสมุปปาต
สายหนึ่งถึงกันนั้นคือ หรือเวลาถึง ๓ ชาติ (ในภาษาคน) เลย.

ในที่สุดนี้ ก็มาถึงปัญหาที่จะต้องท้การวิจารณ์การสอน หรือการอธิบาย
ปฏิจจสมุปปาตรอบหนึ่งทั้ง ๓ ชาติ ว่า **ท้การวิจารณ์ด้วยวัตถุประสงค์อะไร.**

การสอนปฏิจจสมุปปาตรอบเดียว กันเนื้อที่ ๓ ชาติ (ตามภาษาคน) นั้น
เป็นที่เข้าใจตรงกันว่า **ออกมาจากลัทธิวัชรธรรมรค ของพระพุทธโฆษาจารย์**
ไทยทรงบ้าง อย่างกำกวมบ้าง, เพราะเท่าที่มีหลักฐานอันเป็นลายลักษณ์อักษร
ปรากฏอยู่ ไม่มีกัมภีร์ไหนเก่าเท่ากัมภีร์วัชรธรรมรค ที่อธิบายเช่นนั้น, ดังนั้น
การวิจารณ์ของข้าพเจ้าจึงมุ่งไปยังกัมภีร์นั้น หรือผู้ที่เชื่อกันว่าเป็นผู้แต่งกัมภีร์นั้น,
ทั้งที่ปรากฏอยู่ที่หน้า [๔๔] แห่งหนังสือเล่มนี้. แต่เมื่อกกล่าวให้ถูกต้องแล้ว การวิจารณ์
ไม่ใช่วิจารณ์พระพุทธโฆษาจารย์ เพราะปฏิจจสมุปปาตนี้ เป็นของพุทธศาสนา เป็น
ของพระพุทธเจ้า เราต้องช่วยกันมีไว้ศึกษาหรือปฏิบัติในลักษณะที่ถูกต้อง, คือมี
ประโยชน์; และเราไม่พอใจคำอธิบายของผู้ใด ที่เห็นว่าเขาอธิบายผิดไปจากความ
มุ่งหมายของพระพุทธเจ้า; ดังนั้นคำวิจารณ์ ก็มีใช้คำวิจารณ์อะไร เป็นเพียง การ

แสดงเหตุผลที่ขอให้สลับไปพิจารณาพระบาลีเดิม ๆ อันเกี่ยวข้องกับปฏิจสุมุปาบท **กันเสียใหม่**, เพื่อทุกคนจะเป็นผู้รู้ตัวเอง เห็นตัวเอง ว่าเป็นอย่างไร โดยไม่ต้องเชื่อ ข้าพเจ้า หรือเชื่อใครให้ผิดหลักกาลามสูตร. การทำอะไรลงไป ตามที่ตรัสห้ามไว้ในกาลามสูตรทั้ง ๑๐ ข้อนั้นเป็นสิ่งที่ใช้ไม่ได้แน่. เราจะต้องใช้สิ่งที่ตรัสเรียกว่า **“ยถาคคณันนปญญา”** ทั้งที่ตรัสไว้ในสูตรที่ ๘ มหาวรรค, อภิสมยสังยุต (๑๖/๑๔๔/๒๗๔) เป็นเครื่องมือตัดสินปัญหาเหล่านี้.

สมมติว่า ถ้าข้าพเจ้าจะมุ่งวิจารณ์พระพุทโธฆาจารย์จริงๆ แล้ว ข้าพเจ้าก็จะวิจารณ์ในแง่ที่ว่า **คัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทโธฆาจารย์นั้น เป็นคัมภีร์ที่เพียงแต่เอาเนื้อหาต่าง ๆ กับบทวิเคราะห์หลักที่ทางปริยัติ มาหลอมให้กับคัมภีร์วิสุทธิมรรค, ซึ่งเมื่ออยู่ก่อนแล้วเท่านั้นเอง.** เรื่องมันจะไปกันใหญ่โต และเป็นการวิจารณ์กันจริงๆ. เกี่ยวกับข้าพเจ้าต้องการแต่เพียงจะถึงความสนใจของพวกเรา ที่รักพระพุทโธเจ้ามากกว่าผู้ใด มาสนใจในคำอธิบายเรื่องปฏิจสุมุปาบท ที่พระองค์ได้ตรัสไว้อย่างมากมาย นั้นกันเสียใหม่, แม้มันจะยากลำบากเพียงไร ก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ต้องอุทิศทั้ง **กว่าอุทิศ** เพื่อให้สิ่งที่ทรงประสงค์จะให้มันเป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ได้จริง, ไม่ใช่ให้มันเป็นหมอนอยู่ข้างในบักนี้ ซึ่งก็แค่เพียงเอาไว้ตีก้นในลักษณะที่ไม่มีประโยชน์อะไรเกิดขึ้นมา.

เมื่อคำอธิบายของพระพุทโธฆาจารย์ไม่ประกอบด้วยเหตุผลต่อการพิสูจน์ตามหลักแห่งพระพุทธวาระ ในสูตรทั้งหลายอันเป็นปณิธานบาลีแล้ว ก็อาศัยกำลังจากกาลามสูตรเป็นต้น นั้นเอง ที่ไม่ซีกพุทธศาสน์ จะคิดไม่ซึ้งพุทโธฆาจารย์ไปตามสติกำลัง. แม้จะเป็นที่แยแสของผู้อื่น ก็ยังมีปีติปราโมทย์ ในการกระทำของตนเป็นอย่างยิ่ง, เพื่อว่าความถูกต้องจะเข้ามาสู่การศึกษาเรื่องปฏิจสุมุปาบท อันเป็นเรื่องหัวใจของพุทธศาสนา กันเสียที ถึงบาลีสักคีย์ทุกๆ ที่ยกมาไว้ให้เห็น ในตอนขึ้นต้นของคำนี้เองแล้ว.

คำว่า ปฏิจสุมุปาบท ยังคงเป็นคำที่แปลผิดพลาด หรือแปลผิดสำหรับคนส่วนมาก; แต่แล้วเราก็ไม่อาจจะเปลี่ยนไปใช้คำอื่นได้ จะต้องใช้คำนี้ต่อไป;

ฉะนั้น เป็นหน้าที่ของท่นทั้งหลาย ที่จะต้องพยายามเข้าใจคำว่าปฏิจสมบูรณ์ภาพนี้ ให้อย่าง
ขึ้นไป จนกว่าจะเคยชินเป็นคำธรรมดา. ผู้ที่เคยบวชเรียน ก็พลจะได้ยินได้ฟังคำนี้อยู่
บ้าง; แต่ผู้ที่เป็ชาวบ้านเต็มที่แล้วก็จะลงและเป็นเหตุให้ไม่สนใจ; ที่นี้ก็เลยไม่
เข้าใจ เรื่องที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา; ดังนั้นจึงเห็นว่าควรจะมาพูด ให้
เป็นเรื่องที่เข้าใจกันเป็นธรรมดาไป ในที่สุด.

การที่ถ้องเอาเรื่องนี้มาพูดก็เพราะว่า มันเป็ หัวใจของพุทธศาสนา.

เมื่อพูดถึงหัวใจของพุทธศาสนา คนโดยมากก็นึกถึงเรื่องอริยสัจ. นี้ขอให้
เข้าใจว่าปฏิจสมบูรณ์ภาพนี้ ก็คือ อริยสัจที่สมบูรณ์แบบ คือว่าเต็มขนาด; จึงขอ
เรียกว่า “อริยสัจใหญ่” ซึ่งจะได้อธิบายกันต่อไป. ในที่นี้ขอให้สรุปความสั้น ๆ ไว้ที่
หนึ่งก่อนว่า เรื่องปฏิจสมบูรณ์ภาพเป็นเรื่องอริยสัจใหญ่, เป็นหัวใจของพุทธศาสนา;
ฉะนั้นถ้องเอามาพูดกันจนเป็นที่เข้าใจอย่างยิ่ง.

สิ่งที่ควรจะทราบไว้ต่อไป : สิ่งที่เรียกว่าปฏิจสมบูรณ์ภาพนั้น มันมีอยู่
ในคนเราแทบจะตลอดเวลา. สิ่งที่เรียกว่าปฏิจสมบูรณ์ภาพ ที่ยังฟังไม่รู้ว่าจะไร
นั่นแหละ มันมีอยู่ในคนเรา ในตัวเราเกือบตลอดเวลา แต่ว่าเราก็ไม่รู้จัก; อย่างนี้
ก็เรียกว่ามันเป็นความผิดของเรา, ไม่ใช่ความผิดของธรรมะ. เราไม่สนใจ เราจึง
ไม่รู้จักสิ่งที่มียู่ในตัวเรา แทบว่าตลอดเวลา; เที่ยวก็น่าจะให้เราฟัง ว่ามันมีอยู่ใน
คนเราแทบตลอดเวลาอย่างไร.

เรื่องปฏิจสมบูรณ์ภาพนี้ เป็นเรื่องที่ ถ้าผู้ใดเข้าใจแล้ว ก็อาจจะปฏิบัติเพื่อ
ดับความทุกข์ของตนได้. และเมื่อมองกันอีกทางหนึ่ง เราต้องถือว่าเป็นหน้าที่ ที่เรา
จะต้องทำกันทุกคน; และช่วยทำกันและกัน ให้เข้าใจเรื่องปฏิจสมบูรณ์ภาพนี้ให้ได้.
มันเป็นหน้าที่ของคนเรา ที่จะต้องเข้าใจเรื่องนี้ แต่ละคน ๆ แล้วมันยังเป็นหน้าที่
ที่จะต้องช่วยให้ผู้อื่นเข้าใจด้วย. ข้อนี้เป็นพระพุทธรประสงค์; และเมื่อเราทำได้
ดังนั้นแล้ว ความตรัสรู้ของพระพุทธรองค์ก็จะเป็นหมั่น.

ข้อนี้เป็นเช่นเดียวกับเรื่องอริยสัจ : ถ้าไม่มีผู้รู้เรื่องอริยสัจ ความ
ตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้า ก็จะเป็นหมั่น คือไม่มีประโยชน์อะไร. เรื่องปฏิจสมบูรณ์ภาพ

มันยิ่งไปกว่านั้น หมายความว่า เป็นเรื่องอริยสัจที่สมบูรณ์เต็มที. รวมความแล้วที่ว่า เราจะต้องช่วยกันและกัน ให้รู้เรื่องปฏิจอสมุปบาท กว้างขวางออกไปทั่วทุกคนในหมู่พุทธบริษัท. นี่เป็นเหตุผลในขั้นต้น อย่างย่อๆ ว่า ทำไมเราจึงต้องพูดเรื่องปฏิจอสมุปบาท ซึ่งเป็นเรื่องอริยสัจใหญ่.

ทีนี้ก็จะขยายความเรื่องนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไป โดยจะตั้งหัวข้อว่า **เรื่องปฏิจอสมุปบาทคืออะไร? แล้ว เพราะเหตุใดจึงต้องมีเรื่องนี้? ปฏิจอสมุปบาทเพื่ออะไร? และจะมีได้โดยวิธีใด?**

(๑) ถ้าถามว่า **ปฏิจอสมุปบาทคืออะไร?** ก็ตอบว่า ปฏิจอสมุปบาท คือการแสดงให้ทราบว่า **ทุกข์จะเกิดขึ้นมาอย่างไร และจะดับลงไปอย่างไร โดยละเอียด;** และแสดงให้ทราบว่า **การที่ทุกข์เกิดขึ้นและดับไปนั้น มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่อาศัยกันและกัน;** ไม่ใช่ต้องมีเหวตา หรือสังสัคคัตถิ หรืออะไรที่ไหน มาช่วยทำให้ความทุกข์เกิด หรือทำให้ความทุกข์ดับ. มันเป็นเรื่องของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกันอยู่หลายๆ ชั้น และอาศัยกัน แล้วทำให้ความทุกข์เกิดขึ้น หรือจะให้ความทุกข์ดับไป ก็ตาม. คำว่า **“ปฏิจอ”** แปลว่า **อาศัย;** คำว่า **“สมุปบาท”** แปลว่า **เกิดขึ้นพร้อม;** เรื่องของสิ่งที่อาศัยซึ่งกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อม นี้คือเรื่องปฏิจอสมุปบาท.

อีกส่วนหนึ่งก็เป็นการแสดงให้รู้ว่า **ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา อยู่ที่นี่ หรือว่าจะเวียนว่ายต่อไป.** มันเป็นเรื่องธรรมชาติล้วนๆ ที่เกิดขึ้น – ตั้งอยู่ – ดับไป. ถ้าเข้าใจเรื่องปฏิจอสมุปบาท ก็จะเข้าใจได้ว่า ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ที่เราเรียกว่า “ตัวกู” นี้ไม่มี. เมื่อคนไม่รู้เรื่องนี้, ก็ปล่อยไปตามความรู้สึกนึกตามธรรมดา ซึ่งมีอวิชชาครอบงำแล้ว มันก็รู้สึกว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา; นี่ความมุ่งหมายของเรื่องปฏิจอสมุปบาทเป็นอย่างนี้. ใจความสำคัญก็คือว่า แสดงให้รู้ว่าทุกข์เกิดและดับอย่างไร และการเกิดและดับนั้น เป็นการอาศัยซึ่งกันและกันเกิดและดับ; และว่าอาการอย่างนั้นทั้งหมดนั้น ก็มีใช้ตัว มิใช่บุคคล มิใช่ตัวตน เรา เขา.

ที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือว่า การที่มันอาศัยกัน เกิดขึ้นและดับลงนั้นมันรุนแรงแบบสายฟ้าแลบ; คือรวดเร็ว รุนแรงแบบสายฟ้าแลบ. ขอให้ทุกคนสังเกตดูให้ดีว่า ความคิดนึกของคนเรา ที่เกิดขึ้นมานั้น มันรวดเร็วรุนแรง. ตัวอย่างเช่น ความโกรธอย่างนี้ เกิดขึ้นมารวดเร็วเหมือนกับสายฟ้าแลบ. นี่เรียกว่า พฤติของจิตที่เกิดขึ้นรวดเร็วรุนแรง เหมือนสายฟ้าแลบ ที่เป็นไปเพื่อความทุกข์ในชีวิตประจำวันของคนเรานั้นเอง. นั่นแหละคือเรื่องปรัชญาสมบูรณ์โดยตรง; ถ้ามองเห็น จะรู้สึกว่า เป็นเรื่องที่น่าหวาดเสียว หรือเป็นเรื่องที่น่ากลัวที่สุด; แต่ถ้ามองไม่เห็น มันก็เหมือนกับว่าไม่มีอะไร. นี่ถ้าถามว่า ปรัชญาสมบูรณ์คืออะไร อย่างเป็นภาษาธรรมดาสามัญที่สุด ก็ตอบว่าคือเรื่อง พฤติของจิตที่เกิดขึ้นเป็นไปเพื่อทุกข์ แล้วก็รวดเร็วรุนแรงเหมือนสายฟ้าแลบ แล้วก็มีอยู่ในชีวิตประจำวันของคนเรา. นั่นแหละคือปรัชญาสมบูรณ์.

(๒) ปัญหาที่สองถามว่า เพราะเหตุใดเราจึงต้องมีเรื่อง ปรัชญาสมบูรณ์?

เราต้องมีเรื่องปรัชญาสมบูรณ์ เพื่อการศึกษาและปฏิบัติ. แต่ว่าไม่มีใครรู้เรื่องนี้ แดมยังกำลังเป็นมิจาปฏิญ์. มิจาปฏิญ์ของคนทั่วไป ก็เป็นเหมือนมิจาปฏิญ์ของภิกษุ สาคี เกวัญบุตร. ภิกษุรูปนี้ ทั้งที่เป็นภิกษุก็มีปฏิญ์ที่ถือและยืนยันว่า “คเทวาทิ วิญญานํ สนฺธาวตฺติ อสฺสติ, คณฺณณฺ” ซึ่งแปลว่า “วิญญานนั้นเท่านั้นที่แล่นไป ที่ห้องเหี่ยวไป ในหนึ่งอัน”.^๑ ภิกษุรูปนี้ถือว่า วิญญานนั้นเป็นสัตว์เป็นบุคคล; แล้วก็แล่นไป, แล้วก็ห้องเหี่ยวไป ในวิญญูสงสารคือการเกิดแล้วเกิดอีก; ไม่มีสิ่งอื่น. การที่ถือว่าวิญญานนั้นเป็นสัตว์ หรือเป็นบุคคล ตัวยืนโรง สำหรับแล่นไปในวิญญูสงสาร เช่นนี้ ก็เพราะไม่ทราบความจริงเรื่องปรัชญาสมบูรณ์ จึงได้เกิดมีปฏิญ์เป็นมิจาปฏิญ์ขึ้นมาอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลายพยายามที่จะให้ภิกษุรูปนี้ สละปฏิญ์เสีย, เมื่อเธอไม่สละก็พากันไปทูลพระพุทฺธเจ้า. พระพุทฺธเจ้าตรัสให้หาตัวไป แล้วก็ทรงสอบถามว่า

๑. บาลี มหาจักกัปปวัตตนสูตร ม.๓. ๑๒/๔๗๒/๔๘๐.

มีทิวช้อย่างนั้นจริงไหม? ภิกษุรูปนั้นก็ทูลว่ามีทิวช้อย่างนั้นจริง; คือว่า “วิญญาณนี้แหละแล่นไปท่องเที่ยวไปไม่ใช่อื่น”. ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสถามว่า อะไรเป็นวิญญาณของเธอ? ภิกษุนี้ทูลตอบว่า “อูว้าย! ภนฺเต วโห เวทยุโย, ตตฺร ตตฺร กลฺยาณปาปกาณฺโณ กมฺมานํ วิปาคํ ปฏิสเวเตติ” ซึ่งแปลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! สิ่งใดที่มันทุกข์ได้ หรือมันรู้สึกอะไรได้ แล้วมันแสวงวิบากของกรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นกรรมดีและกรรมชั่ว นั้นแหละคือวิญญาณ”^๑.

นี่ก็ยังเป็นมิจฉาทิฐิหนึ่งก็ยังขึ้นไปอีก : ตัววิญญาณ คือสิ่งที่ทำให้ทุกข์ได้ ที่ทำให้รู้สึกอะไรได้ แล้วแสวงผลกรรมต่อไปข้างหน้า.

ภณธรรมคาพึ่งไม่ถูกว่า ทำไมการถืออย่างนี้จึงเป็นมิจฉาทิฐิ; เพราะใครๆก็เชื่อว่า วิญญาณมีอยู่ แล้ววิญญาณเป็นอย่างนั้นๆ ฉะนั้นภณธรรมคาพูดกันเสียแต่อย่างนั้น จนนิจน ก็เลยไม่รู้ว่าเป็นมิจฉาทิฐิ.

คำพูดเช่นนี้เป็นมิจฉาทิฐิ เพราะยืนยันว่าวิญญาณเป็นของเที่ยง เป็นของที่มิได้อยู่ ในตัวมันเอง มิใช่เป็นเพียงปฏิจาสมุปันนธรรม ก็มิใช่เป็นเพียงผลของปฏิจาสมุปบาท.

ที่จะให้ วิญญาณเป็นเพียงปฏิจาสมุปันนธรรม หมายความว่า ไม่มีตัวตน เพียงแต่ว่า อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งเกิดขึ้น สืบต่อกันไปชั่วคราวยุเท่านั้น. อย่างนี้เรียกว่า เห็นว่าวิญญาณนั้นเป็นปฏิจาสมุปันนธรรม, ซึ่งตามนัยแห่งปฏิจาสมุปบาท แสดงให้เห็นว่า ตัวคนไม่มี.

ที่นี้ภิกษุ สาคิ เทวัญบุทฺธนนฺติ ยืนยันว่ามีตัวตน; หรือยืนยันว่าวิญญาณนี้เป็นตัวตน ก็ว่ามันแล่นไป มันท่องเที่ยวไป หรือว่าอยู่ที่นี้ เขาก็พูดว่า เป็นผู้ทุกข์ เป็นผู้รู้สึกอารมณ์ต่างๆ แล้วเป็นผู้แสวงวิบากของกรรมทั้งหลาย ที่เป็นกุศลเป็นอกุศล ก็ว่ามีตัวตน มีตัวเรา ที่เป็นอย่างนั้น, แล้วเรียกมันว่าวิญญาณ.

๑. บทติ มหาคัมภีรชาดงขยสูตร ม.ม. ๑๒/๔๗๕/๔๗๖.

นี่เพราะเหตุว่า คนทั้งหลาย มีทิฏฐิอย่างนี้กันอยู่ทั่วไป โดยไม่รู้ว่าเป็น
มิจาาทิฏฐิ เราจึงต้องมีเรื่องปฏิจสมุปบาท ที่บอกให้รู้ความจริงว่า มันไม่มีตัวตน;
วิญญาณนั้น มิใช่ตัวตน. ถ้าว่าวิญญาณมี มันก็เป็นเพียงปฏิจสมุปบันธรรม คือ
ธรรมชาติที่อาศัยกันเกิดขึ้นทยอยกันดับ ๆ ไป เท่านั้นเอง; ไม่เป็นตัวเป็นตนอะไร
ที่ไหน. เพราะเหตุนี้จึงต้องรู้เรื่องปฏิจสมุปบาท.

(๓) ที่นัถามว่า **รูปิจจสมุปบาทเพื่ออะไร ?**

ก็เพื่อพ้นจากมิจาาทิฏฐิที่วาทกันมียู่; แล้วคนไปเกิด; แล้วคนเป็นไป
ตามกรรมเหล่านั้น; แล้วก็เพื่อจะดับทุกข์สิ้นเชิง คือมีสัมมาทิฏฐิขึ้นมา. ถ้ายังหลง
เรื่องวิญญาณเป็นตัวตน ก็ยังเป็นมิจาาทิฏฐิ มันก็มีความทุกข์และกับทุกข์ไม่ได้;
ฉะนั้นจะต้องรู้เรื่องวิญญาณแท้แท้จริง ว่าเป็นอย่างไร; คือเป็นปฏิจสมุปบันธรรม
เกิดขึ้นโดยนัยแห่งปฏิจสมุปบาท อย่างนี้มันจึงจะดับทุกข์ได้, และจะดับทุกข์ได้สิ้นเชิง
โดยที่มีสัมมาทิฏฐิ เข้าใจอย่างถูกต้อง. ข้อนี้มีหลักบาลีสัน ๆ ว่า *ปฏิจจสมุปบาทนนิ
วิญญาณํ . . . . . วิญญาณเป็นปฏิจจสมุปบันธรรม*; คือสิ่งที่อาศัยกันและกัน
เกิดขึ้น; *อนฺยตฺร ปจฺจยา นตฺถิ วิญญาณสฺส สมฺภโว . . . . . ถ้าปราศจากซึ่ง
ปัจจัยเหล่านั้นแล้ว การเกิดขึ้นแห่งวิญญาณมีไม่ได้.*^๑

ข้อนี้แสดงว่า ถ้าวิญญาณมีตัวตนจริง, มันก็ควรมิได้โดยตัวมันเอง โดยไม่
ต้องอาศัยปัจจัยอะไร; เคียงนี้ตัวมันเองมิได้มี; มีแต่ปัจจัยที่ปรุงแต่งกันขึ้น **แต่**
มันประณตถกกันถึงกับทำให้รู้สึกนึกได้ ให้นามรูปนี้ ทำอะไรได้ พุทธาไร้อะไร
ได้ต่าง ๆ ก็เลยเข้าใจผิดไปในตัวมันเอง ว่ามีอะไรอันหนึ่งเป็นตัวเป็นตนอยู่ในนามรูปนี้
ซึ่งในที่นี้เรียกกันว่าวิญญาณ. เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ ก็มีเพื่อประโยชน์อันนี้เอง
ให้ละมิจาาทิฏฐิเสีย แล้วจะได้ดับความทุกข์สิ้นเชิงได้.

(๔) ที่นับัญหาต่อไปก็มีว่า **จะมีการดับทุกข์ได้โดยวิธีใด ? ทำอย่างไร ?**

คำตอบก็เหมือนกับที่แล้ว่ามา ในหลักทั่ว ๆ ไปว่า จะมีได้โดยการปฏิบัติ
ที่ถูกต้อง คือการมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง หรือการเป็นอยู่ที่ชอบ. ความเป็นอยู่ที่ดีชอบนั้น

๑. บาลี มหาตคเฑาะฐยสูตร ม.ม. ๑๒/๔๑๕/๑๔๒.

ก็คือ การเป็นอยู่ที่สามารถทำลายวิชาเสียได้ ด้วยวิชา คือการเป็นอยู่ที่ทำลาย
ความใจ เสียได้ด้วยความรู้. หรือถ้าจะสรุปความอีกทีหนึ่ง ก็เป็นการสรุปว่า คือการ
มีสติอยู่ตลอดเวลา; และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีสติเมื่อมีอารมณ์มากกระทบ. นี่ขอ
ให้เข้าใจคำว่า “เป็นอยู่โดยชอบ” นั้น เป็นอยู่อย่างนี้ คือเป็นอยู่โดยมีสติสมบูรณ์
อยู่ทุกเวลา และโดยเฉพาะเมื่อมีอารมณ์มากกระทบ. เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ ความใจ
เกิดไม่ได้ อวิชาเกิดไม่ได้ สามารถจะจัดวิชาออกไปเสียได้ มันเหลืออยู่แต่วิชา
หรือความรู้. นี่แหละคือความเป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่ชนิดที่ความทุกข์เกิดไม่ได้. โดย
หลักใหญ่ ๆ เรื่องปัจฉิมสรุปมาหมดมีอยู่อย่างนี้.

๑. เมื่อถามว่าปัจฉิมสรุปมาคืออะไร? ก็คือการแสดง
ให้รู้เรื่องความทุกข์ที่เกิดขึ้นในรูปสายฟ้าแลบ ในจิตใจของคนเรา
เป็นประจำวัน.

๒. เพราะเหตุใดเราจึงต้องรู้เรื่องนี้? ก็เพราะว่า คนมัน
กำลังใจ ไม่รู้เรื่องน.

๓. รู้เพื่อประโยชน์อะไร? เพื่อให้รู้ถูกต้องและให้ดับ
ทุกข์เสียได้.

๔. จะดับทุกข์ได้โดยวิธีใด? ก็โดยวิธีที่ปฏิบัติให้ถูกต้อง
ตามกฎเกณฑ์ของปัจฉิมสรุปมา คือ อภัยให้กระแสปัจฉิมสรุปมา
มันเกิดขึ้นมาได้ เพราะว่ามีสติรู้ตัวอยู่ตลอดเวลา. เรื่องมัน
สัมพันธ์กันอยู่อย่างนี้. รวมกันก็เรียกว่า “ปัจฉิมสรุปมา”.

สอนผิดจนปฏิบัติไม่ได้

ที่นี้มีปัญหาที่ร้ายแรง หรือยังไม่กว่านั้นก็คือ ปัญหาที่ว่า เรื่องปัจฉิม-
สรุปมาที่ กำลังสอนกันอยู่อย่างนี้เรียกว่า ไม่ตรงหรือไม่ถูกต้องตามพระบาลีเดิม ;

หมายถึงบาติพระพุทธรูปที่มีอยู่ในสุทนต์ะหงหลายที่เป็นของเดิม. ของเดิมในบาติมีไว้อย่างหนึ่ง มีอยู่อย่างหนึ่ง, แล้วเดี๋ยวนี้มาสอนกันไปเสีย อีกอย่างหนึ่ง. ความผิดแปลกกันในข้อนี้ ก็คือว่าในพระบาติเดิม พุทธเรื่องปฏิจสมบูรณ์ไปไว้ในลักษณะที่มันติดต่อกันเป็นสายไปเสีย : ในรอบหนึ่งมีอยู่ ๑๑ อากาโร อย่างนี้ มันติดต่อกันเป็นสายไปเสีย. เดี่ยวนี้มาสอนกันว่าใน ๑๑ อากาโร รอบหนึ่งนี้ จะกินเวลาขึ้นคอกไปทั้ง ๓ ชาติ; คือชาติในอดีตด้วย ชาติในปัจจุบันด้วย ชาติในอนาคตด้วย. ไปสอนกันเสียอย่างนี้ จนปฏิบัติอะไรไม่ได้.

ตามหลักพระบาติเดิมนั้น มันติดต่อกันไปหมดทั้ง ๑๑ อากาโร ในสายเดียวที่คนเรามีเรื่องที่เป็นกิเลสเกิดขึ้นในใจ ครั้งหนึ่ง; เพราะฉะนั้น ไม่ต้องกินเวลาทั้ง ๓ ชาติ : กินเวลาไม่ถึงชาติ, กินเวลาไม่ถึงปี, กินเวลาไม่ถึงเดือน, กินเวลาไม่ถึงวัน; หมายความว่า บางทีเพียงชั่วกระพริบตาเดียวเท่านั้น ปฏิจสมบูรณ์เต็มรอบเป็นเรื่อง ๆ หนึ่ง มีความทุกข์เสร็จแล้ว. นี่คือการสอนที่ผิดจากพระบาติเดิม แล้วเรื่องปฏิจสมบูรณ์ ก็กลายเป็นเรื่องที่ไม่มีความหมายอะไรเลย นอกจากไว้เคียงกันเล่น. ถ้าสอนอย่างถูกต้องตามพระบาติเดิมจะนิยมน้อยอย่างถึง เพราะตรงกับปัญหาเฉพาะหน้าที่มีอยู่เป็นประจำวัน, ฉะนั้น ขอให้ตั้งใจฟังต่อไป.

การที่จะเข้าใจได้ก็ ที่แรกก็จะต้องรู้เรื่อง จำนวนปฏิจสมบูรณ์ประมาณ ๑๑ อากาโรนั้นแหละ เสียก่อน. ๑๑ นั้นก็คือ :-

๑. อวิชชาปุจฉา สงฺขาร : เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร;
๒. สงฺขารปุจฉา วิญญาณ : เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ;
๓. วิญญาณปุจฉา นามรูป : เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป;
๔. นามรูปปุจฉา สฬายตน์ : เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดอายตนะหก;
๕. สฬายตน์ปุจฉา ผสฺโส : เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ;
๖. ผสฺสปุจฉา เวทนา : เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา;
๗. เวทนาปุจฉา ทณฺหา : เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา;

๘. ทนุหาปจฺญา อุปาทานํ : เพราะคิดหาเป็นบ้จชัย จึงเกิดอุปาทาน;

๙. อุปาทานปจฺญา ภโว : เพราะอุปาทานเป็นบ้จชัย จึงเกิดภพ;

๑๐. ภวปจฺญา ชาติ : เพราะภพเป็นบ้จชัย จึงเกิดชาติ;

๑๑. ชาติปจฺญา ชรามรณํ โสภปริเวททุกขโหมนสฺสุปายสา : เพราะชาติเป็นบ้จชัยจึงมีชรา มีมรณะ โสภปริเวท ทุกขโหมนสฺ อุปายส ซึ่งเป็นการทุกข์ทั้งนั้น เกิดขึ้น. นับคู่ได้ทั้ง ๑๑ ตอน หรือ ๑๑ อาการ อาศัยกัน.

เมื่อมีการอาศัยกันถึง ๑๑ ตอน มันจึงเป็นปฏิจสุมุปาบทรอบหนึ่งหรือสายหนึ่ง. ใน ๑๑ ตอนนี้ ที่แสดงไว้ในพระบาลี จะเห็นได้ว่า **คิดต่อกันไป ไม่มีอะไรขาด** : ไม่จำเป็นต้องเอา ๒ ตอนแรกไปไว้ชาติในอดีต; แล้วเอา ๒ ตอนตรงกลางมาไว้ในชาติปัจจุบัน; แล้วอีกตอนหนึ่งไปไว้ในชาติหน้า; แล้วรอบหนึ่งสายหนึ่งกินเวลา ๓ ชาติ. อย่างนี้มันจะทำอะไรกันได้ จะควบคุมมันได้อย่างไร จะปฏิบัติกับทุกข์ได้อย่างไร เพราะมันแยกกันอยู่ : เหตุอยู่ชาติหนึ่ง ผลอยู่ชาติหนึ่ง, แล้วจะควบคุมมันได้อย่างไร. ฉะนั้น **เคียวนี้เราไม่ได้ประโยชน์จากปฏิจสุมุปาบท หรือความรู้เรื่องปฏิจสุมุปาบทเลย เพราะเราเข้าใจผิด สอนกันผิด ให้มันล้อมกันอยู่ถึง ๓ ชาติ แล้วมีปฏิจสุมุปาบทเพียงรอบเดียว วงเดียวเท่านั้น.**

ถ้าตั้งเกล็ดในพระบาลี จะเห็นว่ามันไม่ใช่อย่างนั้น ไม่ต้งรอบถึง ๓ ชาติ จึงจะมีปฏิจสุมุปาบทครบรอบ : ในอดีตใจเดียวเท่านั้น ก็มีปฏิจสุมุปาบทครบได้ทั้งรอบ; หรือจะสองจิตใจ สามจิตใจก็ได้ แล้วแต่กรณี. แต่ว่าแม้แต่จิตใจเดียว มันก็เป็นได้ครบทั้งรอบ ไม่ต้งรอบเป็นชาติ ๆ แล้วถึง ๓ ชาติ.

กระแสปฏิจสุมุปาบทเกิด ตัวอย่างที่ ๑

ทีนี้จะยกตัวอย่างให้ฟังในกรณีเป็นอยู่ทุกวัน ๆ ของคนเรา มีปฏิจสุมุปาบทอย่างไร : เด็กเล็ก ๆ คนหนึ่งร้องไห้จ้าขึ้นมา เพราะหิวทักตะแคง. นี่ก็ลองกำหนดไว้ให้ที เคียวจะอธิบายให้ฟังว่าเป็นปฏิจสุมุปาบทอย่างไร. มีเด็กเล็ก ๆ คนหนึ่งร้องจ้า

ขึ้นมา เพราะถูกตาชั่งแตก : พอเขาเห็นตุ๊กตาชั่งแตกนั้น เรียกว่า ตา กับรูปกระทบกัน
เกิดจิตชิวญาณขึ้นมา รู้ว่าถูกตาชั่งแตก.

ตามธรรมดา เด็กคนนี้ประกอบอยู่ด้วย **อวิชชา** เพราะว่าเขาไม่เคยรู้ธรรมะ
อะไรเลย ; เมื่อถูกตาชั่งแตกนั้น ใจของเขาประกอบอยู่ด้วยอวิชชา ;

อวิชชา จึงปรุงแต่งให้ **เกิดสังขาร** คือ **อำนาจ** ชนิดหนึ่ง ที่จะให้เกิด
ความกึกความก้องอันหนึ่ง ที่จะเป็น **วิญญาณ** ;

สิ่งที่เรียกว่า **วิญญาณ** ก็คือเห็นถูกตาชั่งแตก แล้วรู้ว่าถูกตาชั่งแตก อันนี้
เป็นวิญญาณทางตา เพราะอาศัยตาเห็นถูกตาชั่งแตก. แล้วมีอวิชชาอยู่ในขณะนั้น คือ
ไม่มีสติ เพราะว่าไม่มีความรู้เรื่องธรรมะเลย จึงเรียกว่า **ไม่มีสติ และมีอวิชชาอยู่** ;
ฉะนั้นจึงเกิด **อำนาจปรุงแต่งวิญญาณ** ที่จะทำให้รูปนี้ ไปในทางที่จะเป็นทุกข์.
ความประจวบของตากับรูปคือถูกตา แล้วกับวิญญาณที่รู้นี้ รวมกันเรียกว่าผัสสะ.

เกี่ยวผัสสะทางตาได้เกิดขึ้นแก่เด็กคนนั้น ; แล้วจากผัสสะอันนี้ ถ้าจะพูด
ให้ละเอียดก็ว่า ให้เกิด **นามรูป** คือร่างกายและใจของเด็กคนนั้นขึ้นมา สนิทที่พร้อม
สำหรับที่จะเป็นทุกข์.

นี่ขอให้รู้ว่า ตามธรรมดา ร่างกายจิตใจของเราไม่อยู่ในลักษณะที่จะเป็นทุกข์.
จะต้องมีอวิชชา หรือมีอะไรมาปรุงแต่ง ให้มันเปลี่ยนมาอยู่ในลักษณะที่มันอาจจะเป็น
ทุกข์. ดังนั้นจึงเรียกว่า **นามรูปก็เพิ่งเกิดเดี๋ยวนี้ เฉพาะกรณีนี้** ; หมายความว่า
มันปรุงแต่งวิญญาณด้วยอวิชชาขึ้นมาแล้ว วิญญาณนั้นก็ช่วยทำให้ร่างกายกับจิตใจนี้
เปลี่ยนสภาพ ลุกขึ้นมาสำหรับทำหน้าที่ พร้อมที่จะเป็นทุกข์.

และใน **นามรูป** ชนิดนี้ ขณะนี้จะเกิด **อายตนะอันพร้อมที่จะเป็นทุกข์**, คือ
ไม่หลบอยู่ตามปกติ ; แล้วมันก็มี **ผัสสะที่สมบูรณ์** ที่พร้อมที่จะเป็นทุกข์ **เฉพาะ**
ในกรณีนี้ ; แล้วมันก็มี **เวทนา** คือความรู้สึกเป็นทุกข์ ; แล้วเวทนาที่เป็นความ
ทุกข์นี้ ทำให้เกิด **ตัณหา** คือความอยากไปตามอำนาจของความทุกข์นั้น ; **อุปาทาน**
ยึดมั่นเป็นความทุกข์ของกู ; มันก็เกิด “กู” ขึ้นมา เรียกว่า **ภพ** ; แล้วเบ็กับาน

เต็มที่เราเรียกว่า นาคี; แล้วมีความทุกข์ในเรื่องทุกข์ตาแตกนี้ คือร้องไห้; นั่นก็คือสิ่งที่เรียกว่าอุปาสว แปลว่าความเหี่ยวแห้งใจอย่างยิ่ง.

ที่นี่ เรื่องนาคี นั้นมีความหมายกว้าง คือรวมขรามรณะอะไรไว้เสีย. ถ้าไม่มีวิชชา ก็จะไม่ถือว่าทุกข์ตาแตก หรือทุกข์ตาย หรืออะไรทำนองนั้น; แล้วก็ไม่มีทุกข์แต่อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเลย. เคี้ยวนี้ทุกข์มันเกิดขึ้นก็เพราะว่า มันเกิดอุปาทานว่าตัวกู, ตัวเขาของกู, แล้วตัวเขาก็แตกแล้ว, แล้วก็ทำอะไรไม่ถูก เพราะมีวิชชา; ดังนั้นจึงร้องไห้. การร้องไห้คืออาการของความทุกข์ ขึ้นสูงสุดเต็มที่ ถึงที่สุดของปัจจุจฉาอุปบาท.

ทรงนึกคนโดยมากฟังไม่เข้าใจ ในข้อถัดไป ของข้อที่ว่า ภาษาธรรมะหรือภาษาปัจจุจฉาอุปบาท นี้เขาไม่ได้ถือว่า คนได้เกิดอยู่แล้วตลอดเวลา; หรือว่านามรูปได้เกิดอยู่แล้ว หรือกายกณะได้เกิดอยู่แล้ว; แต่ว่า พวกเขายังไม่ได้เกิด เพราะมันยังไม่ได้ทำอะไรตามหน้าที่. ต่อเมื่อมีขรามรณาคืออันไหนหนึ่งมาปรุงแต่งให้มันทำหน้าที่ เมื่อนั้นจึงจะเรียกว่าเกิด : เช่นลูกตาของเรา, เราเกิดว่ามีอยู่แล้วหรือเกิดอยู่แล้ว; แต่ตามทางธรรมะถือว่ายังมิได้เกิด จนกว่าเมื่อใดตาอันนั้นจะเห็นรูป ทำหน้าที่การเห็นรูป จึงจะเรียกว่ามันเกิดขึ้นมา; แล้วรูปก็เกิดขึ้นมา; แล้ววิญญาณทางตานี้ก็เกิดขึ้นมา; ๓ อย่างนี้ช่วยกัน ทำให้สิ่งที่เรียกว่าผัสสะเกิดขึ้นมา; แล้วผัสสะนี้ทำให้เกิดเวทนา ตัณหา เรือลไปจนตลอดสาข.

ที่นี่ถ้าว่า ต่อมาเด็กคนนี้ เอาเรื่องทุกข์ตาแตกมานอนคิด แล้วนอนร้องไห้อยู่อีก; มันกลายเป็นเรื่องทางมโนวิญญาณ ไม่ใช่ทางจักขุวิญญาณแล้ว; คือเขาเกิดนึกขึ้นมาถึงทุกข์ตาที่แตก ก็เป็นเรื่องความนึกที่เป็นธัมมารมณ์; แล้วธัมมารมณ์กับใจสัมผัสกัน ทำให้เกิดมโนวิญญาณ รู้ถึงเรื่องที่ทุกข์ตาแตก. มันสร้างนามรูปคือ กายกัมภีในขณะนั้น ให้เปลี่ยนไปเป็น นามรูปที่จะเป็นสังขของอายตนะที่จะเป็นทุกข์; อายตนะนั้นก็สร้างให้เกิดผัสสะ ชนิดที่เป็นที่ถึงของความทุกข์;

เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน จนเป็นทุกข์ จนนอนร้องให้อยู่อีกครึ่งหนึ่ง ทั้งที่
ศึกษามันแตก มาตั้งหลายวันแล้ว หรือหลายอาทิตย์แล้วก็ได้. **ความคิดที่ปรุงแต่ง**
ทยอยกันลงอย่างนี้ เรียกว่าปฏิจสุมปบาท มีอยู่ในคนเราเป็นประจำวัน.

กระแสปฏิจสุมปบาทเกิด ตัวอย่างที่ ๒

ยกตัวอย่างอีกว่านักเรียนคนหนึ่งสอบไล่ตก นอนร้องให้อยู่ หรือสมมติว่า
เป็นลม. เด็กคนนั้นไปเห็นประกาศที่มีข้อความว่า ในบัญชีนี้มีชื่อของตัว แสดงว่าตก
สอบไล่ตก, หรือไม่มีชื่อของตัวก็แสดงว่าสอบไล่ตก. เขาเห็นประกาศนั้นด้วยตา;
ประกาศนั้นมันมีความหมาย : มันไม่ใช่รูปใดๆ; มันเป็นรูปที่มีความหมายที่บอก
ให้เขารู้ว่าอย่างไร สำหรับเขานั้น. เมื่อเห็นประกาศนี้ด้วยตา มันเกิดจักขุวิญญาณ
ชนิดที่จะทำให้นามรูป คือร่างกายจิตใจความปรกคิของเขา เปลี่ยนไปเป็นลักษณะ
อย่างอื่น คือลักษณะที่จะให้เกิดอายตนะ แล้วผัสสะ ที่จะเป็นทุกข์.

อายตนะที่มีอยู่ตามปรกคินั้นไม่เป็นทุกข์ พอถูกปรุงแต่งอย่างนี้ อายตนะนั้น
มันจะต้องเป็นทุกข์ ก็จะช่วยไปในทางที่เกิดความทุกข์ คือมีผัสสะ เวทนา
เรื่อยไปจนถึงตัณหา อุปาทาน : เป็นตัวๆ สอบไล่ตก แล้วเป็นลมล้มพับลงไป
ในชั่วที่ตาเห็นประกาศนั้น อีตใจหนึ่งเท่านั้นก็เป็นลมล้มลงไปแล้ว. อย่างนี้เรียกว่า
ปฏิจสุมปบาทได้ทำงานไปแล้วตลอดสายทั้ง ๑๑ ฉากการ. เขามีตัวที่สอบไล่ตก
เป็นทุกข์อย่างยิ่ง เป็นโหม่นสออย่างยิ่ง เป็นอุปายาสอย่างยิ่ง.

ต่อมาหลายชั่วโมง หรืออีกสองสามวัน เขามานึกถึงเรื่องนี้ก็ยังเป็นลมอีก.
อย่างนี้มันก็มีอาการอย่างเดียวกัน คือเป็นปฏิจสุมปบาทอย่างเดียวกัน แต่ครั้งนี้อาศัย
ทางมโนทวาร หรือมโนวิญญาณ : มโนวิญญาณอย่างนี้เกิด แล้วก็สร้างนามรูปที่จะ
เป็นทุกข์ สร้างอายตนะที่จะเป็นทุกข์ สร้างผัสสะเวทนาที่จะเป็นทุกข์ แล้วก็มีตัณหา
มีอุปาทาน; ปรุงเพื่อเป็นทุกข์ไปตามลำดับแล้ว ก็ไปรุนแรงถึงขั้นสุดเมื่อเป็นชาติ;
เป็น “ตัวสอบไล่ตก” อีกทีหนึ่ง.

กระแสปฏิจสมุปบาทเกิด ตัวอย่างที่ ๓

ยกตัวอย่างอีกว่า นางสาวคนหนึ่งเห็นแฟนของตัว ไปควงอยู่กับผู้หญิงคนอื่น : นี่ขอภัยพูดคำโลกโลกหยาบคายอย่างนี้บ้าง เพราะว่าเขาพูดกันอย่างนี้ ; มันก็มีหัวอกหัวใจร้อน เหมือนกับนรกเข้าไปอยู่ในนั้นสัก ๑๐ ชุม. ในหัวใจของนางสาวคนนั้น มันร้อนเหมือนกับนรกเข้าไปอยู่สัก ๑๐ ชุม. ภายในชั่วอีกใจเดียว หรือ **ครึ่งอีกใจ**เท่านั้น หลังจากได้เห็นแฟนของเขา ไปควงกันอยู่กับผู้หญิงคนอื่น.

นี่หมายความว่าตาของแกกระทบกับรูปนั้น, รูปของแฟนที่ควงอยู่กับผู้หญิงคนอื่นนั้น, ฉะนั้นมันก็สร้างวิญญาณ ก็จักขุวิญญาณขึ้นมาในทันทีทันใดนั้น. ก่อนหน้านั้นไม่มีวิญญาณชนิดนี้; มีแต่วิญญาณที่ไม่ทำหน้าที่อะไร; หรือเรียกได้ว่าไม่ได้มี. ที่นี้วิญญาณชนิดนี้ กับรูป กับตา รวมกันเป็นผัสสะ เมื่อละกันผัสสะไม่ได้มีเดี่ยวนั้นมี : **มีผัสสะคือการกระทบกันระหว่างตา กับรูป กับจักขุวิญญาณ.**

ผัสสะเกิดขึ้นแล้ว แล้วก็ทำให้มีเวทนา ตัณหาเรื่อยไป. หรือว่าจะเอาละเอียดกระทั่งว่าพอวิญญาณเกิดขึ้นแล้ว ก็เปลี่ยนร่างกายและใจไปเป็นตานละชนิดเลย; แล้วก็สร้างอายตนะ ตานันและ ให้มันพร้อมที่จะเป็นทุกข์ แล้วมันก็มีผัสสะ มีอะไรที่เป็นเวทนา เป็นตัณหา เป็นทุกข์ได้ นี่พูดให้มันละเอียด : มีเวทนาที่เป็นทุกข์ก็มีตัณหาเกิดขึ้นแล้วก็มีอุปาทานว่า กู! กู! กู! กูแน่แล้ว กูตายแล้ว กูอะไรอย่างนี้.

นี่มันเป็นชาติ มันเป็นตัวกูที่เป็นทุกข์; ตัวกูชนิดที่เป็นทุกข์ ได้เป็นชาติเกิดขึ้นมา มันก็ต้องเป็นทุกข์. หรือว่าเพียงเป็นตัวกูเท่านั้น ก็ยึดถือชาตินี้ให้เป็นความทุกข์; เป็นความสูญเสียของกูแล้วก็มีทุกข์ มีโศกเศร้า มีอุปายาส. อย่างนี้คือปฏิจสมุปบาทที่เต็มรูปเต็มสายทั้ง ๑๑ อากาเร อยู่ที่หัวใจของเด็กหญิงคนนั้น. นี่เรียกว่าปฏิจสมุปบาทสายนี้รอบนี้ได้เกิดขึ้นทางตา.

ทีนี้ สมมติว่านางสาวคนนั้นถูกเพื่อนหลอก : ที่จริงแฟนของเขาไม่ได้ไปควงกับใครที่ไหน แต่เพื่อนตัวร้ายมาหลอกว่า แฟนของเธอไปควงอยู่กับผู้หญิงคนนั้น

แล้วมันเชื่อ ; อย่างนี้ก็เข้ามาทางหู ก็ว่าเสียงกระทบหูเกิดโสทวิญาณที่ประกอบ
 อยู่ด้วยสองตัว. เพราะปราศจากสติ วิญญาณนี้ก็จะสร้างนามรูป คือกายกับใจของเขา
 อันใหม่ทันที สำหรับที่จะมีอายตนะ ที่จะทำหน้าที่ให้เป็นทุกข์ในภพนี้ ; แล้วมีผัสสะ
 สมบูรณ์ มีเวทนาขึ้นมาตรงตามเรื่องนั้น คือทุกขเวทนา, มีตัณหาเกิดขึ้น, มีอุปาทาน
 อีกมัน, มีภพเป็นกัมม - ของกัมมที่, เป็นชาติของกัมม ที่มีความทุกข์ โทมนัสอุปายาส.
 นี้เรียกว่าเขาเป็นทุกข์ตามกฎเกณฑ์ของปฏิจสมุปบาทครบถ้วน หากแต่ว่าทางหู.

ที่นี่ นางสาวคนนี้อีกเหมือนกัน ค่อยมาหลายชั่วโมงหลายวัน เขาเพียงแต่
 เกิดนิมิตระแวงขึ้นมาเองเท่านั้น ไม่มีใครมาบอก และไม่ให้เห็นด้วยตา แต่เขานิมิตระแวง
 ขึ้นมาในใจ ว่าแฟนของเขาไปคงกับผู้หญิงอื่นแน่ เพราะเหตุอย่างนั้น ๆ ; เขา
 สันนิษฐาน. อย่างนี้ปฏิจสมุปบาทก็เกิดขึ้นทางมโนทวาร คือธัมมมารมณกระทบมโน
 เกิดมโนวิญญาณ ; มโนวิญญาณนี้ก็จะสร้างนามรูปใหม่ คือเปลี่ยนนามรูป ร่างกาย
 จิตใจเปล่า ๆ ที่ไม่ทำอะไร ให้เป็นร่างกายและใจที่จะเป็นทุกข์ขึ้นมา. จากนั้นนามรูป
 นี้ก็จะสร้างอายตนะที่ทำให้เป็นทุกข์, สร้างผัสสะที่จะทำให้เป็นทุกข์, สร้างเวทนาที่จะ
 ทำให้เป็นทุกข์. แล้วก็มีตัณหาเกิดขึ้นไปตามเวทนานั้น, มีอุปาทานยึดมั่นแล้วมัน
 ก็เป็นทุกข์อย่างเดียวกันอีก. ในภพนี้เรียกว่าปฏิจสมุปบาทตอนนี้ ของนางสาวคน
 เกียวกันนี้ อาศัยมโนวิญญาณ.

เมื่อเขาเห็นรูปด้วยตา ปฏิจสมุปบาทของเขาก็อาศัยจักขุวิญญาณ ; เมื่อเขา
 ได้ฟังเพื่อนหลอก ไม่ใช่เรื่องจริง มันก็อาศัยโสทวิญาณ ; แล้วเขาระแวงเอาเอง
 มันก็อาศัยมโนวิญญาณ ; นี่แสดงว่ามันอาจจะอาศัยอายตนะอื่น ๆ ก็ได้ แล้วก็มี ความ
 ทุกข์ได้เหมือนกัน.

ขอให้คิดว่าชั่วแวบเดียวเท่านั้น ปฏิจสมุปบาทก็ขึ้นไปครบวงจรที่จะ
 เป็นทุกข์ ; เป็นไปเต็มรอบหรือสายหนึ่งครบทั้ง ๑๑ อากาโร. หรือว่าชั่วขณะที่
 ลูกสะไภ้เห็นหน้าแม่ผัว อึดอึดคั่นร่นร้อนใจอยู่นี้ ชั่วอึดใจเดียวเท่านั้น ปฏิจสมุปบาท

ก็เข้าไปครบถ้วนทั้ง ๑๑ อาการ : เขาเห็นรูปด้วยตาแล้ว ก็สร้างจักขุวิญญาณ
 ชนิดที่เปลี่ยนนามรูปนี้ มาเป็นนามรูปที่พร้อมที่จะเป็นทุกข์. สร้างอาสณะ
 ที่จะเป็นทุกข์, สร้างผัสสะที่จะเป็นทุกข์, เวทนาเกิดขึ้นก็เป็นทุกข์เวทนา; ตัณหา
 ตัณหารณ เพราะไม่ชอบหน้าแม่ตัว มันก็มีอุปาทานเป็นภพเป็นชาติเป็นตัวกู ที่เกลียด
 หน้าแม่ตัว แล้วก็เป็นอย่างนี้. นี่มันเสียเวลากันมากสักระยะในเรื่องนี้; ขอให้ท่านฟัง.

กระแสนปฏิจจสมุปบาทเกิด ตัวอย่างที่ ๔

ที่นี่ จะไม่พูดถึงคนนั้นคนนี้ แต่จะพูดว่าใครคนใดคนหนึ่ง กำลังเที่ยวหาอาหาร
 อย่างเอร็ดอร่อยอยู่ในปาก. กินของเอร็ดอร่อยนั้น คนธรรมดาต้องขาดสติเสมอ.
 ต้องเพลอสติ, ต้องมีอวิชชาครอบงำเสมอ; ขอให้เข้าใจไว้อย่างนั้น. เมื่อกำลัง
 กินอะไรอร่อยที่สุดนี้ มันเป็นเวลาทีที่เพลอสติเพราะความอร่อย มีอวิชชาหมอมอยู่ด้วยเสร็จ.

ความผิดของคนที่อร่อยทางลิ้นนี้ เป็นปฏิจจสมุปบาทเต็มรอบอยู่แล้ว
 โดยลักษณะอย่างเดียวกัน : รสกระทบกับลิ้น เกิดชีวหาวิญญาน สร้างนามรูปใหม่
 ขึ้นมา สำหรับจะเป็นทุกข์; หรือเปลี่ยนนามรูปธรรมดานั้นขึ้นมา เป็นนามรูปใหม่
 ที่จะเป็นทุกข์. นามรูปเกิด แล้วก็เกิดอาสณะ ที่พร้อมที่จะให้มันเกิดผัสสะ และ
 เวทนามันก็จะเกิดเป็นทุกข์เวทนา, เกี่ยวกับกรณีนี้; หรือเป็นสุขเวทนาเกี่ยวกับกรณีนี้.

ถ้าอร่อย มันก็เป็นสุขตามภาษาชาวบ้านพูด. แต่พอไปยึดถือความอร่อยเข้า
 เท่านั้น เป็นอุปาทาน ก็กลายไปในทางที่จะเป็นทุกข์ เพราะหลงในความอร่อย,
 ยึดมั่นถือมั่นวิตกกังวลในความอร่อย, มีอุปาทานในความอร่อย; แล้วความอร่อย
 หรือความสุขนั้น ก็กลายเป็นอย่างอื่นมากขึ้นที. นี่กูอร่อย! กูมีความสุข! กูมีความสุข
 ก็จริง; แต่ว่าหัวใจมันเป็นทาสของความสุข, เพราะร้อน เพราะยึดมั่นในความสุขนั้น.

นี่แบบของปฏิจจสมุปบาท มันไปตั้งอย่างนี้. ถ้าชาวบ้านพูดกันว่า
 เป็นความสุข; ถ้าปฏิจจสมุปบาทพูด ก็กลายเป็นอย่างอื่น. นี่ส่วนที่เขารออร่อยมัน
 เกิดเป็นปฏิจจสมุปบาทเสร็จไปแล้ว.

ทีนี้ ยังมีต่อไปว่า เพราะเขากินอร่อยนั้นแหละ เขาจึงคิดว่าพรุ่งนี้ก็จะไป
ขโมยมันมาอีก : เขาเกิดเป็นโจรขึ้นมาในขณะนั้น. นี่เมื่อคิดจะขโมยมีความคิด
อย่างโจรเกิดขึ้น ก็กลายเป็นโจร. สมมติว่าเขาไปขโมยทุเรียนของสวนข้างบ้าน มากิน
อร่อย แล้วคิดว่าพรุ่งนี้ก็จะไปขโมยอีก : **ความลึกลับเป็นโจร** หรือกลายเป็นโจร **นี้เป็น**
ภพหนึ่งเกิดขึ้นในใจ. หรือว่า ถ้ากินเนื้อสัตว์อร่อย คิดว่าพรุ่งนี้จะไปยิงไปฆ่า
มากินอีก. นี่มันก็เกิดเป็นนายพรานขึ้นมา. หรือแม้แต่ว่ามันหลงอร่อยจริงอร่อยจัง
ก็เกิดเป็นเทวภพที่คลุ้มอยู่ด้วยความอร่อย; หรือถ้ามันอร่อยถึงขนาดที่ว่า **ปากเลียว**
ไม่ทันใจอยาก, **มันเป็นเปรต** เพราะมันอร่อยจนปากเกี่ยวไม่ทัน ไม่ทันกับความ
อร่อยของมัน.

ลองคิดดูเถิดว่า **ขั้วแต่เศษอาหารอร่อยในปากนี้ ยังเป็นปฏิจจสมุปบาท**
ไค้หลายชนิด; ฉะนั้นขอให้สังเกตให้ถี่ ๆ ว่าปฏิจจสมุปบาทนั้นคือเรื่องของวงจรของ
ความทุกข์; ปฏิจจสมุปบาทนั้นคือการบรรยายให้ทราบถึงความทุกข์ ที่เกิดขึ้นมาเต็มรูป
เพราะอำนาจความยึดถือ : ต้องมีอุปาทานความยึดถือด้วย จึงจะเป็นความทุกข์ตาม
ความหมายของปฏิจจสมุปบาท. **ถ้ายังไม่ทันยึดถือ** **นั้นจะมีความทุกข์ข้ออ้างไร**
ก็ไม่ไ้ความทุกข์ ในปฏิจจสมุปบาท.

ความทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท

ต้องอาศัยความยึดถือ เสมอไป

ความทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท ต้องอาศัยความยึดถือ เสมอไป :
เหมือนอย่างว่า ชาวตากากแตกตาหลม ทำนาอยู่ในทุ่งนาร้อนเหลือเกิน; แต่ถ้าไม่
เกิดความยึดถือแล้ว ที่เรียกว่า “ร้อนเหลือเกิน” นั้น มันเป็นความทุกข์ตามธรรมดา,
ยังไม่ไ้ความทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท. ถ้าความทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท มันต้องยึดถือ
ถึงกับกระวนกระวาย เกี่ยวกับ “ตัวกู” ถึงกับน้อยใจว่า กูเกิดมาเป็นชาวนา เป็นเวร
เป็นกรรม ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำ ฯลฯ; ถ้าไปคิดอย่างนั้นแล้ว อย่างนี้เป็นทุกข์ตามแบบ
ปฏิจจสมุปบาท.

ถ้ามันร้อนจนแทบหวัง ก็เฉย ๆ, เพียงรู้สึกว่าร้อน รู้สึกว่าอะไรอย่างนั้น ไม่ได้ยึดถือถึงขนาดเป็นตัวกฐินมาอย่างนี้; ก็ยังไม่ใช้ความทุกข์ตามแบบของปัจจุสมุปบาท; ฉะนั้นขอให้สังเกตให้ถี่ถ้วน แยกกันเสียในตอนนี้นะ ถ้าเป็นความทุกข์ที่ถูกยึดถือเป็นทุกข์สมบูรณ์แล้ว ก็เป็นทุกข์ในปัจจุสมุปบาท. อย่างสมมติว่า เราทำมิกที่คม ๆ บาดมือ เช่น มีค้อนบาดมือเลื่อยเหล็กแรง ๆ รู้สึกว่าเจ็บเท่านั้น แต่ไม่ถึงกับยึดถือไม่ถึงกับเป็นทุกข์อย่างปัจจุสมุปบาท.

อย่าเอาไปปนกันเสีย : **ความทุกข์ในปัจจุสมุปบาทคือไปคาณสาธอวิชชา** สังขาร – วิญญาณ – นามรูป – อายตนะ – ผัสสะ – เวทนา – ตัณหา – อุปาทาน – ภพ – จาคิ เสมอไป; มันต้องครบอย่างนั้น จึงจะเรียกว่าเป็นความทุกข์ตามแบบปัจจุสมุปบาท.

ทีนี้ ถ้าจะพูดเป็นหลักสั้น ๆ ผู้ที่เรียนธรรมะรัยมโนมาแล้วอาจจะเข้าใจได้ว่า อายตนะภายใน ได้พบกันกับอายตนะภายนอก ที่มีค่าหรือมีความหมาย อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเป็นที่ตั้งแห่งอวิชชา : ยกตัวอย่างทางตา เช่นว่าทอดสายตาไป อย่างนั้นก็เห็นต้นไม้ เห็นก้อนหิน เห็นอะไรก็ตาม แต่ไม่มีความทุกข์เสีย เพราะว่าสิ่งที่เห็นนั้นยังไม่มีค่า ไม่มีความหมายสำหรับเรา. แต่ถ้าเราเห็นเสือ หรือว่าเห็นอะไร ที่มี**ความหมาย** เห็นผู้หญิง หรือว่าเห็นอะไรที่มีความหมาย นี่มันผิดกัน เพราะอย่างหนึ่งมีความหมาย อย่างหนึ่งไม่มีความหมาย, หรือว่าถ้าสุนัขตัวผู้เห็นผู้หญิงสาวสวย ๆ มันก็ไม่มีความหมาย; แต่ถ้าเป็นชายหนุ่มเห็นผู้หญิงสาวสวย ๆ นี่มันมีความหมาย; ก็ผู้หญิงนั้น **มีความหมาย** สำหรับเขา; ฉะนั้นการเห็นของสุนัขไม่อยู่ในเรื่องของปัจจุสมุปบาท แต่การเห็นของชายหนุ่มนั้น **อยู่ในเรื่องของปัจจุสมุปบาท**.

เกี่ยวที่เรากำลังพูดถึงคน : คนเป็นผู้เห็น. พอทอดสายตาไป **เห็นอะไร** **คามธรรมาณ** แต่ไม่เกิดความหมาย อย่างนี้ **ยังไม่มีเรื่องของปัจจุสมุปบาท**. เกลือบคาไปคุชี่ รอบ ๆ นั้นมันไม่มี มีหญ้า มีก้อนหิน ไม่มีความหมายอะไรเลย เว้นไว้แต่มันเป็นกรณีที่มี**ความหมาย** : เช่นว่าเมื่อมันเป็นเพชรขึ้นมา หรือเป็นก้อนหินศักดิ์สิทธิ์อะไรขึ้นมา เป็นอะไรขึ้นมา อย่างเป็นคนไม้ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา มันจึงจะ

มีความหมาย; แล้วมันจึงจะ เกิดเรื่องในจิตใจ แล้วมันจึงจะเป็นปฏิจจสมุปบาท. เพราะฉะนั้นเราจึงจำกัดความลงไปว่า **อายตนะภายใน** คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ **กระทบกับอายตนะภายนอก** คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ **ต้องเป็น** **สิ่งที่มีความหมายด้วย,** **แล้วเป็นเหตุแห่งจิต** **คือเป็นสิ่งที่แห่งความ** **ใจ** **ความหลงด้วย;** เมื่อนั้นเหตุการณ์กระทบระหว่างอายตนะภายใน กับอายตนะภายนอก **จึงจะทำให้เกิดวิญญาณ,** วิญญาณที่สร้างขึ้นมาจากปฏิจจ จากการกระทบนี้; แล้วมัน ก็จะทำให้เกิดสังขาร คืออำนาจอีกอันหนึ่ง ที่จะปรุงแต่งต่อไปอีก; หมายความว่าปรุงแต่ง นามรูป คือ กายกับใจของผู้เห็นนี้ให้เปลี่ยนไป เป็น **สภาพกับใจ** **ที่มันเปลี่ยนมาทันที** **หรือมัน** **จึงขึ้นมาทันที** **คือมัน** **พร้อมที่จะเป็นทุกข์.**

เมื่อร่างกายจิตใจเปลี่ยน ก็หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นมันก็เปลี่ยน ไปด้วย เป็นอายตนะที่จะไป “บ้า” ด้วยกัน, แล้วมันก็เกิดผัสสะที่บ้า, เวทนาที่บ้า, ตัณหาอุปาทานที่บ้า, จนได้เป็นทุกข์ ไปจบลงที่เป็นตัวกู ที่ชาติ; ตัวกูเต็ม ที่ที่คำว่าชาติ. ที่นี้ความแก่ ความเจ็บ ความไข้ ความตาย ความทุกข์อะไรมันก็จะเกิด เป็นสิ่งที่มีความหมายขึ้นมาทันที เพราะว่ามันยึดถือ, และยึดถือว่าของกู.

นี่คือ **เรื่องปฏิจจสมุปบาทที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน;** กันนั้นว่าพอ สมควรแล้วจะทำให้ท่านทั้งหลายพอมองเห็นว่า เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ เกิดขึ้น แพล้นเดียวครบทั้งรอบ ครอบทั้ง ๑๑ อาการ; แล้ววันหนึ่งๆ เกิดไม่รู้กี่ร้อยรอบก็ได้. ไม่ใช่ว่ารอบเดียวแบ่งไว้ ๓ ชาติ : ชาติในอดีตครั้งก่อน, ชาติในปัจจุบันก่อนหนึ่ง, ชาติในอนาคตอีกก่อนหนึ่ง; ไม่ใช่อย่างนั้น!

อาตมาได้สังเกตเห็นว่ามีคนเห็นผิดกันถึงขนาดนี้; ฉะนั้นเราจึงถือว่า ปฏิจจสมุปบาทที่สอนกันอยู่เวลานี้ **ไม่ถูกตามพระบาลีเดิม;** ซึ่งจะแสดงเหตุผล ให้ฟังต่อไป. ในที่นี้เอาแต่เพียงว่า สิ่งที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาทนั้น คืออย่างทีกล่า มาแล้วนี้; และคือ สิ่งที่เกิดขึ้นชนิดสายฟ้าแลบ, ที่จะเป็นไปเพื่อทุกข์ในจิตใจ ของเรา, แล้ว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นประจำวัน.

ก่านิดของเรื่องปฏิจจสมุปบาท

ต่อไปนี้จะพูดถึงเรื่อง ก่านิดของเรื่องปฏิจจสมุปบาท. เรื่องปฏิจจ-
สมุปบาทมันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร มีก่านิดอย่างไร ก็คือเอาพระพุทธรูปเจ้าเป็นหลัก คือเรื่องที่
พระพุทธรูปเจ้าท่านมาตรัสเล่าให้ฟังในพระบาลี สูตรที่ ๑๐ แห่งพุทธวรรค อภิสมยสังยุตต์
นิทานวัคค์ สังยุตตนิกาย : ถ้าเป็นฉบับบาลีก็เล่มที่ ๑๖ หน้า ๑๑ หัวข้อที่ ๒๖. ในสูตร
นั้น พระองค์ได้เล่าถึงการออกผนวชของพระองค์เอง ที่ให้ทรงทำความเพียรในระยะ ๖ ปี
นั้น : เกี่ยวทำอย่างนั้นเกี่ยวทำอย่างนี้ ; แล้วในที่สุดในระยะเวลานั้น ได้ค้นเรื่อง
สิ่งที่เรากำลังเรียกกันเดี๋ยวนี้ว่า ปฏิจจสมุปบาทนั้น, ซึ่งจะขออ่านพระพุทธรูปภาณนั้นให้
ฟังดีกว่า. พระบาลีนั้นว่า :

“ภิกษุทั้งหลาย ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น
โพรตส์ครอยู่ ได้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งขึ้นว่า สัตว์โลกนั้นหนอถึงหัวแล้ว ซึ่งความทุกข์
ย่อมเกิดแก่ตายจุติบังเกิดขึ้นอีก. เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุบายเครื่องออกไปให้พ้นจากทุกข์
คือชรา มรณะ แล้ว การออกจากทุกข์ก็ปรากฏขึ้นได้อย่างไร.

“ภิกษุทั้งหลาย ! ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชรา
มรณะ จึงได้มี ? ชรา มรณะมีเพราะปัจจัยอะไรหนอ ? ภิกษุทั้งหลาย ! ได้เกิดความรู้
สึกท้อแท้บ่อยู่, เพราะการพิจารณาโดยแยบคาย, เกิดขึ้นแก่เราว่า :

เพราะชาติมีอยู่ ชรามรณะจึงได้มี ; ชรามรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย.
เพราะภพมีอยู่ ชาติจึงได้มี ; ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย.
เพราะอุปาทานมีอยู่ ภพจึงได้มี ; ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย.
เพราะตัณหา มีอยู่ อุปาทานจึงได้มี ; อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย.
เพราะเวทนา มีอยู่ ตัณหาจึงได้มี ; ตัณหา มีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย.
เพราะผัสสะ มีอยู่ เวทนาจึงได้มี ; เวทนา มีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย.
เพราะสฬายตนะ มีอยู่ ผัสสะจึงได้มี ; สฬายตนะ มีเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย.
เพราะนามรูป มีอยู่ สฬายตนะจึงได้มี ; สฬายตนะ มีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

เพราะวิญญาณนี้เองมีอยู่ นามรูปจึงได้มี; นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย.
 เพราะสังขารนี้เองมีอยู่ วิญญาณจึงได้มี; วิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย.
 เพราะว่าอวิชชาี้เองมีอยู่ สังขารจึงได้มี; สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย
 ดังนี้.

แล้วก็ทรงพบทวนอีกแบบหนึ่งว่า :

“เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร;
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ;
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป;
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดสฬายตนะ;
 เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ;
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา;
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา;
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน;
 เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ;
 เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ;
 เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะปริเหวะ ทุกขะ
 โทมนัสอุปายาส;

ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่ นี้ได้ด้วยอาการอย่างนี้.

“ภิกษุทั้งหลาย! ดวงตา ญาณ บัญญา วิชชา แสงสว่าง ในสิ่งที่เรา
 ไม่เคยฟังมาก่อน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ว่านี่คือความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์”.

นี่คือ การค้นปฏิจจนูปมาทของพระพุทธองค์ เมื่อก่อนตรัสรู้; เรียกว่า
 การค้นห้วงแห่งสุขไชของขามทุกข์; ทรงพบว่าความทุกข์มันเกิดขึ้น โดยอาการ

๑๑ อย่าง ๑๑ ตอนอย่างนี้ : เมื่ออายตนะพบกันแล้ว มีอวิชชาเป็นเจ้าเรือนอยู่เวลานั้น คือ **ไม่มีสติ** แล้ว, **มันก็สร้าง** สิ่งทีเรียกว่าวิญญาณ ๕ นามาทันที. นี่อย่าเข้าใจว่า วิญญาณเป็นตัวแทนอะไร : มันเพิ่งมีเมื่ออายตนะกระทบกัน. วิญญาณเกิดขึ้น ก็สร้างสังขารหรืออำนาจปรุงแต่งนามรูปใหม่ขึ้นมาทันที. นามรูปถูกปรุงแต่งเป็น นามรูปสำหรับที่จะมีทุกข์ แล้วมันก็เกิดปรุงอายตนะชนิดที่จะช่วยให้มีทุกข์, เกิดผัสสะ ชนิดที่จะให้มีทุกข์, เกิดเวทนาชนิดที่จะให้มีทุกข์เฉพาะในกรณีนี้ เป็นลำดับไป จนเกิดก่อเหา อุปาทาน ภพ ชาติ เป็นลัทธิ ให้ความทุกข์เต็มที.

นี่เรียกว่าก่อนหน้านั้น ก็ไม่มีใครกันพบเรื่องนี้. พระพุทธเจ้าทรงเป็น บุคคลแรกในประวัติศาสตร์ ของพุทธศาสนา เท่าที่เราว่าพระองค์ทรงเป็นบุคคลแรก ที่ค้นพบเรื่องปัจจุจสมุปบาท แล้วก็ตรัสรู้; เพราะฉะนั้นเรื่องราวนี้ หรือพระสูตรๆ นี้ เรียกว่าเป็นกำเนิดของสิ่งที่เรียกว่า “ปัจจุจสมุปบาท”.

ทีนี้ ก็มาถึงเรื่องทีค่อนข้างจะยุ่งยาก สำหรับคนธรรมดา แต่มันก็ช่วยไม่ได้ ที่จะต้องเอามาพูดให้ฟัง เพื่อความสมบูรณ์ คือปัจจุจสมุปบาทที่มีอยู่ถึง ๑๑ ตอน ๑๑ อาการนั้น มัน **มีได้หลายแบบ** ทั้งที่ตรัสไว้ในพระพุทธานุสติกต่างๆ ในตอนหลัง เมื่อตรัสรู้แล้ว.

แบบที่ ๑ แบบธรรมดา

ในบางคราวพระพุทธเจ้าท่านตรัสปัจจุจสมุปบาท อย่างแบบธรรมดาสามัญ ตั้งแต่ต้นไปจนถึงปลายมี ๑๑ อาการ อย่างที่เรารู้จัก แบบท่องสวดมนต์กันอยู่เป็นประจำ ว่าอวิชชาให้เกิดสังขาร, - สังขารให้เกิดวิญญาณ, - วิญญาณให้เกิดนามรูป, - นามรูป ให้เกิดอายตนะ, - อายตนะให้เกิดผัสสะ, - ผัสสะให้เกิดเวทนา, - เวทนาให้เกิด ตัณหา, - ตัณหาให้เกิดอุปาทาน, - อุปาทานให้เกิดภพ, - ภพให้เกิดชาติ, - ชาติ ให้เกิดชรา มรณะ : อย่างนี้เรียกว่าปัจจุจสมุปบาทสายเคียวรววด แต่หันไปยังปลาย นี่แบบหนึ่ง; เป็นแบบทั่วไปที่เราได้ยินได้ฟังมากที่สุด ปรากฏเป็นสูตรอยู่ หลายสิบ

หลายร้อยสูตร อยู่ในพระไตรปิฎก. นี้เรียกว่าอย่างชนิดที่หนึ่ง; พุทธแต่กันไปจนตลอดปลาย.

แบบที่ ๒ กลับจากปลายเข้ามา

บางทีก็ตรัสแต่ปลายเข้ามาหาต้น คือ แทนที่จะตั้งต้นจากอวิชชา สังขาร วิญญาณไปหาทุกข์ กลับตรัสตั้งต้นแต่ทุกข์เข้ามา : ว่าทุกข์เกิดเพราะชาติ, ชาติเกิดเพราะภพ, ภพเกิดเพราะอุปาทาน, อุปาทานเกิดเพราะตัณหา, ตัณหาเกิดเพราะเวทนา, เวทนาเกิดเพราะผัสสะ, ผัสสะเกิดเพราะอายตนะ, อายตนะเกิดเพราะนามรูป, นามรูปเกิดเพราะวิญญาณ, วิญญาณเกิดเพราะสังขาร, สังขารเกิดเพราะอวิชชา : อย่างนี้ตรัสตลอดสาย แต่กลับจากปลายเข้ามา เรียกว่า ปฏิโลม; ถ้าตรัสแต่ต้นออกไป เรียกว่า อนุโลม. พุทธก็น่าจะง่าย ๆ ง่าย ๆ ก็มีกัน ๒ แบบขึ้นมาแล้ว.

แบบที่ ๓ ตั้งต้นตรงกลาง - ย้อนมาหาต้น

แบบที่ ๓ ไม่ได้ตรัสตลอดสาย ๑๑ อาการอย่างนั้น, ไม่ได้ตรัสตลอดสายอย่างนั้น; ไปตรัสตั้งต้นตรงกลาง คือไปตรัสเริ่มด้วยอาหาร ๔ มี กวฬิงการอาหาร เป็นต้น; แล้วก็ตรัสว่าอาหารนี้มาจากคัมहा, แล้วคัมหมมาจากเวทนา, เวทนามาจากผัสสะ, ผัสสะมาจากสพายตนะ, สพายตนะมาจากนามรูป, นามรูปมาจากวิญญาณ, วิญญาณมาจากสังขาร, สังขารมาจากอวิชชา; นี่จับตรัสเอาที่ตรงกลางของสายทั้งสาย แล้วย้อนมาหาต้นคือมาหาอวิชชาอย่างนี้ก็มี อย่างใหม่หาต้นหาสังขยสูตรก็มีอย่างนี้.

แบบที่ ๔ จับเอาที่ตรงกลาง - พุ่งไปทางปลาย

แบบที่ ๔ อีกแบบหนึ่งนั่นจับเอาที่ตรงกลางเหมือนกัน แต่ไม่กลับมาหาต้น หากพุ่งออกไปทางปลาย นี่มีมากที่สุด; และมักจะจับเอาตรงเวทนาเป็นหลัก. เวทนาที่เป็นสุข, ทุกข์, อทุกขมสุข, นั่นแหละเป็นต้นเงื่อน, แล้วก็เกิดคัมहा เกิดอุปาทาน เกิดภพ เกิดชาติ เกิดทุกข์ไปเลย, ไปทางปลาย; แม้ตรัสสายนี้ก็เรียกว่า

ปฏิจจสมุปบาท; . เพราะว่ามันสำเร็จประโยชน์เหมือนกัน คือมันแสดงให้เห็นว่าความทุกข์เกิดขึ้นมาอย่างไรได้เท่ากัน; มันจึงเป็นอันว่า แล้วแต่ประโยชน์ ที่พระพุทธเจ้า ท่านทรงประสงค์ ในเวลานั้นว่าจะทรงดีเพียงเท่าไร หรือเหมาะแก่ใคร.

ในเรื่องปฏิจจสมุปบาทมีถึง ๔ แบบนี้ **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**ให้คำอุปมา ไว้ดีมากว่าคน ๆ หนึ่งเขาต้องการแถวลิ้น. แล้วก็เข้าไปในป่าตัดแถวลิ้นมาใช้ประโยชน์. วิธีที่ตัดแถวลิ้นนั้น บางคนก็ตัดที่โคน แล้วก็สาวมาห้อยสายตลอดปลาย นี่ก็วิธีหนึ่ง; อีกวิธีหนึ่งก็จับที่ปลายดอกลงให้หลุดโคนออกไปเลย ได้มาทั้งสายตั้งไปทางปลาย นี่ก็วิธีหนึ่ง; ที่นี้บางทีมันไม่ทำอย่างนั้น เพราะเขาไม่ต้องการอย่างนั้น แต่ไปตัดเข้าที่ตรงกลางสาย แล้วดึงเอามาแต่ที่โคน ดึงเข้าไปตลอดโคน แล้วเอามาครึ่งก่อน นี่ก็อีกวิธีหนึ่ง; แล้วบางทีไม่ต้องการอย่างนั้น ก็ไปตัดที่ตรงกลาง แล้วดึงเอามาแต่ส่วนปลายครึ่งก่อน; มันเลยเกิดเป็น ๔ อย่าง ๔ วิธีขึ้นมา. การไปตัดห้วยตัดแถวลิ้นมาใช้ทำประโยชน์อย่างนั้นอย่างนี้ มันย่อมแล้วแต่ต้องการอย่างไร มันก็สำเร็จประโยชน์ทั้งนั้น. นี่คือการตรัสปฏิจจสมุปบาท มีใน ๔ ความหมายอย่างนี้ ๔ ลักษณะอย่างนี้; พระพุทธ-โฆษาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านก็ยืนยันในข้อนี้อย่างนี้.

แบบที่ ๕ คัมภีร์ดวงกลาง

แต่แล้วยังไปพบ **อีกวิธีหนึ่งซึ่งแปลกไปกว่านี้** คือตรัสอย่างในบางสูตร ให้สมุททวาร เป็นความเกิดแห่งทุกข์ไปได้ครึ่งก่อน ครั้นไปถึงคันทา แล้วก็เปลี่ยนเป็น **นิโรธวารเสีย** : คัมภีร์คันทา คัมภีร์อุปาทาน คัมภีร์ภพ คัมภีร์ชาติเสีย; อันนี้ก็แปลกมาก แต่ทำไมพระพุทธโฆษาจารย์ไม่ขยายผลก็ไม่วี : พูดแต่ ๔ อย่าง ที่กล่าวแล้วข้างต้น.

อันนี้มันแปลกันว่า ตรัสว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณให้เกิดนามรูป, นามรูปให้เกิดอายตนะ, อายตนะให้เกิดผัสสะ, ผัสสะให้เกิดเวทนา, เวทนาให้เกิดกัมมहा; พยถึงคันทาก็จะงัก, กลับกลายเป็นว่า

เพราะค๑ค๑หาเสียได้ อุปาทานค๑; เพราะอุปาทานค๑ ภพค๑; เพราะภพค๑
ชาติค๑; เพราะชาติค๑ ขรามรณะโสกะปริเทวะ ฯลฯ ค๑.

ข้อนี้มันมีอ๑การคล๑ย ๆ กับว่า ถึงตรงนั้นมันเกิดการเปลี่ยนกล๑นหันมือเป็น
หลังมือ เพราะมีสติเกิดขึ้น ไม่ผล๑ให้ไปจนถึงตลอดสาย; คือเราเกิดรู้สึกตัวขึ้นมา
ในกลางค๑นั้นเอง; เป็นเรื่๑งนึกได้แล้วก็ไม่ปล่อยให้ไปตามแบบของปฏิจ๑สมุปบาท;
เรื่๑งเกิดหันเล๑ยกล๑ยเป็นเรื่๑งค๑ : มันค๑ที่ตรงกลาง, คือตรงที่ค๑หันนั้นเอง
และทุกข๑ก็ไม่เกิด. น๑ก็กล๑ยเป็นปฏิจ๑สมุปบาทที่เกิดทุกข๑ไม่ได้ถึงที่สุด เพราะมันไป
เปลี่ยนจากสมุทรวาร กล๑ยเป็นนิโรธวารคือค๑ทุกข๑เสียที่ตรงกลาง. น๑ก็มีอยู่อีกแบบหนึ่ง.

ข้อนี้จะเปรียบอ๑ไรกับการไปตัดหวายตัดเถาว์ลัยในป่า : มันก็เปรียบ
เหมือนกับเราไปอยู่ทีตรงกลางย่าน แล้วก็ถึงเข้ามาห้๑งโค๑นทั้งป๑ลายหล๑ดมาห้๑งโค๑นทั้งป๑ลาย
โดยที่เร๑จับที่ตรงกลาง; น๑ก็ได้มาห้๑งสายเหมือนกัน.

นี้เรื่๑กว่าแบบหรื๑น๑ของปฏิจ๑สมุปบาท ที่พระพุท๑เจ้๑ท่านได้ท๑ร๑ส๑น
แก่ผู้ที่มีหลายแบบอ๑งนี้. (ค๑ข๑โดยอม๑ร๑ด๑ได้จากเรื่๑งในหนังสือเล่มนี้ หน้า ๔๔๕ - ๖๔๕;
และจากหนังสืออ๑ อ๑ป๑บ๑จ๑ค๑า หน้า ๔๔๕ - ๕๒๒).

ตัวเรื่๑งปฏิจ๑สมุปบาท

ที่น๑ก็จะมาพิจารณาถึง **ตัวเรื่๑งปฏิจ๑สมุปบาท** ให้เป็นที๑เข้าใจกัน
อ๑งขึ้นไป. ผู้ที่ท่องสูตรปฏิจ๑สมุปบาทได้แล้ว ก็เป็นก๑ร๑ดี, พ๑งง่าย, พ๑งเข้าใจง่าย;
ส่วนชาวบ้านที่ท่องไม่ได้คงจะล๑บากหน๑ย แต่ก็ช่วยไม่ได้เพราะวันนั้นเป็นวันทีกำหนดไว้
สำหรับอธิบายเรื่๑งปฏิจ๑สมุปบาท; โครจะถือเอาได้มากหน๑ยเท่าไรก็ตามใจ. ที่น๑
เร๑จะได้พ๑ก๑นถึงลักษณะของปฏิจ๑สมุปบาทธรรมทีละข๑๑ๆ ทั้ง ๑๒ ข๑๑; เริ่มจาก
ทีพ๑กว่า อ๑วิชาเป็นบ๑จ๑ยให้เกิดสังข๑.

อ๑วิชาคืออ๑ไร? อ๑วิชาคือความไม่รู้ในทุข๑, ความไม่รู้ในเหตุให้
เกิดทุข๑, ความไม่รู้ในความค๑บ๑งทุข๑, ความไม่รู้ในทางให้ถึงความค๑บ๑งทุข๑;
ความไม่รู้ ๔ อ๑งนี้เรื่๑กว่าอ๑วิชา; และอ๑วิชานี้เป็นบ๑จ๑ยให้เกิดสังข๑.

สังขารนั้นคืออะไร ? พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า *ตโยเม ภิกฺขเว สงฺขารว :* *กายสงฺขารว วิจฺสงฺขารว จิตฺตสงฺขารว :* คือก่อนภิกษุทั้งหลาย! สังขารทั้งหลาย ๓ เหล่านี้ คือ กายสังขาร วิจสังขาร จิตตสังขาร. ในพระบาลีพุทธภาษิต อธิบายคำว่าสังขารว่า สิ่งที่จะปรุงแต่งให้เกิดหน้าที่ทางกาย สิ่งที่จะปรุงแต่งให้เกิดหน้าที่ทางวาจา สิ่งที่จะปรุงแต่งให้เกิดหน้าที่ทางจิต. พระพุทธภาษิตว่าอย่างนี้ สำหรับคำว่าสังขาร.

แต่พวกเราในโรงเรียนสอนธรรมนี้ ไม่สอนกันอย่างนี้ ไปสอนตามแบบ วิสุทธิมรรค ว่าสังขาร ๓ คือปุณฺณยาสังขาร, อปุณฺณยาสังขาร, อนณฺณยาสังขาร; มันเป็นคนละเรื่องไป. หรือมันจะเกี่ยวกันก็ได้ มันก็ต้องอธิบายกันอีกมาก.

นี้ให้รู้ไว้ก่อนว่า พวกที่ชอบอธิบายปัจจุจฉสมบูรณ์บาท คร่อมถึง ๓ ชาติ นั้น มักจะอธิบายคำว่า สังขาร ไปในรูปนี้เสมอ คือ ปุณฺณยาสังขาร, อปุณฺณยาสังขาร, อนณฺณยาสังขาร. แต่ว่าในบาลีพุทธภาษิตเท่านั้นมีว่า กายสังขาร วิจสังขาร มโนสังขาร; สังขารให้เกิดวิญญาณ.

วิญญาณคืออะไร ? พระพุทธเจ้าตรัสว่า *ฉยฺเม ภิกฺขเว วิญฺญาณ-กฺขยา วสว :* ภิกษุทั้งหลาย! หมู่แห่งวิญญาณ ๖ เหล่านี้ คือ จักขุวิญญาณ โสทฺธิวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชีวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ. นี่คือ วิญญาณ ๖ นั้นเอง.

ทีนี้พวกที่อธิบายปัจจุจฉสมบูรณ์บาทอย่างคร่อมชาติ แม้วิสุทธิมรรคนี้ก็เหมือนกัน อธิบายเลยเถิดเป็น ปฏิสนธิวิญญาณ; แล้วในหนังสือคำบรรยายหลังทุกเล่ม ก็อธิบายไปทำนองปฏิสนธิวิญญาณ เพราะไม่เข้าใจว่าถ้าอธิบายเป็นวิญญาณ ๖ แล้ว มันจะใคร่เรื่องใคร่ราวอย่างไร เพราะผู้อธิบายเชื่อว่า “เกิดใหม่” กันตรงนี้ เลยอธิบาย คำว่าวิญญาณนี้ เป็นปฏิสนธิวิญญาณ มันก็เลยเถิดไปคนละเรื่องคนละสายไปเลย.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า จักขุวิญญาณ โสทฺธิวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชีวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ, เป็นวิญญาณ ๖; แต่พวกเรามา อธิบายกันเป็นปฏิสนธิวิญญาณ สำหรับคำๆนี้. ทีนี้วิญญาณให้เกิดนามรูป.

นามรูป คืออะไร? ในบทสัทธวัชไว้ว่า : พระพุทธภาษิตนี้ว่า เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิกาโว นีคือนาม; มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นั้น นีคือรูป. นี่ตรงกันหมด, ใครก็สอนอย่างนี้ว่ารูปที่เป็น เนื้อหนังมังสา หรือเลือดลมในกายนี้เรียกว่ามหาภูตรูป. แล้วภาวะต่างๆ ที่อาศัยอยู่กับมหาภูตรูปนั้น เช่นภาวะสวย ภาวะไม่สวย ภาวะหญิง ภาวะชาย เป็นต้น ภาวะต่างๆ นี้ เรียกว่าอุปาทายรูป. รวมกันทั้ง ๒ รูปเรียกว่ารูป. ที่นี้นามรูปให้เกิดสพายชนะ.

สพายชนะ คืออะไร? สพายชนะ คืออายชนะ ๖ นี้ พระพุทธเจ้าท่าน ตรัสว่า จักขุอายชนะ, โสตายชนะ, มานายชนะ, ชิวหายชนะ, กายายชนะ, มนายชนะ; เหมือนที่เราสวดกันอยู่. และสพายชนะให้เกิดผัสสะ.

ผัสสะ คืออะไร? ตรัสว่า ฉยิม ภิกขเว ผัสสกาเย อकुสมฺผลโส โสคสมฺผลโส มานสมฺผลโส ชิวหาสมฺผลโส กายสมฺผลโส มโนสมฺผลโส; นี่ก็ ผัสสะ ๖ ตามชื่อแห่งทวาร ๖. ที่นี้ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา.

เวทนา คืออะไร? เวทนานี้ก็คือเวทนา ๖ อย่าง ได้แก่เวทนาเกิดทาง จักขุสัมผัส, เวทนาเกิดจากโสทสัมผัส, เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส, เวทนาเกิดจาก ชิวหาสัมผัส, เวทนาเกิดจากกายสัมผัส, เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส, โดยเอาตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นหลัก. ที่นี้เวทนาทำให้เกิดตัณหา.

ตัณหา คืออะไร? ตัณหาที่มี ๖ คือ รูปตัณหา ตัณหาในรูป, สัตถตัณหา ตัณหาในเสียง, ตัณหาในกลิ่น, รสตัณหา ตัณหาในรส, โผฏฐัพพะตัณหา ตัณหาในสัมผัสผิวหนัง, ธรรมตัณหา ตัณหาในธรรมารมณ์. ที่นี้ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน.

อุปาทาน คืออะไร? อุปาทานนี้ตรัสว่า จตฺตวริมาณี ภิกขเว อุปาทานานิ : กามุปาทานํ ภิชฺฐุปาทานํ สีลหุพฺพุปาทานํ อตฺตวาตฺตูปาทานํ; คือ

อุปาทาน ๔ มี กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สัมผัสอุปาทาน อคติอุปาทาน ดังที่เรา
ก็รู้กันดีอยู่แล้ว. อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ.

ภพ คืออะไร? ภพมี ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ. ภพเป็นปัจจัย
ให้เกิดชาติ.

ชาติ คืออะไร? ชาติคือการเกิดขึ้น หรือการก้าวลง หรือการเป็น
พร้อมขึ้นมาในหมู่สัตว์นิกาย. การปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย, การได้อายตนะเฉพาะ;
นี้เรียกว่าชาติ. ชาติเป็นปัจจัยให้เกิด ชรามรณะ.

ชรามรณะ นั่นก็คือ หัวงอก ฟันหัก หรืออะไรก็ตาม คืออาการของชรา
ความเสื่อมแห่งอื่นหรือเรียกว่า ชรา; และความตายนั้นก็เรียกว่าการจุติ การแตก
การทำลาย การทำกาลกิริยา การแตกแห่งขั้น การทอดทิ้งซากศพ การขบแก่ง
ชีวิตินทร ^{๕๔} นี้เรียกว่าความตาย.

ไม่มีปัญหาที่ทำให้เกิดความเข้าใจยาก ตรงที่คำพูดนี้เป็นคำพูดอย่าง
ธรรมาสาสนัมย์ แต่ความหมายมันไม่ใช่ธรรมาสาสนัมย์ : ที่พูดว่าชาติความเกิดขึ้น มันคือ
ความเกิดแห่งตัวกู ซึ่งเป็นเพียงความรู้สึก; ไม่ใช่การเกิดจากท้องแม่.

สำหรับการเกิดจากท้องแม่นั้น คนเราเกิดทีละครั้งเดียวแล้วเลิกกัน.
แล้วต่อมาจะมีการเกิดอีก เกิดแล้วเกิดอีก วันหนึ่งหลายๆเกิด นั่นคือ **เกิดด้วยอุปาทาน**
กายภพที่มีความรู้สึก ว่าตัวกูเป็นอย่างไรที่หนึ่ง ก็เรียกว่าเกิดชาติหนึ่ง. พอเกิดชาติ
ชาติอย่างนั้นขึ้นมาแล้ว ก็ยึดถือเอาความเกิดจากท้องแม่ หรือความเกิดตามธรรมดานั้น
เป็นความทุกข์ เพราะมีความกลัว ความหวงวิตกกังวลต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเกิดทั้งหมด.

ครั้นเกิดชาติอย่างนั้นขึ้นมาแล้ว มันก็จะลามบานไปวิคกกังวล เรื่อง
ความเจ็บความไข้ หรือความตายที่จะมาถึงข้างหน้าต่อไปอีก. ที่จริงความเจ็บไข้
ความตายยังไม่มาถึง เราก็เป็นทุกข์แล้ว เพราะมองไว้เสมอว่า ความเจ็บของกู ความ
แก่ของกู ความตายของกู; ยิ่งพอมันแสดงวิเวอะไรให้เห็น ก็ยังเป็นทุกข์หนัก.

ถ้าอย่างนี้ก็เสียอย่างเดียว ความแก่ ความชรา ความตายนี้ไม่มีความหมายอะไร. ฉะนั้นปฏิญาณจบปาทก รบหนึ่ง สายหนึ่ง ก็คือความโง่ที่ทำให้เป็นความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง ตรงหนึ่ง : ทุกข์เพราะได้ของถูกใจได้, ทุกข์เพราะได้ของไม่ถูกใจได้, ทุกข์เพราะได้ของที่ยังไม่รู้ว่าจะถูกใจ หรือไม่ถูกใจได้; เมื่อขันธ์นั้นแล้วเป็นทุกข์ทั้งนั้น. นี่คำขยายความของปฏิญาณปาทกมันมีอย่างนี้.

หนังสือสำคัญที่สุดที่มาถึง คือ ความหมายของคำในปฏิจนสมุปบาทเหล่านี้.

ถ้าเราถือเอาความหมายของปฏิจาสมุปบาท ในภาษาคนแล้ว ก็จะเกิดความ
ยุ่งยาก และจะเข้าใจไม่ได้; จะยกตัวอย่างให้ฟังว่า พระพุทธเจ้าศรีสัทธิโส
ตันโพธิ์นั้น การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็คือการทำลายอวิชชาเสียได้ :
พระพุทธเจ้าทำลายอวิชชาเสียได้ ก็คืออวิชชาดับ : อวิชชาดับ สังขารก็ดับ;
สังขารดับ วิญญาณก็ดับ; วิญญาณดับ นามรูปก็ดับ; แล้วทำไมพระพุทธเจ้า
ไม่ลาภ ? กิเลสหรือว่าตัณหาอวิชชาเสียได้ ก็การตรัสรู้ที่ทันโพธิ์นั้น เพราะอวิชชาดับ
สังขารก็ดับ คืออำนาจปรุงแต่งวิญญาณและนามรูปก็ดับ, แล้วทำไมพระพุทธเจ้า

ไม่สิ้นพระชนม์ค่าที่ ที่โคนต้นโพธิ์ นั้น ในวินาทีนั้น ? นี่ก็เพราะว่าถ้าพูดใน
ปฏิจจสมุปบาทนี้ มันเป็นภาษาธรรม : คำว่า “ดับ” นี่ก็เป็นภาษาธรรม; คำว่า
“เกิด” นี่ก็เป็นภาษาธรรม; ไม่ใช่เกิดทางเนื้อหนัง ไม่ใช่ดับทางเนื้อหนัง.

เมื่อเข้าใจไม่ถูกแล้ว ปฏิจจสมุปบาทสายหนึ่ง ก็จะเข้าใจเป็นว่าเกิด ๒ หน :
เกิดตรงนามรูปในที่หนึ่ง แล้วไปเกิดตรงชาติในอีกที่หนึ่ง ก็เลยเข้าใจว่าเกิด ๒ หน.
เมื่อเข้าใจว่าเกิด ๒ หน ก็เลยมีสายปฏิจจสมุปบาทที่ถูกทำให้เป็น ๓ ชาติ คือ ชาติในอดีต
ชาติในปัจจุบัน ชาติในอนาคต มันเลยแตกแยกเบียดเบียนกันไปใหญ่ ไม่ตรงตามเรื่อง;
และที่น่าขันที่สุด ก็คือ เมื่อเกิดพูดว่า เกิด ๒ หนได้, แต่พอถึงที่ดับ หรือตาย
ก็หลกัพูดว่า ตาย ๒ หนไม่ เพราะไม่รู้ว่ามันจะตาย ๒ หน ใช้อย่างไร.

คำว่า ภพ คำว่า ชาติ ที่แปลว่า ความมีความเป็นหรือความเกิดขึ้นในกรณี
ของปฏิจจสมุปบาทนี้ มิได้หมายถึงความเกิดทางมารดา ไม่ใช่เกิดจากกรรมมารดา;
มันเกิดทางนามธรรม ที่เกิดด้วยอุปาทาน ที่ปรุงขึ้นมาเป็นความรู้สึกว่า “ตัวกู”
นั่นแหละคือเกิด. ข้อนี้ก็มิใช่พระบาลีที่ตรัสไว้ชัด ที่จะอ้างเป็นหลักฐานก็คือ บาลัมหา-
ตักมหาสังขยสูตร อีกเหมือนกัน :

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในสูตรนี้ว่า “**นันทิไลในเวทนาทั้งหลาย
นั่นคืออุปาทาน**”. หมายความว่า เมื่อเรามีการกระทบทางอายตนะ เกิดเวทนา
เป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา อะไรก็ตาม, ก็มีนันทิในเวทนานั้น.^๑
นั่นแหละคืออุปาทาน; นันทิคืออุปาทาน เพราะว่ามันมีมันเป็นที่ตั้งของความยึดถือ :
ถ้ามีนันทิแล้วก็หมายความว่าต้องมีความยึดถือ.

นันทิ แปลว่า ความเพลิน หรือความพอใจ. นันทินั่นเองคือ อุปาทาน
ชนิดที่พระองค์ตรัส. เราพอใจสิ่งใด หมายความว่า เรายึดถือสิ่งนั้นเข้าแล้ว
เพราะฉะนั้นนันทินั่นเองคืออุปาทาน แล้วนันทินั่นเอง เป็นสิ่งที่ต้องมี ในเวทนา;

๑. เราเพลินไปในสุขเวทนา ด้วยกองเรขัตถะของราคะ, เพลินในทุกข์เวทนา ด้วยความรังเกียจของโลภะ
หวัะ โทสะ, เพลินในอทุกขมสุขเวทนา ด้วยความรู้สึกรังเกียจ.

เพราะฉะนั้นเป็นอันว่าเมื่อใดเรามีเวทนาแล้ว เมื่อนั้นมันนึก แล้วเมื่อนั้นมีอุปาทาน ; “เพราะมีอุปาทานนี้ก็มีภพ, เพราะมีภพนี้ก็มีชาติ, เพราะมีชาตินี้ ก็มีชราและเกิดขึ้นพร้อม เป็นความทุกข์”.

นี้แสดงว่าภพกับชาตินี้ มันมีติดต่อกันไปจากเวทนา จากตัณหา จากอุปาทาน ไม่ต้องรอต่อตายแล้วไปเกิดใหม่; ไม่ต้องรอให้ตายแล้วไปเกิดใหม่ จึงจะมีภพมีชาติ. สิ่งที่เราเรียกว่าชาตินี้ จะมีอยู่ที่นั่น ในวันหนึ่งๆ ไม่รู้กี่ครั้งก็คราว; และจะมีทุกคราวที่มเวทนา; แล้วประกอบอยู่ด้วยอวิชชา ซึ่งผลิตเพี้ยนเป็นมันนึก; และนั่นมันคืออุปาทาน; อุปาทานก็สร้างภพสร้างชาติ; ฉะนั้นถ้าหากว่าชาตินี้ มีอยู่ที่นั่น เที่ยวนั้น ในวันหนึ่งๆ ไม่รู้กี่ครั้งก็คราว ไม่ต้องรอต่อตายแล้วไปเกิดใหม่.

คำว่าภพ ว่าชาติ ในลักษณะอย่างนี้ มันเป็นภาษาธรรม : ภาษาธรรม ของผู้รู้ธรรม ไม่ใช่ภาษาชาวบ้าน. ถ้าเป็นภาษาชาวบ้าน ต้องรอตายแล้วไปเกิดใหม่ จึงจะมีภพมีชาติ แล้วก็มีทีเดียวเท่านั้น เพราะคนเรามันเกิดมาทีเดียวแล้วก็ตายเข้าโลงไปแล้ว จึงจะมีภพมีชาติใหม่อีก. เที่ยวนั้นภพหรือชาติในภาษาธรรมมีวันหนึ่งหลายหน คือเกิดตัวกูของกูหนึ่ง หน ก็เรียกว่ามีภพมีชาติหนึ่งหน; . แล้วคืนหนึ่งก็มีได้หลายร้อยหน, ปีหนึ่งก็มีหลายพันหน หลายพันภพชาติ; แล้วตลอดชาตินี้ ก็มีหลายหมื่นหลายแสนภพชาติ ฉะนั้นเราจะต้องรู้จัก **สิ่งที่เรียกว่าภพว่าชาติ** ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน วันหนึ่งหลาย ๆ หนนี้.

ที่นี่จะเห็นได้ทันทีว่า เรื่องปฏิจสมุปบาทนี้ เป็นเรื่อง **สี่สี่** และ **เที่ยวนั้น**; ไม่ใช่รอต่อตายแล้ว หรือต้องกินเวลาถึง ๓ ชาติ จึงจะมีปฏิจสมุปบาทสักรอบหนึ่ง. ที่เห็นในวันหนึ่งๆ มีถึงหลาย ๆ หน : **เมื่อใดมีเวทนา มีตัณหาอุปาทาน เมื่ออันมีรอบของปฏิจสมุปบาท แล้วมีภพมีชาติ**; ทำให้เห็นได้ว่ามันมีในชีวิตประจำวันของคนทุกคน. เหมือนกับยกตัวอย่างเมื่อตะกั่วนี้แล้วว่า ตะกั่วสอไล่ตก, หรือว่า

นางสาวคนนั้นเขาเป็นทุกข์เพราะแฟน; นี่เป็นตัวอย่างธรรมทาสสามัญ ในชีวิตประจำวัน.

ที่นี้ปัญหานักเหลื้ออยู่ว่า จะอธิบายกันอย่างไรจึงจะเห็นได้ว่า **มีวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ศัสสะ** ครบถ้วนก่อนจะเกิดเวทนาขึ้นมาได้เท่านั้นเอง.

เรื่องนี้ไม่ยาก : ตัวการตัวร้าย ตัวที่เป็นเรื่องยุ่งยาก มันอยู่ที่เวทนา. เวทนาเรารู้จักกันก็อยู่แล้ว มันก็เกิดอยู่เป็นประจำแล้ว รู้จักเวทนามันแล้วกัน. ถ้าอยากรู้มากไปกว่านั้น ก็สวขึ้นไปๆว่า เวทนามาจากผัสสะ; ผัสสะก็มาจากอายตนะที่ปรุงขึ้นเฉพาะ; อายตนะก็มาจากนามรูปที่ปรุงขึ้นเฉพาะ; นามรูปก็มาจากวิญญาณที่ปรุงขึ้นเฉพาะ; วิญญาณก็มาจากสังขารที่ปรุงขึ้นเฉพาะ; แล้วสังขารก็มาจากอวิชชา อันเป็นต้นคอ : อย่านึกอวิชชาอย่างเดียว สิ่งเหล่านี้เป็นมิได้ คือนามรูปอย่างที่เป็นทุกข์นั้นจะไม่เกิด; อายตนะอย่างที่จะเป็นทุกข์นั้นจะไม่เกิด; ผัสสะอย่างนั้นจะไม่เกิด; มันเกิดอย่างอื่น คือเกิดอย่างที่ไม่เป็นทุกข์. ดังนั้น อวิชชาอย่างเดียวเท่านั้น ที่มันสร้างนามรูป, กายใจ, อายตนะ, ผัสสะ, เวทนา, ในทางที่จะเป็นทุกข์ทั้งนั้น.

นี่ข้อนี้ ขอบอกอยู่เสมอ, ให้เข้าใจคำว่าภาษาธรรม กับภาษาคนให้ดี. คำว่า “เกิด” ในทางภาษาคน หมายความว่าเกิดการเกิดจากท้องแม่; คำว่า “เกิด” ในภาษาธรรมหมายถึงมันเกิด **เมื่อสิ่งนั้นมันทำหน้าที่ของมัน ในลักษณะที่จะเป็นทุกข์ คือประกอบอยู่ด้วยอวิชชาเป็นมูลเหตุ.** นี่เวลานี้นามรูปยังไม่เกิด เพราะยังไม่ได้ทำหน้าที่ “ตัวกู” - “ของกู” อะไร แม้แต่ว่านั่งฟังเทศน์อย่างตั้งใจอย่างนี้ ก็ไม่ใช่คิดหาอุปมาอุปไมยอะไร มันเป็นเรื่องที่เป็นไปตามธรรมดา ยังไม่มีปัจจัยสมุปบาท. ที่พูดมาทั้งหมดนี้ ก็เพื่อให้เป็นการเข้าใจล่วงหน้าว่า **ภาษาปัจจุสมุปบาท** นั้นเป็นภาษาธรรม มีความหมายเฉพาะ; อย่าเอาความหมายภาษาชาวบ้านไปใช้เข้า จะฟังไม่ถูก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นคำว่า “เกิด”.

ข้อสำคัญข้อต่อไป ก็คืออยากจะให้ท่านทั้งหลายทราบว่า ปฏิจจสมุปบาทนั้น **คือเรื่องอริยสัจสี่โดยพิสดาร** : ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร คือฝ่ายเกิดขึ้น มันเป็นเรื่องสมุทัยในอริยสัจ : อวิชชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณให้เกิดนามรูป, เกิดอายตนะ, ผัสสะ, เวทนา, ตัณหา, อุปาทาน, ตลอดจน นีเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร. นี่แหละคือทุกขสมุทัยในอริยสัจสี่.

ที่นี้ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร ที่ว่าเพราะอวิชชาดับ สังขารดับ, เพราะสังขารดับ วิญญาณดับ, เพราะวิญญาณดับ นามรูปดับ, เพราะนามรูปดับ สฬายตนะดับ, ผัสสะดับ, เวทนาดับ, ตัณหาดับ, อุปาทานดับ, ภพดับ,ชาติดับ; นี่เป็นเรื่องดับ; อย่างนี้เรียกว่านิโรธวาร. นี่ก็คือ ทุกขนิโรธอริยสัจในอริยสัจสี่.

ส่วนทั่วความทุกข์นั้นตรัสเหมือนกับในที่อื่น ๆ. ส่วนทั่วหนทางให้ถึงความดับทุกข์ก็ตรัสเหมือนกัน คืออธรรมมรณมัจจุ์แก่; ฉะนั้นปฏิจจสมุปบาทนั้น คือเรื่องอริยสัจสี่ ที่กล่าวโดยละเอียด : แทนที่จะกล่าวว่าตัณหาให้เกิดทุกข์สั้น ๆ สั้น ๆ เช่นนี้; ก็แยกตรัสกล่าวเป็น ๑๑ ตอน เป็น ๑๑ อาการ เป็นปฏิจจสมุปบาทไปเลย : แทนที่จะพูดสั้น ๆ ว่า ดับตัณหาเสียเป็นการดับทุกข์อย่างนี้ ก็กลายเป็นดับอวิชชา, ดับสังขาร, ดับวิญญาณ ฯลฯ เรื่อยมาเป็น ๑๑ อาการ; นี่มันละเอียดกว้างขวางอย่างนี้. แต่ถึงอย่างนั้น ก็ไม่พ้นจากความเป็นเรื่องเดียวกัน คือเรื่องอริยสัจสี่นั่นเอง.

การอธิบายปฏิจจสมุปบาทที่พิศดาร

ที่นี้เราก็ก่อนต่อไป ถึง **เหตุการณ์ที่สำคัญ ที่สำคัญที่สุด คือการอธิบายปฏิจจสมุปบาทพิศดาร** แล้วก็ไม่เป็นพุทธศาสนา; แล้วก็ไม่มียะโยชน์ แล้วก็มีแต่ให้โทษ.

การอธิบายปฏิจจสมุปบาทสายเดียว คร่อมถึง ๓ ชาตินั้น **ผิด** : ผิดหลักในพระบาลี; ผิดทั้งโดยทางพยัญชนะ และโดยอรรถะ :

โดยพยัญชนะนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัสติดต่อกันมาอย่างไม่มีอะไรแทรกแซงได้ ตั้งข้อความในตอนที่ได้อ่านพระบาลี เรื่องการค้นคว้าปฏิธมอุปมาท่อนธรรสัทให้ฟัง แล้ว ว่าอวิชชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณให้เกิดนามรูป, นามรูปให้เกิดอายตนะ, อายตนะให้เกิดผัสสะ, แล้วมนต์ติดต่อกันมาอย่างนี้ ไม่มีขาดตอน ไม่มีคัดตอน ไม่มีไขว้ไม่มีไขว. พอไปพูดให้ไขว้ให้ไขว. มันก็ผิดหลักทางพยัญชนะนี้.

ในทางอรรถะมันก็ผิด : ผิดที่เห็นได้ง่ายๆ ก็คือว่า การตรัสปฏิธมอุปมาท่อนนี้ เป็นการตรัสเพื่อให้คนรู้เรื่องมัจจุตถิวิธู แล้วทำลายความยึดมั่นถือมั่น ว่าอรรถา ว่าสัท ว่าบุคคลเสีย จึงได้ตรัสให้มันติดต่อกันไปเรื่อยทั้ง ๑๑ อากา. เพื่อให้มองเห็นว่า ไม่มีใครไหนจะเป็นอรรถาทักตัวมันได้.

ที่มันมีอุปมาธิบายกันเสียใหม่ โดยให้ปฏิธมอุปมาหลายตัวรวม ๓ ชาติ แล้วให้เนื้อเป็นคนๆ เดียวกัน : กิลเลของคนที่ในชาติก่อน ทำให้เกิดวิบากในชาตินี้, ตอนหนึ่ง; วิบากในชาตินี้มี แล้วทำให้เกิดกิลเลในชาตินี้ใหม่ แล้วทำให้เกิดวิบากในชาตินี้.

เมื่อสอนปฏิธมอุปมาอย่างนี้ มันกลายเป็นสอนเรื่องอรรถา กลายเป็นสอนว่ามีอรรถาทักตัวมัน สัตว์ บุคคล เวียนว่ายในสังสารวัฏเหมือนมัจจุตถิวิธูของภิกษุชื่อ สาคิ เกวฏฐบุตร ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น. เรากลับไปสอนให้มีอรรถาในเมื่อพระพุทธเจ้าท่านสอนเรื่องปฏิธมอุปมาท่อนนี้ สอนเพื่อไม่ให้มีอรรถา. ท่านให้ตรัสเป็นหลักซักๆ ไว้อย่างนั้นแล้ว เรากลับอธิบายไปเสียใหม่กลายเป็นมีอรรถาอีก.

ข้อนี้ถ้าเราเอาหลัก เช่นมหาปเทศมาเป็นเครื่องวัด เป็นเครื่องทดสอบ เราจะรู้ทันทีว่า สอนอย่างนี้ผิด อธิบายอย่างนี้ผิด; เพราะมันย้อนกลับไปมีอรรถา : มันไปเข้ากันได้กับฝ่ายที่ว่ามีอรรถา แล้วมันเข้ากันไม่ได้กับฝ่ายที่ว่ามีอรรถา; เพราะฉะนั้นที่ว่ามีอรรถา, จึงผิดหลักพระพุทธศาสนาซึ่งสอนว่าไม่มีอรรถา; ฉะนั้นถ้าท่าน

ผู้ใดเข้าใจปฏิจสบปาท ไปในลักษณะที่จะไม่ให้ม้อัดตาได้ล้นน้นนั้นแหละ คือถูก. แค่นั้นเข้าใจไปในการทำงานที่มีม้อัดตาขึ้นมา มันก็คือผิด : การอธิบายปฏิจสบปาทในลักษณะคร่อมกัน ๓ ชาติจึงผิด เพราะสอนให้เกิดความคึกว่าม้อัดตา. ถ้าอธิบายติดต่อกันไปอย่างหลักในพระบาลีโดยตรง อย่าไปแก้ไขอะไร ไม่มีทางจะเกิดม้อัดตานั่นแหละจึงจะถูก.

อธิบายผิดกันมาตั้งแต่เมื่อไร

เอาละทีนี้จะพูดไปถึงความรู้ ที่มีจะแนแนเห็นยิ่งขึ้นว่า ทำไมจึงมีการอธิบายผิด ? และ อธิบายผิดกันมาตั้งแต่เมื่อไร ?

เดี๋ยวนั้นในเมืองไทยก็ดี ในประเทศพม่าก็ดี ในประเทศลังกาก็ดี สอนเรื่องปฏิจสบปาทอย่างเดียวกัน แทบทั้งนั้น คือสอนตามข้อความที่มีอธิบายอยู่ในกัมมวิสุทธิธรรมก. เรื่องมี ๓ ชาติ คร่อม ๓ ชาตินี้ พวกฝรั่งชั้นเก่งที่สุดก็มาเฉลยตามนี้, อธิบายเอาตามนี้เป็นคั้งเป็นแถวไปเลย. แปลว่าทุก ๆ ประเทศที่เป็นพุทธบริษัทเขากำล้งสอนปฏิจสบปาทชนิดที่คร่อม ๓ ชาติ, สายเดี่ยวคร่อม ๓ ชาติ; กันอยู่ทั้งนั้น. นี่เมื่อผมพูดอะไรแปลกออกไป ก็อาจจะต้องถูกตำจากคนทั้งโลกก็ได้. ผมกำลังพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า ไม่มีทางที่จะคร่อมถึง ๓ ชาติ; ทั้งนั้นเราก็ต้องคิดว่ามีการอธิบายผิดได้อย่างไร. อธิบายผิดกันมาตั้งแต่เมื่อไร ?

อธิบายผิดกันมาตั้งแต่เมื่อไร อันนี้รู้ได้ยาก; แต่ข้อที่ว่าอธิบายผิด รู้ได้ง่าย เพราะมันผิดจากพระบาลีเดิม และเพราะผิดความมุ่งหมายของปฏิจสบปาทที่ทรงสอนเพื่อให้ทำลายม้อัดตา ฉะนั้นจึงถือว่าอธิบายผิด. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมพระวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศ; ท่านทรงมีความเห็นว่าเรื่องนี้ อธิบายผิดกันมาทั้งพันปีแล้ว; ท่านก็ไม่ทรงศรัทธา ในการที่จะอธิบายปฏิจสบปาท คร่อม ๓ ชาติ; แล้วท่านก็อธิบายไปในทำนองว่า มันคร่อมอยู่เพียงชาติเดียว; แต่แล้วก็ไม่แน่ว่าพระทัยที่จะอธิบายรายละเอียด ก็เลยทิ้งไว้ล่น ๆ แต่ข้อที่ท่านทรงยืนยันความเข้าใจของท่าน ก็คือ มันคงจะอธิบายผิดกันมาตั้งแต่พันปีแล้ว. ข้อนี้ผมก็เห็นด้วยพระองค์ท่าน; แต่

ผมว่าอาจจะเลยไปถึงว่าเกินกว่าพันปี อธิบายผิดกันมาเกินกว่าพันปี เพราะว่าหนังสือวิสุทธิธรรมรคนี้ มีอายุถึง ๑,๕๐๐ ปีแล้ว.

ในหนังสือวิสุทธิธรรมรคนี้ อธิบายปฏิจฉาสมุปบาทเริ่มเป็น ๓ ชาติทั้งนั้น ถู้อมถึง ๓ ชาติทั้งนั้น แล้วในการแต่งกัมภีร์วิสุทธิธรรมรคนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ก็ยังเขียนไว้ว่า **อธิบายตามที่เขามีก่อนอยู่แล้ว** ด้วย; ประเดี๋ยวจะเอามาอ่านให้ฟังสำหรับกำพุกของพระพุทธโฆษาจารย์. เรื่องมันมีหลักฐานว่า ท่านอธิบายตามที่มียุติบายกันอยู่ก่อนแล้ว ฉะนั้นสมัยของท่านมันก็ถึง ๑,๕๐๐ ปีแล้ว และถ้าต่อไปจากนี้ไปอีก มันก็เกือบ ๒,๐๐๐ ปี หรือเกิน ๒,๐๐๐ ปี ผมมีความเห็นว่า อาจจะอธิบายผิดกันมาถึงแต่หลังสังคายนาครั้งที่ ๓ คือ พ.ศ. ประมาณ ๓๐๐ ก็ได้; ดังนั้นก็แปลว่าผิดกันมาถึง ๒,๒๐๐ ปี มันจะต้องอธิบายผิดกันมาถึง ๒,๒๐๐ ปีมาแล้ว ไม่ใช่ ๑,๐๐๐ ปี อย่างสมเด็จพะสังฆราชเจ้าท่านว่า. ประเดี๋ยวจะชี้ให้ดู.

ถ้าจะพูดว่าเมื่อไรให้แน่นอนนั้น ต้องค้นหาหลักฐานทางโบราณคดี; มันลำบากมากไปอีก. แต่เมื่อเราพูดกันอย่างนี้ ที่ไม่มีทางจะผิดได้ ก็ต้องพิจารณาถึงข้อที่ว่า ทำไมจึงเกิดการอธิบายอย่างนั้น. ขอให้ฟังดูให้ดีๆ ว่า ทำไมจึงเกิดการอธิบายแหวกแนวของพระพุทธเจ้าไปได้ ในเมื่อพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เป็นหลักฐานอย่างนี้ ไม่มีทางจะตร้อม ๓ ชาติ; แล้วทำไมมันจึงไปตร้อม ๓ ชาติ และให้มีอัตราขึ้นมาได้.

ข้อนี้ผมตั้งข้อสันนิษฐานว่า มันมีใครที่ไม่รู้. เกิดไม่รู้, เกิดเข้าใจไม่ได้ แล้วก็หาหรือสันนิษฐานกันโดยไม่เจตนา นี้อย่างหนึ่ง. เพราะว่าเรื่องปฏิจฉาสมุปบาทเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งที่สุดในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าก็ตรัส และใครๆ ก็ยอมรับว่ามันเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งที่สุด. หันพอมาดึงสักประมาณ ๓-๔๐๐ ปีเกิดเข้าใจไม่ได้ ก็เริ่มเกิดความกึกกั่นแตกแยก; หันต่อมาอีกมันก็แตกแยกหนักเข้าๆ จนกระทั่งกลายเป็นตรงกันข้ามไป. อย่างนี้เรียกว่า **ไม่มีใครเจตนาอธิบายให้ผิด; มันเป็นเพราะความไม่รู้.**

ที่นี้มาเดากันดูอีกทางหนึ่งดีกว่า ว่าจะมีทางเป็นไปได้ใหม่ว่า อาจจะมี
หนอนบ่อนไต้ขึ้นในพุทธศาสนา : มีคนชนบทหรือคเป็นหนอนบ่อนไต้ เกิดขึ้นใน
พุทธศาสนา แกล้งอธิบายเรื่องปฏิรูปสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักของพุทธศาสนาให้ผิดเสีย
คือให้เป็นสัสตักฎิฐิในชินล หรือกลายไปเป็นศาสนาพราหมณ์. ปฏิรูปสมุปบาทของ
พระพุทธเจ้า ไม่มีทางที่จะมีอัคร, ชิโว, อาตมันหรืออะไรทำนองนั้น; ไม่มีทางที่
จะเป็นอย่างนั้น เพราะว่าเป็นของพุทธ. แล้วถ้ามีใครมาอธิบายปฏิรูปสมุปบาท ซึ่งเป็น
หัวใจของพุทธศาสนา ให้มันเกิดคร่อม ๓ ชาติอย่างนี้ มันก็เกิดเป็นอัครทำขึ้นมา เขาก็
กลืนพุทธศาสนาสำเร็จ.

ถ้าว่ามีเจตนาเลวร้ายกันถึงขนาดนี้ ก็แปลว่า ต้องมีคนแกล้งอธิบายขึ้นมา
ให้มันชองให้เกิดอัครทำขึ้นมาในพุทธศาสนา แล้วศาสนาพราหมณ์ก็กลืนศาสนาพุทธ
รูปเดียวหมดโดยกระนั้น. นี่เป็นเรื่องสันนิษฐานในแง่ที่เลวร้ายอย่างนี้ก็มีได้.

อีกทางตรงกันข้าม ก็คือผลออกไปหรือโง่ไป อธิบายไปด้วยทุนรอนคือความรู้
ที่ผู้อธิบายมีอยู่เดิม, ก็อาจจะผิดไปโดยไม่ทันรู้ เพราะเข้าใจไม่ได้, ก็อาจจะมีได้
เหมือนกัน. แต่อย่างไรก็ตาม จะเจตนาหรือไม่เจตนา ผลมันก็เหมือนกัน.

พุทธศาสนาสูญไปจากประเทศอินเดีย รู้ไหม ว่าเพราะอะไร? เขารู้กันว่า
เพราะอย่างนั้น เพราะอย่างนี้ เพราะอย่างโน้น เช่นเพราะข้าศึกภายนอก เข้ามาย่ำย
ผมว่าไม่น่าเชื่อ; ผมเห็นว่า พุทธศาสนาสูญไปจากประเทศอินเดีย เพราะว่า
พุทธบริษัทเริ่มตีความ ของ หลักพุทธศาสนาผิดเอง : อธิบายพุทธศาสนาผิดเสียเอง
เช่น อธิบายปฏิรูปสมุปบาทที่เป็นพุทธแท้ ๆ ให้กลายเป็นชินลหรือเป็นพราหมณ์
ไป; คือกลายเป็นคร่อม ๓ ชาติ กลายเป็นมีอัครตาไป. เพียงเท่านั้นเท่านั้น
มันก็เป็นไปโดยเหตุอันน้อยแล้ว; นั่นแหละโดยความจริงแล้ว พุทธศาสนาหมดไปจาก
ประเทศอินเดียทันทีเลย : พออธิบายปฏิรูปสมุปบาทผิด กลายเป็นมีอัครตา
ตัวคนไปแล้ว ก็แปลว่าพุทธศาสนาหมดแล้ว ไม่มีเหลืออยู่แล้ว ในประเทศ
อินเดีย คือ ได้ไปผนวกเป็นศาสนาพราหมณ์หมดอาตมันเสียแล้ว !

นี้แหละต้องมีการอธิบายผิดกันมาตั้งแต่เมื่อมีเหตุการณ์อย่างนี้ โดยเจตนา หรือโดยไม่เจตนาที่ยังรู้กันได้อยาก. ศาสนาพราหมณ์เป็นข้าศึกแก่พุทธศาสนา ต้องการจะกลืนพุทธศาสนา ฉะนั้นก็ต้องมีผู้พยายามจะกลืน. นี่จะเป็นสิ่งที่มิได้ ไม่ใช่ แกล้งใส่ร้าย. พุทธศาสนาไม่ใช่สัตสยทัญญู จึงไม่ได้พูดว่ามีสัตว์, บุคคล, ตัวตน; มีคนนั้นเวียนว่ายตายเกิดเป็นคนนั้นไปเรื่อย. พุทธศาสนาไม่มีสัตว์ ไม่มีคน แต่แล้วก็กลายมาเป็นพูดให้มีสัตว์ มีคน เวียนว่ายไปในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ๓ ภพ ๓ ซากิ เรื่อยไป อย่างนี้พุทธศาสนาก็สลายหมด.

ที่นี่ หลักฐานอะไรก่อนหน้านั้น มันไม่มีเป็นตัวละครเอกอักษร; เพิ่งมี ตัวละครเอกอักษรชัด ในสมัยที่มีหนังสือวิสุทธิธรรมวงศ์ : ข้อความในหนังสือวิสุทธิธรรมวงศ์ ได้แสดงไปในลักษณะที่ว่ามี ๓ ภพ ๓ ซากิ มีปฏิสนธิวิญญาณะที่เป็นตอนต้นของปฏิจจสมุปบาท แล้วไปเกิดภพใหม่มีวิบาก, แล้วก็มีการเล็ดล้นรับจะไปเกิดในภพหน้าอย่างนี้. หลักฐานที่เป็นตัวหนังสือชัดเช่นนั้น มีในคัมภีร์วิสุทธิธรรมวงศ์; นั้นมันก็เพียง ๑,๕๐๐ ปี.

ถ้าก่อนหน้านั้นก็น่าจะนึกไปถึงว่า เมื่อสมัยทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งมีการ จับพระเถระ ว่าพระองค์ไหนเป็นพระปลอมก็จับสึก พระองค์ไหนเป็นพระแท้ไม่ต้องสึก. ในการชำระนั้น ก็มีการถามเรื่องหลักธรรมว่า ท่านมีความเห็นอย่างไร เกี่ยวกับหลัก พุทธศาสนา. ถ้าองค์ไหนตอบไปในทำนองอวิหิงสา คือว่าไม่แบ่งแยกชีวิตเป็น ปฏิจจสมุปบันธธรรม, เป็นขันธ, เป็นธาตุ, เป็นอายตนะ, แล้วก็ไปพูดว่ามีตัวตน อย่างนี้ที่เวียนว่ายตายเกิด อย่างที่ภิกษุสาวกเถรวาทพูดกันแล้ว ก็ถือว่าผู้นั้นเป็นพวก อวิหิงสา เป็นมิชฌาทัญญู ชนิดสัตสยทัญญู แล้วก็จับสึก.

ข้อนี้หมายความว่าในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นั้น เขาจับพระที่ถือลัทธิว่า มีัตถตา ตัวตน นั้นตัก; เหลือไว้แต่พระที่ไม่ถือว่ามีัตถตาตัวตนเท่านั้น; เพราะ ฉะนั้นเค้าเงื่อนมันมีหมอกควัน มาตั้งแต่สมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ นั้น มันก็ ๒,๒๐๐ ปี มาแล้ว ที่ยอมร่วมกันว่ามีคนมาปลอมบวชเป็นพระในพุทธศาสนา แล้วก็มีความเห็น เป็นตัวเป็นตน. ว่ามีตัวมีตนนี้. ข้อนี้เองพอที่จะเป็นเค้าเงื่อนที่จะทำให้เกิดการอธิบาย

ชนิดที่มีตัวทนต์ขึ้นมา ในพระพุทธรูปศาสนา, แม้จะถูกจับสึก ก็คงไม่หมด คงเหลือรอคอยอยู่, หรือแม้ที่ถูกสึกไป ก็ยังไปพูดไปสอนให้อีกอยู่ดี, ในฐานะเป็นคนปลอมเข้ามา.

สรุปความแล้ว ก็อยากจะกล่าวว่า ก่อนสงครามครั้งที่ ๓ ขึ้นไป คือว่า ก่อน พ.ศ. ๓๐๐ ขึ้นไปนั้น หลักธรรมยังบริสุทธิ์อยู่; พอหลังจากนั้นก็เริ่มเลอะเลือนมาในทางที่จะมีตัวทนต์. นี่มันเริ่มผิดกันมาตั้งแต่เมื่อนี้. พระพุทธศาสนาสูญเสียไปจากอันเดิมก็เห็น ๆ กันอยู่. แล้วทำไมศาสนาไหนหรือศาสนานิกรนต์ ที่เขาเรียกกันผิด ๆ ว่าศาสนาเซน มันไม่สูญเสียจากอันเดิมเล่า? ก็เพราะยังไม่เปลี่ยนหลักอะไร; มีหลักเดิมอย่างไร ก็มีอยู่อย่างนั้น กันนั้นจึงไม่สูญเสีย.

พุทธศาสนาเกิดไปเปลี่ยนหลัก จากไม่มีตัวทนต์ กลับมามีตัวทนต์; มันก็สูญเสียเรียกว่าสูญเสียได้โดยอ้อมในทันทีทันนั้น. พอเริ่มมีตัวทนต์เข้ามาในพุทธศาสนาแล้ว พุทธศาสนาก็สูญเสียจากอันเดิม นี่ก็คือเหตุการณ์ที่ว่าปรัชญาสมบูรณ์ภาพเริ่มอธิบายผิด. แต่หลักฐานที่มีอยู่เป็นลายลักษณ์อักษรก็คือหนังสือคัมภีร์วิสุทธิมรรค. ประเด็นเราจะลองพิจารณาหนังสือคัมภีร์วิสุทธิมรรคกันดู. ในตอนนี้องค์การจะพูดแต่เพียงว่า ได้มีการอธิบายปรัชญาสมบูรณ์ภาพ ผิดพระพุทธประสงค์ตั้งแต่เริ่มกันมาตั้งแต่เมื่อไร.

เหตุที่ทำให้อธิบายผิด

นี่ เหตุที่ทำให้อธิบายผิด อย่างที่เรียกว่าไม่ใช่ในทางร้าย ไม่ใช่มีใครแกล้งเป็นหนอนบ่อนได้ แต่เป็นไปในทางที่มันผิดเอง เพราะใจไม่รู้. มันก็มีอย่างที่ว่ามาแล้วว่า เพราะไม่เข้าใจในภาษาธรรม; เข้าใจแต่ภาษาคน; ภาษาที่เคยเข้าใจในภาษาธรรมมันก็เลื่อนหายไปหมด จนเหลือแต่ภาษาคน. นี่ก็อธิบายกันไปตามภาษาคน มันก็เป็นสัตสยทฤษฎีขึ้นมา. เพราะฉะนั้นเราจะต้องทำความเข้าใจในภาษาคน และภาษาธรรมกัน ในส่วนที่สำคัญที่สุดอีกครั้งหนึ่ง คือคำว่า “คน” กับคำว่า “นามรูป”.

ถ้าเราเรียกกันตามภาษาชาวบ้าน หรือภาษาคน ก็เรียกตัวเราว่า “คน”; ถ้าเรียกในภาษาธรรมเราไม่เรียกว่า “คน” แต่เราเรียกว่า “นามรูป” คือกายกับใจ.

ทีนี้จะเรียกว่าคนหรือจะเรียกว่านามรูปก็ตามใจเถิด มันยังมีปัญหาอยู่ที่ว่า มันมีการเกิดดับเท่าไร? อย่างไร? คนหรือนามรูปนี้แหละ มันมีการเกิดดับอยู่อย่างไร?

ถ้าตามอย่างนี้คำตอบมีถึง ๓ ชั้น ลึกซึ้งกันอยู่ถึง ๓ ชั้น คือ :-

(๑) นามรูปเกิดดับ เกิดดับ ๆ ๆ อยู่ทุกขณะจิต นี้ จัดเป็นขั้นที่ไม่มีความรู้ หรือไม่มีใครรอบรู้ และไม่จำเป็นต้องรู้ ว่านามรูปกายใจของเราเกิดดับ ๆ ๆ อยู่ทุกขณะจิต. นี่เป็นภาษากิธรรม เกินความต้องการ; เพราะจิตนั้นมันมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ตามระยะของสิ่งที่เรียกว่า ภวังคจิต : เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป รอบหนึ่งนี้เรียกว่าขณะจิตหนึ่ง; แล้วก็ยังเร็วยิ่งกว่ากระพริบตาเสียอีก; ฉะนั้น ตามความหมายนี้เขาถือว่า “นาม-รูป” หรือว่าคน ๆ หนึ่งนี้เกิดดับ ๆ ๆ อยู่ทุกขณะจิต นับไม่ถ้วน : เราไม่มีปากที่จะนับมันเห็น เพราะว่าขณะจิตมันเร็วกว่าที่ปากจะนับเห็น.

นามรูปหรือคนนี้เกิดดับอยู่ทุกขณะจิต นี้ความหมายหนึ่ง. มันเหมือนกับ frequency ของโคนาไมไฟฟ้านั้น; รอบหนึ่งก็คือไฟฟ้าออกมาทีหนึ่ง รอบหนึ่งไฟฟ้าก็ออกมาทีหนึ่ง ที่มันมีนาฬิกา ๑,๐๐๐ กว่ารอบ มันก็เสียดูไม่ทัน แต่มันก็อาจติดกันเป็นดวงแฉ่งไว้ที่หลอดไฟ ไม่มีกระพริบที่หลอดอย่างนี้. ที่นี้ขณะจิตก็เหมือนกัน : มันถี่ยิ่งขนาดนั้นจนเราไม่รู้สึกรู้ว่าเราเกิดดับ ๆ ๆ; เราต้องอาศัยการศึกษาเรื่องทางจิตขณิกนั้น จึงจะรู้ว่านามรูปหรือคนนี้ มันเกิดดับ ๆ อย่างถี่ยิ่งอยู่ทุกขณะจิต หรือเร็วยิ่งกว่า frequency ของกระแสไฟฟ้าที่เราใช้อยู่ทุก ๆ วันนี้เสียอีก. นี่มันเป็นเรื่องเกิดดับ ๆ อีกชนิดหนึ่งไม่เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท. ปฏิจจสมุปบาทไม่ได้หมายถึงการเกิดดับชนิดนี้.

การเกิดดับทุกขณะจิตนี้มันเป็นกลไกทางจิตล้วน ๆ เป็นความรู้ส่วนเกินประเภทกิธรรมเพื่อ โดยไม่ต้องเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท. และคำว่า “เกิด” ในกรณีอย่างนี้ เขาไม่ใช่คำว่า “ชาติ” แต่เขาไปใช้คำอื่น ว่า “อุปาทะ” : มี อุปาทะ-จิต-

ภังคะ, อุปาทะ - ฐิติ - ภังคะ, อุปาทะ - ฐิติ - ภังคะ, วลา อย่างนี้เรื่อยไป. อุปาทะ = เกิด, ฐิติ = ตั้งอยู่, ภังคะ = คับไป. ใช้คำว่าอุปาทะ, มิได้ใช้คำว่าชาติ; แต่ก็แปลว่า "เกิด" เหมือนกัน. เกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไปๆ ดียับนับไม่ทัน นั้นแหละนามรูป หรือคนเราเกิดกับอยู่อย่างนั้นชนิดหนึ่ง.

(๒) อีกชนิดหนึ่ง, นามรูปเกิดกับเหมือนคนธรรมดาสามัญ ก็ว่าเกิดจากท้องแม่, เรียกว่าเกิดออกมา; พอตายเข้าโลงเรียกว่าดับ. ตั้งอยู่ ๘๐ ปีบ้างถึง ๑๐๐ ปี ก็มี; ตามธรรมดาแล้ว ๘๐ ปี ๑๐๐ ปี นั้นมีเกิดหนเดียว มีดับหนเดียว; นี้เกิดดับแค่คำพูด ๒ คำเท่านั้นเอง. พูดว่า "เกิด" ขึ้นมาคำหนึ่ง แล้วทิ้งระยะไว้นานถึง ๘๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี จึงพูดว่า "ดับ" นามรูปหรือคนเกิดหรือดับทำนองนี้กินเวลาทั้ง ๘๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี นี้อย่างหนึ่ง เป็นคำพูดในภาษาคน. ส่วนภาษาอภิธรรมเพื่อนั้นดึยจนนับไม่ทัน : คนเกิดดับๆ ดึยจนนับไม่ทัน. ที่นี้ เกิด - ดับอย่างภาษาโลกนั้นมันกินเวลาทั้ง ๘๐ ปี ๑๐๐ ปี หนนับไม่ค่อยไหว : นับว่า "เกิด" ครั้งหนึ่ง แล้วรอไปอีก ๑๐๐ ปี จึงจะนับว่า "ดับ". ภาษาอภิธรรมเพื่อนั้นมันนับไม่ทัน ภาษาคนฝายนั้นมันก็เกินไป.

(๓) ที่นี้มันยังมีตรงกลาง ก็คือเป็นภาษาปฏิจจสมุปบาทที่กำลังกล่าวนี้. ความเกิดดับของภาษาปฏิจจสมุปบาท ก็คือเกิดขึ้นแห่งเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วก็เกิดตัณหา แล้วก็อุปาทน แล้วก็ภพ แล้วก็ชาติ; นับนับพัน หลอมนับได้ แล้วเห็นๆ อยู่ด้วย. ในหัวใจของคนเราเกิดความรู้สึกเป็น "ตัวกู" ครั้งหนึ่ง ก็เรียกว่าชาติหนึ่งภพหนึ่ง; แล้วมันก็อาจนับได้. * ถ้าย้อนตั้งเกิดก็จดไว้วันหนึ่งๆ เราอาจจะพบและจดได้เลย ว่าวันนี้เราเกิด "ตัวกู" ที่ครั้ง พรั่งนี้เกิดก็ครั้ง มะรืนก็ครั้งก็คอยจดไว้ได้. นี้ไม่ได้ดึยจนนับไม่ทัน แล้วก็ไม่ได้หมายความว่าเกิดจากท้องแม่ แล้วดับคือเข้าโลง. มันเป็นการเกิด - ดับ เกิด - ดับ ของคนเราหรือนามรูปในลักษณะที่เป็น "ตัวกู-ของกู" ที่ถูกปรุงด้วยอวิชชาครั้งหนึ่งๆ.

นามรูปนี้ประกอบด้วยอวิชชาปรุงเป็นอุปาทาน ว่า “ตัวกู - ของกู” เพื่อมี
 ทุกข์ครั้งหนึ่ง ๆ; นี้เรียกว่าชาติหนึ่ง ๆ หรือเกิดดับครั้งหนึ่ง ๆ ที่เราเห็น ๆ กันอยู่
 เหมือนตัวอย่างที่เล่าให้ฟังข้างต้น. นี่แหละวันหนึ่ง ๆ ก็หลายเกิดหลายดับเหมือนกัน.
 เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจว่าคำว่า เกิด - ดับ ๆ ในภาษาปฏิจสมุปบาท นั้นมีความหมาย
 เฉพาะ คือ หมายถึงเกิด - ดับของ “ตัวกู” เท่านั้น. ส่วนการเกิด - ดับในภาษา
 อภิธรรมเพื่อ หรือภาษาชาวบ้านธรรมดา ที่ว่าเกิดจากท้องแม่แล้วเข้าโลง นั้นมัน
 อีกภาษาหนึ่ง; อย่าเอาไปปนกันระหว่าง ๓ ภาษา. ถ้าปนกันเป็นไม่รู้เรื่อง
 ปฏิจสมุปบาทแน่ เพราะปฏิจสมุปบาทจะหมายเอาแต่เพียงเรื่องตรงกลาง; ไม่ถ้
 จนกำหนดไม่ได้, และไม่ทางจนชาติหนึ่งมีเพียงคนเดียว, กล่าวคือ หมายเอาการ
 เกิดดับแห่งอุปาทานว่า “ตัวกู” ครั้งหนึ่ง; แล้วยิ่งกว่านั้นก็ให้เห็นการเกิดดับ
 อย่างนี้เป็น ปฏิจสมุปบันธธรรม คือเป็นเพียงธรรมชาติที่อาศัยกันแล้วเกิดดับ ;
 อาศัยกันเกิดขึ้น หรืออาศัยกันดับลงไป.

จนเราคนหนึ่ง ๆ เป็นเพียงปฏิจสมุปบันธธรรมะหนึ่ง ๆ, ในกรณี
 หนึ่ง ๆ; อย่าให้เป็นตัวเป็นตนเป็นอาคมอันอะไรขึ้นมา; เป็นเพียงธรรมชาติซึ่งอาศัยกัน
 เกิดขึ้นแล้วดับลงอยู่เสมอ; จะสมมติเรียกว่าคนก็ได้, จะเรียกว่านามรูปคือกายใจ
 ที่กำลังไปด้วยกันก็ได้; มันเป็นเพียงปฏิจสมุปบันธธรรม. มันเป็น “คน” ขึ้นมา
 เพราะอวิชชาตัณหาอุปาทานที่ทำให้คิดว่าตัวกู. “คน” ชนิดนี้เราจะต้องฆ่ามันเสียให้ตาย.
 พอมันคนชนิดนี้เสียได้ มันแหละคือการดับทุกข์; เพราะคนชนิดนี้เองมันเป็นต้นเหตุ
 ของความทุกข์. การที่พระองค์ทรงแสดงปฏิจสมุปบาท ก็เพื่อจะให้รู้จักมองเห็น
 อย่าให้มีคนชนิดนี้เกิดขึ้นมา แล้วจะไ้ไม่เป็นทุกข์. นี้เรียกว่าเกิด - ดับ ๆ ชาติที่มัน
 เป็นเรื่องของปฏิจสมุปบาท ก็อย่างนั้น.

ที่นี้เกิด - ดับอีกชนิดหนึ่งที่เป็น การเกิด - ดับของวัตถุอัน ๆ ที่เรา
 ไม่ถือว่ามีความคิดนึกหรือมีความรู้สึก เช่นการเกิดของหญ้าบนอะไรเหล่านี้ มันเป็น
 อีกเรื่องหนึ่ง อย่าเอามาปน; เพราะไม่เกี่ยวกับอวิชชาอุปาทานอะไร. ต้นหญ้า

คันนอนมันก็มีชีวิต มันก็เกิดมันก็มีดับ แต่มันไม่เกี่ยวกับ อวิชชา ตัณหา อุปาทานอะไร.
อย่าเอามาปนกัน ; มันเป็นการเกิด - ดับอีกชนิดหนึ่ง. เรารู้จักคน หรือ นามรูป
ที่เกิด - ดับในแง่ของปฏิจจนุปบาทเหล่านั้นก็แล้วกัน. ซึ่งนี่ก็เพื่อจะได้แยกออกจากกัน
เสียให้ชัด ; ให้เด็กชาวว่า ปฏิจจนุปบาทตามบาลีเดิมของพระพุทธองค์นั้น ไม่แยก
เป็น ๓ ชาติ แล้วก็เป็นเรื่องที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันหนึ่ง ๆ มีได้หลาย ๆ รอบ หลาย ๆ วง.

ที่ไปอธิบาย ควรมีชาติเป็น ๓ ชาติ นั้น เป็นของใคร หักชนเมื่อไร
ก็ไม่รู้ เพิ่งปรากฏเป็นสายลักษณะอักษรอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นแห่งแรก ;
แต่เค้าเงื่อนดูจะมีมาก่อนนั้น. ถ้าอรรถาจารย์เรื่องนี้โดยละเอียด เราจะไปดูตำราเรื่อง
ปฏิภาณสุปปาทยาทอย่างคร่อมชาติที่ครูสอนกันอยู่ในโรงเรียนนักธรรม ตลอดจนคัมภีร์
วิสุทธิมรรคเอง ; ก็จะมีมองเห็นการอธิบายปฏิภาณสุปปาทยาท ในลักษณะคร่อม ๓ ชาติ.
โดยหลักใหญ่ก็คือเอาวิชาเกี่ยวกับสังขารเป็นอภิกคเหตุ ในอภิกคชาติ ; แล้วเอาวิญญาณ
นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นปัจจุบันผลในปัจจุบันชาติ ; แล้วก็เอาคัมภีร์
อุปาทาน กับภพส่วนที่เป็นกรรมภพนั้น มาเป็นปัจจุบันเหตุ ในปัจจุบันชาติ ; แล้วก็
เอาภพส่วนที่เป็น อุปัตติภพ กับชาติขรรฆมรณะนั้น ไปเป็นอนาคตผลในชาติหน้าโน้น ;
มันจึงได้เป็น ๓ ชาติ.

หบพวนอีกก้าว ๑๑ บ้างจากการนี้ เอา ๒ อันแรกไปไว้ชาติอดีต, เอา
 ๘ อันตรงกลางมาไว้เป็นชาติปัจจุบัน, แล้วเอาอีก ๑ นี้ หรือ ๒ ของผลนั้นไปไว้ใน
 ชาติที่จะมาทีหลัง, มันक्रमชาติ ๓ ชาติแบบนี้; และมีเงื่อนไขต่อเรียกว่า “สนธิ” ตรง
 ระหว่างอดีตชาติ จะมาต่อกับปัจจุบันชาตินี้ทีหนึ่ง, แล้วระหว่างตรงกลางของปัจจุบัน-
 ชาติ ที่มีต่อกันระหว่างเหตุกับผลนั้นอีกทีหนึ่ง, แล้วก็ไม่ต่อกันตรงที่ว่าปัจจุบันชาติ
 ไปต่อกับชาติอนาคตนั้นก็อีกทีหนึ่ง; มันมีสนธิขัดๆลงไปอย่างนี้, แล้วยังมีแปลก
 ใช้คำว่า “อิทธา” แปลว่ากาลไกล; เป็นอดีตอิทธา ปัจจุบันอิทธา อนาคตอิทธา;
 นี่ผิดจากในบาลีที่ไม่เคยมีปัจจุบันอิทธา; จะมีก็แต่ อดีตอิทธา และอนาคตอิทธา คือไกล

ฝ่ายอดีต และไกลฝ่ายอนาคต; ส่วนปัจจุบันไม่พอกว่าไกล. เทียบนั้นเขาแปลคำ อัทธนา นี้ ว่า “เวลา” เสีย มันก็เลยใช้ได้ทั้ง ๓ กาละ คือทั้งอดีตทั้งปัจจุบันทั้งอนาคต.

ที่นี้ก็จัดให้อากัรต่างๆ ทั้ง ๑๑ อากัรนั้น เป็นนิลเลสบ้าง เป็นกรรมบ้าง เป็นวิบากบ้าง คืออวิชชาเป็นนิลเลสนอกจิตชาติ, สังขารเป็นกรรมในอกจิตชาติ, แล้วก็มีวิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบากทั้งหมดในปัจจุบันชาติ, ตัณหา อุปาทาน เป็นนิลเลสในปัจจุบันชาติ, แล้วภพส่วนที่เป็นกรรมภพ ก็เป็นกรรมแห่งปัจจุบันชาติ ซึ่งก็จะปรุงชาติอนาคต. ที่นี้ภพส่วนอุปัทภพ กับชาติ ขวาก็กลายเป็นวิบากในชาติอนาคต; มันเลยได้ออกจิตชาติ ปัจจุบันชาติ อนาคตชาติ เป็น ๓ ชาติอย่างนี้. อธิบายอย่างนี้เรียกว่าปฏิจสมุปบาทที่ก่อรวมไว้ถึง ๓ ชาติ ในวงเดียว สายเดียว กินเวลา ๓ ชาติ ตลอดทุกยุค.

เรื่องนี้ **สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระวชิรญาณวงศ์ ท่านคร่ำว่า** อธิบายกันผิดมาหลายพันปีแล้ว. ท่านเชื่ออย่างนั้น แล้วท่านก็ไม่ทวงแหวนไขว้ว่า อธิบายอย่างไรแน่ ท่านจึงสันนิษฐานว่า มันคงจะสักชาติเดียวละกระมัง. ที่นี้ผมก็ยังคงเป็นแก้กคือ ที่จะค้นหวั้งถือเอาตามตัวหนังสือในบาลีที่ว่า รอบหนึ่งของพหุติของจิต ในปฏิจสมุปบาทนี้ มันเหมือนสายฟ้าแลบ เมื่อมันเกิดการปรุงแต่งด้วยอำนาจอวิชชา นี้ เรียกว่ารอบหนึ่ง สายหนึ่ง. เพราะฉะนั้น ปฏิจสมุปบาทนั้นเพียงวันเดียว ก็มีได้หลายๆสิบปฏิจสมุปบาท.

การอธิบายอย่างคร่อม ๓ ชาติมันผิด ไม่ตรงตามพระบาลี ที่เห็นอยู่ในบาลีเต็มๆ ในพุทธภาษิตในสุตตันตะทั้งหลายอย่างหนึ่ง, แล้วมัน **ผิดเพราะนำมาซึ่งความคิด ที่เป็นอัตตาหรืออาตมัน** ซึ่งเป็นผัสสะทวิภูมิจนีกอย่างหนึ่ง, แล้วที่ร้ายที่สุด มัน **ผิดเพราะใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้** เลยอย่างหนึ่ง.

การอธิบายปฏิจสมุปบาทให้เป็น ๓ ชาติคร่อมกันนี้ ไม่มีประโยชน์อะไรเลย เพราะมันใช้ปฏิบัติอะไรไม่ได้. เมื่อเหตุมันอยู่ชาติโน้น ผลมันอยู่ชาตินี้ แล้วจะแก้ไขอะไรได้; แล้วเหตุมีอยู่ชาตินี้จะไปผลก่อในชาติหน้า แล้วมันจะได้ประโยชน์อะไรกับใคร นอกจากพวกพวกที่ถือสัสสตทิฏฐิ แล้วก็ผ่นเอาเท่านั้นเอง.

อนึ่งลักษณะอย่างนี้ไม่ใช่สันตทฐิโก ไม่ใช่อกาลิโก ไม่ใช่ปัจจุตัง เวทิตัพโพ
 วิญญูติ เพราะฉะนั้นจึงถือว่าอธิบายปฏิจจสมุปบาทคร่อม ๓ ชาตินี้ผิด เพราะไม่สบลก
 สันตทฐิโก อกาลิโก ปัจจุตัง เวทิตัพโพ วิญญูติ ด้วย; และไม่เป็นประโยชน์
 อะไรด้วย เพราะใช้ปฏิบัติอะไรไม่ได้; เพราะนำมาซึ่งสัสสตทฐิ ความเห็นว่าอัตถา
 ว่าตัวตน ฉะนั้นจึงขอให้เลิกเสียเถอะ แล้วไปถือเอาตามพระบาลีเดิมให้ตรงตามตัวอักษร
 ให้ตรงตามอรรถะ ตรงตามพยัญชนะ.

พระพุทโธมาจารย์

ที่นี้ ก็ะพูดถึงพระพุทโธมาจารย์กันบ้าง เพราะผมได้พูดค้างไว้แล้วว่า
 จะพูดถึง.

สำหรับพระพุทโธมาจารย์องค์นี้ พุทธบริษัทแทบทั้งหมดถือว่าเป็น
 พระอรหันต์. พึ่งให้ทีๆนะ พระพุทโธมาจารย์นั้น เขาเชื่อกันว่าเป็นพระอรหันต์
 ที่นี้ผมไม่มีความเชื่ออย่างไหนหมด : ผมแค่ว่าท่านทำอะไร, ท่านพูดอะไร, แล้ว
 อะไรเป็นประโยชน์ก็ถือว่าถูก, อะไรไม่เป็นประโยชน์ก็ถือว่าผิด; โดยส่วนใหญ่จะ
 เห็นว่าท่านเป็นผู้มีความรู้มากที่สุด แล้วก็มีประโยชน์มากที่สุด อธิบายเรื่องที่มีประโยชน์
 ไว้หลายสิบหลายร้อยเรื่อง แต่เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ผมไม่เห็นด้วยเลย เพราะพูดไปใน
 รูปที่เป็นอาคมมัน เป็นศาสนาพราหมณ์ไป.

- ผมไม่ได้เคารพหรือเชื่อพระพุทโธมาจารย์ ๑๐๐ เปอร์เซนต์ เพราะมี
 ส่วนที่ผมไม่เห็นด้วยอยู่หลายเปอร์เซนต์เหมือนกัน : ผมจะเคารพได้ทั้ง ๕๐ - ๕๕
 เปอร์เซนต์ คือว่าใน ๑๐๐ เรื่องนั้นเห็นด้วย ๕๕ เรื่อง แต่ ๔-๕ เรื่องนี้ ไม่เห็นด้วย
 เช่น เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นต้น. ถ้าพูดโดยน้ำหนักแล้วก็จะเห็นว่า เรื่องปฏิจจ-
 สมุปบาทเพียงเรื่องเดียวมันจะทำลายน้ำหนักของเรื่องอื่นไปเสียทั้งหมดก็ได้.

เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ยาก ยากเย็นลึกซึ้งด้วยเหตุอะไรก็ตามใจ แต่ทุกคน
 ยอมรับว่ายากเย็นลึกซึ้งจนถึงกับว่า พระพุทโธมาจารย์เมื่อจะอธิบายเรื่องปฏิจจสมุ-

มาทนี่ ท่านล่อมตัวท่านออกตัวน่าประหลาด! ถ้าเรื่องอื่นแล้วท่านแปลงสีหน้าท องอาจ เป็นราชสีห์! เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ท่านจะอธิบายเรื่องอะไรก็ตาม จะแต่งคัมภีร์ อะไรก็ตาม จะขึ้นปณามคาถา หรือคำเริ่มเรื่องอย่างองอาจเป็นราชสีห์. แต่พอถึง เรื่องปฏิจกสมุปบาทนี้ท่านกลับล่อมตัว ในการล่อมตัวของท่านนั้น แสดงความล่งเล, แล้วออกตัวไว้เต็มที เพื่อจะไม่ให้มีทางผึกเข้ามาหาตัว. คำออกตัวของท่านเป็น คำประพันธ์ไพเราะมาก ผมจะอ่านตามตัวหนังสือที่ท่านได้เขียนไว้ เกี่ยวกับเรื่อง ปฏิจกสมุปบาทนี้ว่า :-

“การอธิบายอรรถแห่งปฏิจกสมุปบาท ทำได้ยากนัก สมดังที่โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า **ธรรมะ ๔** เรื่องคือ สัจจะ ๑, สักกะ ๑, ปฏิสนธิ ๑, และปัจจัยการ คือปฏิจกสมุปบาทนี้ ๑, นี่เป็นเรื่องที่ เห็นได้ยาก เถมาพหุมาแสดงได้ยาก ข้าพเจ้าคำนวณดูโดยน้ำหนักแล้ว เห็นได้ว่า การอธิบายเรื่องปฏิจกสมุปบาทนี้ไม่ใช่สิ่งที่ทำได้โดยง่าย เว้นเสียแต่จะทำได้โดยท่านผู้แตกฉานในอาคมและ อธิคม. วันนีข้าพเจ้า จึงจะอธิบายปัจจัยการแห่งปฏิจกสมุปบาท แต่ก็มิได้ไว้ใจว่าจะถึง ความสมบูรณ์ของแก่น เพราะเป็นเหมือนกับการหยั่งลงไปใต้มหาสมุทร. แต่ว่าพระศาสนานี้ มีนัยแห่งการอธิบายที่อาจจะอธิบายได้มากมายหลายแง่ หลายมุม. ทั้งแนวที่ท่านบูรพาจารย์เคยอธิบายไว้ก็ยังมีอยู่ ไม่สูญหายไป. ยกยเหตุ ๒ ประการนี้ ข้าพเจ้าจึงปรารถนาอธิบายให้กว้างขวาง ขอให้ท่านทั้งหลายจงสดำเกิด”.

นี่คือคำออกตัวอย่างไพเราะที่สุดของพระพุทธโฆษาจารย์ เมื่อท่านจะอธิบาย เรื่องปฏิจกสมุปบาท. ถ้าอธิบายเรื่องอื่นแล้ว ท่านองอาจเหมือนราชสีห์เสีย ไม่ออกตัว แล้วไม่ขอโอกาสอะไรไว้เลย แต่อันนี้ท่านว่ามันยาก แต่กล้าทำเพราะเหตุว่า **ถือเสียว่า พระพุทธศาสนานี้ อธิบายได้หลายแง่หลายมุม เพราะฉะนั้นเราต้องอธิบายได้ สักแห่งหนึ่งมุมหนึ่ง**; แล้วอีกประการหนึ่งก็คือว่า **พระอาจารย์แต่ละคน ๆ ก็ได้เคย อธิบายปฏิจกสมุปบาทไว้บ้างแล้ว ฉะนั้นเราก็ถือเอาคำอธิบายนั้นได้.** แต่ถึงอย่างนั้น

ท่านก็ยังสงสัยว่าการกระทำครั้งนี้ของท่าน จะไม่ตึงลงถึงกันสมุทร เหมือนมหาสมุทร มันลึกมาก ที่เราจะหยั่งมันไม่ถึงกันอยู่นั่นเอง; ฉะนั้น ที่ท่านอธิบายไว้มากมาย ละเอียดตลอดเท่าไร ก็ไม่เป็นการรับรองว่าจะถึงกันของมหาสมุทร.

นี้สรุปแล้วเห็นว่า ท่านยอมรับว่ามันยากอย่างยิ่ง แล้วท่านไม่แน่ใจว่าท่านจะหยั่งลงได้ถึงกันสมุทร คือหัวใจของเรื่อง คำอธิบายเก่าๆ มีอยู่แล้ว แล้วท่านก็อาจจะอธิบายได้แง่ใดแง่หนึ่ง ตามความปรารถนาของท่าน เพราะฉะนั้นจึงทศสันใจอธิบาย ปรัชญาสรุปบาท และแล้วคำอธิบายของท่านมันก็ปรากฏออกมาในรูปที่ว่าคร่อม ๓ ชาติ เพราะมีปฏิสนธิวิญญาณจากอกติชชาตมาสู่ชาติปัจจุบัน และชาติปัจจุบันก็ทั้งปฏิสนธิ-วิญญาณให้แก่ชาติต่อไป. เมื่อมีเวาแห่งการคร่อม ๓ ชาติมาแล้วเช่นนี้ ต่อมาก็มีการขยายให้แรง ให้หนัก ให้ชัด ยิ่งขึ้นในโอกาสหลังๆ โดยพวกเรารุ่นหลังๆ นี้เอง.

เมื่ออธิบายกันแบบนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นว่า เมื่อกิเลสและกรรม เช่น อวิชชา และสังขาร ซึ่งเป็นกิเลสและกรรมแห่งชาตินี้ มันจะไปมีผลต่อชาติหน้าไหม; มันก็เป็นอันว่าไม่มีวิบากของกรรมไหน ที่เราจะได้รับในชาติที่หน้านั้นเลย; ก็แปลว่าเราไม่มีโอกาสได้รับผลกรรมทันชาติที่เราได้เห็นเลย. ผู้มีกิเลสหรือผู้ทำกรรมจะไม่ได้รับผลของกรรมในชาติปัจจุบัน ทันตาเห็นเลย ต้องรอไว้ต่อชาติหน้าเรื่อย.

ถ้าท่านใช้คำว่าชาติในภาษาธรรม เป็นอย่างที่ผมพูดเมื่อตะกี้แล้ว มันก็ได้รับผลทันตาเห็นทุกวัน ๆ ๆ เลย เป็นอกาลิโก เป็นสันตัญญูโกเต็มทีอย่างนี้. การที่จะไปยืนยันว่ากิเลสและกรรมในชาติอดีตให้ผลในชาติข้างหน้า มันก็ไม่ไหวอยู่แล้ว; ทันเมื่อกล่าวให้เป็นคน ๆ เดียวกัน ทั้งชาติอดีต ชาติปัจจุบัน ชาติอนาคต มันก็กลายเป็นสัตสสคทัญญู เป็นอนัตตาคทัญญูไป. มันก็เลยยิ่งขัดขวางกับเรื่องปรัชญาสรุปบาท ที่พระองค์ตรัสไว้เพื่อจะทำลายสัตสสคทัญญู และอนัตตาคทัญญู นั่นเอง.

ความเสียหายใหญ่หลวง ก็คือเราหมดอิสรภาพ ที่จะควบคุมกิเลสหรือกรรม เพราะมันอยู่เสียคนละชาติกับเราเรื่อยไป. ชาตินี้เป็นวิบาก, ตัวเราเป็นวิบาก, เราหนึ่งอยู่ที่เป็นวิบาก, แล้วทันเหตุของวิบาก^๕ คือกรรมและกิเลสก็อยู่ชาติโน้น ชาติที่

แล้วมา; แล้วกิเลสและกรรมที่ชาตินี้มันจะไปมีผลเป็นวิบากชาติหน้าโน้น **เราก็ไม่ได้
รับประโยชน์อะไร.** นี่เรียกว่าเราไม่มีอิสรภาพ ในการที่จะได้รับผลแห่งการกระทำ
ของเราหันตาเห็นในชาตินี้; ก็ไม่อาจจะทำอะไรแล้ว ได้รับผลเป็นที่พอใจในชาตินี้ได้;
ถ้าอธิบายอย่างนี้.

ทำกรรมในชาตินี้ต้องรอรับผลในชาติหน้า แล้วมันจะนำขึ้นใจที่ตรงไหน
นั่นแหละมันเป็นข้อที่ผิดหลักความเป็น **สวัภพชาตธรรม : สวากขาโต ภคฺวตา ธมฺโม**
— ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวไว้แล้ว เป็น**สนฺทิฏฐิโก อกาลิโก เอทิปฺปสิโก**;
นั่นมันผิดไปหมดเลย ไม่เป็นสนฺทิฏฐิโก, ไม่เป็นอกาลิโก, ไม่เป็นปัจจุฉัตถ เวทิตัพโพ;
เพราะอธิบายคำว่าชาติผิด เกิดไปพร้อม ๓ ชาติขึ้นมา ในปัจจุฉตมุปบาทสายหนึ่ง.
นี่อย่าลืมนึกว่าภาษาที่ใช้ในนี้แหละทำอย่าง!

เรื่องส่วนตัวพระพุทโธษาจารย์

นี่จะวิจารณ์เรื่องส่วนตัวพระพุทโธษาจารย์กันบ้าง.

ไม่ใช่ขี้จวนขาม ไม่ใช่ขี้หนีทา ไม่ใช่ขี้ไต้ว้อ; แต่เขามาเป็นเหตุผล สำหรับ
ประกอบการอธิบายปัจจุฉตมุปบาทของท่าน ซึ่งมีมันแ่งให้เราคงข้อสังเกต. เพียงแต่
ตั้งข้อสังเกตว่า พระพุทโธษาจารย์นั้น ท่านเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด, ท่านเป็น
เลื้อกเนื้อเนื้อไซของพราหมณ์, ท่านจบไตรเพทอย่างพราหมณ์คนหนึ่ง, มีวิญญูณ
อย่างพราหมณ์ แล้วจึงมาบวชในพุทธศาสนานี้ แล้วได้รับสมมุติกันในหมู่คนบางพวก
ว่าเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ร่วมพันปี. นักโบราณคดีถือว่าท่านเกิดทาง
อินเดียใต้, มีเชื้อขามกธ, บางพวกก็ท่านมาเป็นมอญก็มี, ไม่เหมือนในอรรถกถา
ที่ถือว่าท่านเป็นชาวมอญประเทศ. ท่านเป็นพราหมณ์ไทยเลื้อกเนื้อ แล้วมาเป็นพระ-
อรหันต์ในพุทธศาสนานี้ แล้วถ้าเกิดไปอธิบายปัจจุฉตมุปบาทของพุทโธให้กลายเป็น
พราหมณ์อย่างนี้ มันยังสมเหตุผลสมผล คือท่านเคลือบปล้ได้. ถ้าท่านผลอท่านไม่ใช่
พระอรหันต์เป็นแน่นอน. ข้อนี้จะว่าอย่างไรก็ต้องพูดอย่างที่เรียกว่า ขอฝากไว้ให้ท่าน
ผู้มีสติปัญญาพิจารณาเถิด.

ที่นี้ของที่ประหลาดๆ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆษาจารย์นั้น ยังมีอีกบางเรื่องคงที่ลืมพูดเมื่อตะกี้. เรื่องปฏิจจสมุปบาทคร่อม ๓ ชาตินี้ก็เรื่องหนึ่งแล้ว เราพูดกันเข้าใจแล้ว. ที่นี้ก็เรื่องที่ท่านอธิบายอะไรๆ ในพุทธศาสนา กลับกลายไปเป็นพราหมณ์อย่างนี้ มันมีอยู่หลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเรื่องโลก, หรือเรื่องโลกวิทู.

เมื่อท่านอธิบายบทโลกวิทู ซึ่งเป็นพระพุทธคุณบทนี้ ท่านอธิบายโลกแบบโลกอย่างพราหมณ์ไปหมด ตามที่เขาพูดกันอยู่ก่อน. ท่านไม่อธิบายโลกอย่างที่พระพุทธเจ้าอธิบาย : **โลกอย่างพระพุทธเจ้าอธิบายนั้น**, ท่านอธิบายว่า **โลก ก็คือเหตุให้เกิดโลก ก็คือ ความคับสนิหแห่งโลก ก็คือ ทางให้ถึงความคับสนิหแห่งโลก ก็คือ ตอาคตได้บัญญัติไว้ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง ที่ยังเป็นๆ ก็มีสัญญาและใจ.**

ข้อนี้หมายความว่า ในร่างกายที่ยาววาหนึ่งเท่านั้น มีทั้งโลก มีทั้งเหตุให้เกิดโลก มีทั้งความคับสนิหแห่งโลก และทางให้ถึงความคับสนิหแห่งโลก ก็คือ พรหมจรรย์ทั้งหมดอยู่ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ง และเป็นร่างกายที่ยังเป็นๆ อยู่; ตามแล้วไม่มี. ในร่างกายที่มีชีวิตมีความรู้สึกปกตินี้ ในนั้นมันมีครบ. พระพุทธเจ้าท่านเป็น “โลกวิทู” เพราะท่านรู้โลกอันนี้; เพราะว่าโลกอันนี้คืออริยสัจทั้งสี่ : โลก, เหตุให้เกิดโลก, ความคับสนิหของโลก, ทางให้ถึงความคับสนิหของโลก, มันคือเรื่องอริยสัจ.

ถึงที่จะอธิบายโลกวิทูให้พระพุทธเจ้า หรือถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธโฆษาจารย์ ท่านไม่อธิบายโลกอย่างนี้. ที่ท่านอธิบายนั้น ผมว่ามันไม่เป็นพุทธ, คือท่านไปอธิบายโลกอย่างที่เป็นโอกาสโลก เหมือนที่เราได้ยินได้ฟังเรื่องปรัมปราในไตรภูมิพระร่วงอะไรทำนองนั้น. มันมาจากความเชื่อปรัมปราของพวกพราหมณ์ว่าโลกกลมเท่าไร กว้างเท่าไร ยาวเท่าไร จักรวาลโตเท่าไร แผ่นดินหนาเท่าไร น้ำหนาเท่าไร สมหนาเท่าไร เขาพระสุเมรุสูงเท่าไร เขาบริวารสูงเท่าไร หิมวันต์ใหญ่เท่าไร ต้นหว้าใหญ่เท่าไร ไม้ประจำโลก ๗ ต้นเป็นอย่างไร ดวงอาทิตย์ขนาดเท่าไร ดวงจันทร์ขนาดเท่าไร ทวีปอีก ๓ ทวีปใหญ่เท่าไร ฯลฯ มันไม่ใช่เรื่องของพุทธเลย.

อธิบายโอกาสโลกอย่างนี้ เพื่ออธิบายคำว่าโลกวิทู ว่าพระพุทเจ้ารู้เรื่องนี้ อย่างนี้, นี่ผมไม่เชื่อเลย. นี่ขอให้คิดดู อธิบายโอกาสโลก อย่างนี้นั้นเป็นเรื่องของพราหมณ์, เรื่องของฮินดูเก่าก่อนพุทธกาล.

ทีนี้พออธิบายขึ้นมาถึง **สัตว์โลก** ท่านก็ไปอธิบายเรื่องว่า คือสัตว์ทั้งหลาย มีอินทรีย์ต่างกัน มีสติในนัยน์ตาน้อยบ้างมากบ้าง, อินทรีย์กล้าย่อนบ้าง, ฐายบ้าง ฐายากบ้าง, เป็นภพพะบ้าง เป็นอกภพพะบ้าง; ไม่มีโลกอริยสัจ ๔ เลย.

พออธิบายถึง **สังขารโลก** ท่านอธิบายแต่เพียงว่า พระพุทเจ้าทรงทราบ เรื่องนามรูป, เรื่องเวทนา, เรื่องอาหาร, เรื่องอุปาทาน, เรื่องอายตนะ, เรื่อง วิญญาณฐิติ, เรื่องโลกธรรม ๘, เรื่องสักตवास ๔, เรื่องอายตนะ ๑๐, และ อายตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘, อย่างนี้ มันมีแค่เรื่องอย่างนี้; ไม่มีเรื่องอริยสัจ ซึ่งอธิบาย โลกครบทั้ง ๔ ความหมาย.

เพราะเหตุนี้กล่าวมาจึงถือว่าพระพุทโฆษาจารย์ อธิบายคำว่า “โลกวิทู” นี้ เป็นพราหมณ์โง่งๆ เสียเป็นส่วนใหญ่. แล้วที่อธิบายเป็นพุทธบ้างก็กระเด็นกระสวย ไม่ตรงทั่วโลก ทั้ง ๔ ความหมาย คือ โลกอย่างหนึ่ง, เหตุให้เกิดโลกอย่างหนึ่ง, ความดับสนิทของโลกอย่างหนึ่ง, ทางให้ถึงความดับสนิทของโลกอย่างหนึ่ง, ซึ่งมี อยู่ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง พร้อมทั้งสัญญาและใจ ซึ่งพระพุทเจ้าท่านตรัสเอง ตรัสแล้วตรัสอีก. เมื่อท่านอธิบายอย่างนี้ ผมว่า “โลกวิทู” ตามแบบของพระพุทโฆษาจารย์อย่างนี้ไม่เป็นพุทธ สมตามที่เป็นหัวใจของเรื่อง.

ที่เห็นนั้นเรื่องปัจจุสมุปบาทนี่แหละ เป็นเรื่องอธิบายโลก, อธิบายเหตุ ให้เกิดโลก, อธิบายความดับสนิทของโลก, ทางให้ถึงความดับสนิทของโลก, ไว้ ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง. ข้อนี้หมายความว่าเรื่องปัจจุสมุปบาทฝ่ายสมุทยวารก็คื ฝ่ายนิโรธวารก็คื มันมีอยู่ในกันที่ยังเป็นๆ ที่ยาวประมาณวาหนึ่ง. **คนยังเป็นๆ ยังไม่ตาย** ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ มีปัจจุสมุปบาททั้งฝ่ายสมุทยวาร ทั้งฝ่าย นิโรธวารอยู่ในนั้น แล้วไม่มีทางที่จะเป็นอสังข ตัวตน สัตว์บุคคลอะไรได้.

ที่นั้ยังมีเรื่องบางเรื่องที่ว่าทำความยุ่งยาก เช่น จตุปาริสุทธศีล, หรือศีล ๔ อย่างนี้ ก็ไม่เคยพบในที่อื่น นอกจากในคัมภีร์ของพระพุทธโฆษาจารย์ : ท่านไปตั้งเอาอินทรียัสังวรมาเป็นศีลข้อหนึ่ง, แล้วทำให้นักเรียนเวียนลำบาก; แล้วไปตั้งเอาอาชีวนปาริสุทธมาเป็นศีลข้อหนึ่ง ซึ่งทำความลำบาก; แล้วไปตั้งเอาปัจเจกชนบ้จยทั้งสี่ คือจิวร บิดเพบาท เสนาสนะ เกสัช มาเป็นศีลอีกข้อหนึ่ง; มันทำให้เป็นศีลที่มีความหมายกำกวมกันยุ่งไปหมด ลำบากแก่การศึกษาที่มีหลักมีเกณฑ์. การบัญญัติศีลอย่างนี้ไม่มีในพระบาลี มีแต่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆษาจารย์ อย่างนี้เป็นต้น.

เรื่องอื่นๆ เช่น เรื่องนิพพาน ๒ อธิบายอย่างพระอรหันต์ตายแล้วจึงจะเป็นอนุปัตติเสสนิพพาน; พระอรหันต์ที่ยังเป็นอยู่ เป็นสุปัตติเสสนิพพาน; นั้ยืนยันมากในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แล้ว ก็ไม่ควรถามพระบาลี ในพระไตรปิฎก เช่น ในอิตติวุตตะเป็นต้น. มีเรื่องหลายเรื่องที่เราไม่อาจจะเห็นด้วยกับพระพุทธโฆษาจารย์นี้ : ผมไม่เห็นด้วยเต็มทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ เพราะมีส่วนที่องไม่เข้าใจ หรือว่าปรับกันไม่ได้ อย่างนี้. นั้ผมพูดมากไปก็ถูกค่าโดยผู้ที่เขาถือว่า พระพุทธโฆษาจารย์เป็นพระอรหันต์ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์. แต่เราแอบมาพูดกันแก่พวกเรา ก็เอาไปวิจารณ์ดู ไม่ต้องเชื่อผมก็ได้.

ต่อไปนี้จะพูดถึงเหตุผลที่ว่าเรื่องปฏิจสมุปบาทนี้ ไม่ใช่เรื่องที่คร่อม ๑ ขาดิน, แล้วมันมีเหตุผลอย่างไร ? มันมีเหตุผลมากเหลือเกิน.

ข้อ ๑. เหตุผลอันแรกก็เกี่ยวกับภาษาคนภาษาธรรมนั้เอง : ปฏิจสมุปบาทไม่ใช่ภาษาคนแน่ ตะก็ก็พูดทีหนึ่งแล้ว ถ้าเรื่องปฏิจสมุปบาทเป็นภาษาคน เรื่องก็จะเป็นไปว่า พอพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว จะต้องสันพระชนม์กาคันโพธิ์นั้เอง : พออวิชชาดับ, สังขารดับ, วิญญาณดับ, นามรูปก็ดับ; ก็คายกันที่ตรงนั้เอง. นั้แหละคือข้อที่แสดงว่า เรื่องปฏิจสมุปบาทไม่ใช่คำพูดในภาษาคน. อวิชชาดับ สังขารดับ วิญญาณดับ นามรูปดับ พระพุทธเจ้าก็ยังไม่ได้สันพระชนม์ที่ตรงนั้;

ยังอยู่ต่อไปอีก ๔๕ ปี สอนพวกเรา. คำที่ใช้ในภาษาปฏิจอสมุปบาทนั้น ไม่ใช่ภาษาคน
อย่างนี้เอง.

ถึงแม้ปฏิจอสมุปบาทในฝ่ายเกิดก็เหมือนกัน : อวิชชาเกิด สังขารเกิด
วิญญาณเกิด นามรูปเกิดอย่างนี้ มันไม่ใช่เกิดอย่างภาษาคน เพราะพระพุทธเจ้าท่านตรัส
ยืนยันว่า เมื่อเวทนาเกิดเป็นนันทิ แล้วเกิดตณฺหา อุปาทาน ภพชาติ; คนก็ไม่ได้
ตายทวงร่างกาย คนก็ไม่ได้เกิดทวงร่างกาย, คน ๆ นั้นก็ยังเป็นอย่างนั้น แต่ว่าในใจ
ของเขานั้นมีเกิด มีดับ; มีตัวเกิด มีตัวดับ; ฉะนั้นคำว่านามรูปในกรณีนี้
มันหมายถึง **นามรูปในภาษาธรรม**. นามรูปภาษาคน คือกายกับใจที่เราพักกันอยู่ตลอด
เวลา เรียกว่าเกิดแล้วตั้งอยู่ตลอดเวลา. นี่เป็นภาษาปุถุชนอย่างยิ่ง ว่าเกิดแล้วตั้งอยู่
ตลอดเวลา. ภาษาปรมาตมเพื่อ อภิธรรมเพื่อ ก็ว่าเกิดตั้งอยู่ทุกขณะจิต. แต่ภาษา
พระพุทธเจ้าที่เป็นภาษาธรรมแท้เกี่ยวกับเรื่องนี้กล่าวว่า **เกิดลุ่มลึกที่กระทบอารมณ์
ทางอายตนะ แล้วก็มีอวิชชาเป็นเจ้าเรือน** จนกว่าจะดับไปด้วยกันครั้งหนึ่ง ๆ.
ที่นี้ถ้าถือเอาโดยภาษาคนตลอดสายของปฏิจอสมุปบาทแล้ว ในสายหนึ่งนี้จะเกิด ๒ หน;
เลอกลายเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ได้; นั่นแหละทำให้ต้องอธิบายเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ ต่อไป
จนเป็นสัสสตปฏิจุ. นี่แหละภาษากับภาษาธรรมต่างกันอย่างนี้.

ในตอนนี้ ผมจะพูดเรื่องที่เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด ที่มันแตกต่างกันเหลือ
ประมาณ ระหว่างภาษาคนกับภาษาธรรม ก็จะยกตัวอย่างด้วยคำว่า สัมภเวสี. เมื่อเรา
กรวดน้ำเราว่า : **ภูตา วา สัมภเวสี วา สพฺเพ สคฺคา ภวนฺตุ สุขิตฺตฺตา**
ทั้งนี้เป็นต้น. นี่หมายความว่า มีสัตว์อยู่ ๒ ประเภท : **สัตว์ ภูตา คือสัตว์ที่
เกิดแล้ว หนึ่ง; สัมภเวสี คือสัตว์กำลังแสวงหาที่เกิดเพื่อจะเกิด หนึ่ง.** โดย
ทั่วไปในเมืองไทยหรือในประเทศไหนก็ตามเขาอธิบายอย่างนี้ ว่าที่เกิดแล้วเป็น ๆ เช่น
พวกเราที่นั่งอยู่ได้ นี้เรียกว่า ภูตา, คือเกิดแล้ว. ส่วนสัมภเวสีนั้นมันเป็นเพียง
วิญญาณ ไม่มีร่างกายเพียวลอยล่องอยู่ในอากาศธาตุ เพียวหาที่เกิด; เป็นวิญญาณ
เพียวหาที่เกิด; นั่นเขาเรียกว่า สัมภเวสี.

คำอธิบายนี้เป็นภาษากนธรรมคา, แล้วยังเป็นฝ่ายอื่นด้วย คือไม่ใช่ฝ่าย
พุทธ; เพราะฝ่ายพุทธไม่ได้ยืนยันว่ามีวิญญาณตัวคนอย่างนั้น เทียวลอยล่องเป็นตัว
เป็นคนเหี่ยวหาที่เกิดขึ้นอย่างนั้น มีแต่ในพวกสัตสคติฏฐิ; ในศาสนาพุทธไม่มี. สิ่ง
เรียกว่า “วิญญาณ” ต้องเป็นปฏิจสมุปันนธรรมเสมอ : เกิด – ดับตามเหตุปัจจัย
เฉพาะหน้าเสมอ. วิญญาณลอยล่องอย่างนั้นไม่มี; เพราะฉะนั้น สัมภเวสีอย่าง
ภาษากนของพวกนั้น ไม่ใช่สัมภเวสีในพุทธศาสนา. นี้ตามความเห็นของผม!
สัมภเวสีในความหมายของพุทธศาสนานี้ มีความหมายในทางภาษารวม แตกต่างออกมา
จากนั้นไม่เหมือนกันเลย : สัมภเวสี คือจิตของคนปุถุชนธรรมคา ในเวลาที่ยังไม่มี
ตัดหา อุปาทาน ยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวเป็นคน.

นี่ถ้าฟังไม่รู้เรื่องนะ : คือในวันหนึ่งๆ ตามปกติของคนเราเนี่ย บางเวลา
เรามีตัดหา อุปาทาน ยึดมั่นเป็นตัวกูเป็นของกูขึ้นมา; แต่เวลาส่วนมากมันเฉยๆ นะ;
เช่นคุณนั่งอยู่นั่นไม่มีตัวมันติดอก, เพราะไม่ได้มีตัดหาอุปาทานอะไร : นั่งอยู่
ตามปกติ ใจอกตามปกติ จิตว่างตามปกติ นั่งฟังผมพูด; แต่บางเวลาคุณมีตัดหา
อุปาทาน ที่เกิดขึ้นจิตจนเกิดทุกข์. มันมีอยู่ ๒ อย่าง อย่างนี้ : **ในเวลาใดเกิดตัดหา
อุปาทาน เป็นตัวกูเราๆ ร้อนๆ อยู่ นั่นแหละเป็น “ภูลา” ก็เกิดแล้ว; ซึ่งเวลาปกติ
มันเป็นสัมภเวสี รอจนกว่าเมื่อไรจะมีการเกิด, เตรียมพร้อมที่จะเกิด.** นี่แหละ
สัตว์ทั้งสองพวกนี้ ควรตรวจนำอุทิศให้มัน : เมื่อเกิดอยู่ก็ใจ ส่วนที่ไม่ได้เกิดอยู่
ก็ไม่วู้อะไร.

ถ้าพูดภาษาอภิธรรมกันหน่อยก็ว่า จิตที่มันมีไค้อยู่ในภวังค์ คือว่าตื่นจาก
ภวังค์ มีอาวัชชนะบ้าง แต่ไม่ถึงกับเป็นตัวกูของกู; เป็นจิตธรรมคาไม่มีกระแสแห่ง
ปฏิจสมุปบาท, เป็นจิตที่ว่างอยู่เองตามธรรมชาติ ตามธรรมคา ในชีวิตคนธรรมคา
สามัญทั่วไปนี้ คือ สัมภเวสี. นี่หมายความว่า **เมื่อคนมีความรู้สึกนึกคิด อยู่
ตามธรรมคาไม่เกิดกิเลสตัดหา เป็นตัวกูของกู นั่นแหละเป็นสัมภเวสี.** คุณก็
สัมภเวสี ใครก็ตามภเวสี คือมันรอว่าเมื่อไรจะเกิดตัวกู – ของกู : เป็นสัมภเวสี
ที่น่าสงสาร คือพร้อมที่จะเกิดตัวกู – ของกูเมื่อไรก็ได้.

ที่นี้พอไต่อาหรณเฒ่าเหมาะเพลอสติไป มีอวิชาครอยง่า เกิดเป็นทักกู - ของกูขึ้นมา นี่เป็นภูกา ก็น่าสงสารอย่างยิ่งขึ้นไปอีก; ควรได้รับความเมตตาปรานี กรวดน้ำอุทิศให้มันทั้งภูกาและสัมภเวสี แต่ว่าเมื่อมันมีทักกู - ของกูขึ้นมา มาเป็นภูกา เกี่ยวมันก็หมดฤทธิ์ เช่นมันโกรธหรือมันรักขึ้นมา เกี่ยวไม่ถึงชั่วโมงมันก็หมดฤทธิ์แล้ว ภูกาทายไปอีก กลายเป็นสัมภเวสีอีก; แล้วสัมภเวสีรอเวลาอยู่อย่างนั้น เกี่ยวก็มีภูกา ทักกู - ของกูขึ้นมาอีก ด้วยรักบ้าง ด้วยโกรธบ้าง ด้วยเกลียดบ้าง ด้วยกลัวบ้าง ด้วยอะไร ๆ ที่เป็นปฏิจสมุปบาทขึ้นมาทีหนึ่ง ก็เป็นภูกาทีหนึ่ง แล้วประเดี๋ยวเหคุบัจจยของกรณีนั้น เสื่อมสลายดับตายลงไป มันก็ไปเป็นสัมภเวสีอีก.

นี่ผมยืนยันว่าสัมภเวสีอย่างนี้ มันเป็นเรื่องที่ไซ้ประโยชน์ได้ ปฏิบัติได้ ควบคุมได้ อะไร ๆ ได้; แล้วก็ประโยชน์; มันต่างกับกับสัมภเวสีที่เขาพูดว่า พอคนตายเอาร่างใส่โลงแล้ว วิญญาณเที่ยวล่องลอยหาที่เกิดนั้น เป็นสัมภเวสี. ผมไม่ถือว่า อย่างนั้นเป็นสัมภเวสี; แล้วก็เกี่ยวข้องกับทักกู เพราะมันไม่มีประโยชน์อะไร แล้วก็มองเห็นไม่ได้ เข้าใจไม่ได้ ต้องเชื่อตามคนอื่น; แล้วยังแถมเป็นสัมภเวสีตีสตศกัญฐิ อีกด้วย.

ที่นี้บาลีที่จะช่วยรับสมอ้าง ในความคิดเห็นอันแหวกแนว ของผมอย่างนี้ มันมี คือพระบาลีเรื่องอาหาร ๔ ในสูตรที่ ๓ - ๔ มหาวัคค์, อภิสมยสังยุตต์ (๑๖/๑๑๘/๒๔๐). พระพุทธเจ้าตรัสอาหาร ๔ คือกวฬิงการาหาร ผัสสาหาร มโนสัญญาเจตนาหาร วิญญาณาหาร คุณเรียนนักธรรมโทกันมาแล้ว คุณก็จำได้แม่นอยู่แล้วว่า อาหาร ๔ นั้นคืออะไร แล้วอาหาร ๔ นี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภูกานํ สัตตวนํ ฐิตียา เพื่อความคงอยู่ ได้ทั้งสัตว์ที่เกิดขึ้นแล้ว คือภูกสัตว์; สัมภเวสินํ สัตตวนํ อนุคฺคทาย เพื่อความคงอยู่เพราะสัตว์ที่ตายต้องเป็นสัมภเวสี.

อาหารทั้งสี่นี้ ทรงอธิบายพร้อมทั้งอุปมา อันแสดงให้เห็นว่า เป็นเรื่องในชีวิตประจำวันของคนเป็น ๆ ในวันหนึ่ง ๆ ทั้ง ๔ อาหาร; ดังนั้นสัตว์ทั้งสองชนิดนี้ ก็คือคนเราในวันหนึ่ง ๆ. อาหาร ๔ นี้ ทำหน้าที่อนุเคราะห์เท่านั้นเอง แก่พวก

สัมภเวสี ; แต่ว่าทำหน้าที่ที่จำเป็นอย่างข้ง ก็เป็นทั้งที่ร้งรับภุสส์ทัวที่เกิดแล้ว ; มันไม่เหมือนกันอย่างนั้น.

ตัวอย่างนี้ชักมาเพื่อให้เข้าใจว่าแม้แต่คำว่า สัมภเวสี กับคำว่า ภุตา ก็ยังมี ความหมายเป็น ๒ แบบ : แบบภาษาคนแบบหนึ่ง; แบบภาษาธรรมแบบหนึ่ง; และแบบซึ่งจะใช้เป็นประโยชน์ได้ในการศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรม และอยู่ในอำนาจที่ เราควบคุมได้ เกี่ยวข้องได้ อะไรได้นี้ มันต้องอธิบายในแบบภาษาธรรม. คุณนออกจะ ประหลาด ซึ่งทุกคน ตามปกติยังไม่มึภิเลศเกิดนี้ เป็นสัมภเวสี พอภิเลศเกิดมีข้อหา อุปาทานก็กลายเป็นภุสส์ทัวไป; ฉะนั้นคนที่ยังไม่สิ้นภพสันชวติ กนเดียวกันนั้นแหละ เคยเป็นสัมภเวสี เคยเป็นภุสส์ทัว เคยเป็นสัมภเวสี เคยเป็นภุสส์ทัว.

ทีนี้เราต้องการจะระบ้เสียทั้งภุสส์ทัวและสัมภเวสี ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติ ที่ถูกต้องตามหลักของปฏิจสมุปบาท : อย่าให้มีตัวตน อย่าให้มีตัวก่เกิดอย่างเต็มรูป หรือว่าเกิดชนิดที่รเวลาอย่างสัมภเวสีนั้นด้วย; หมายความว่า อย่าเป็นทั้งสัมภเวสี อย่าเป็นทั้งภุสส์ทัว ก็เพื่อจะกำจัดอาหารทั้ง ๕ ให้หมดไป อย่าให้มีความหมาย อย่า ให้อาหารทั้ง ๕ ปรุงแต่งได้; นี่คือการรู้เรื่องปฏิจสมุปบาทให้ประโยชน์อย่างนี้. นี้ภาษาคนกับภาษาธรรมที่เกี่ยวกับคำว่าสัมภเวสี.

ทีนี้ไหน ๆ ก็พูดแล้วไม่กลัวเสียเวลาแล้ว พูดกันไปเรื่อยก็ถือว่า : จะยก ตัวอย่างภาษาธรรมอีกสักคำหนึ่ง คือ คำว่าทุกข์.

ความทุกข์นี้มันมีอยู่หลายระดับ : ในภาษาธรรมชั้นสูงสุด ก็คือคำว่าทุกข์ ในปฏิจสมุปบาทนั้นแหละ. ในบาลีปฏิจสมุปบาทมีคำว่าทุกข์, มีการเกิดขึ้น แห่งทุกข์, การดับลงแห่งทุกข์, ซึ่งเป็นปฏิจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวารและฝ่ายนิโรธวาร. คำว่าทุกข์ในกรณีนี้ไม่เหมือนใครอื่น : มีความหมายใจเฉพาะแต่ในเรื่องปฏิจสมุปบาท เพราะมันผิตจากที่อื่นเขา. ปฏิจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร คือฝ่ายเกิดขึ้นนั้น ก็คือ อวิชชาให้เกิดสังขาร สังขารให้เกิดวิญญาณ ไปจนถึงเกิดทุกข์นั้น นี้เรียกว่าปฏิจ-สมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร.

ปัจจุจฉสมุปบาททั้งสายส่วนนี้บัญญัติไว้เป็นมิจฉาปฏิบัติ ไปดูในบาลีสสูตรที่ ๓ พุทธวรรค นิทาน. ตี. ๑๖/๔/๒๐. มิจฉาปฏิบัติ คืออะไร? มิจฉาปฏิบัติ คือ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร เกิดขึ้น ๆ เป็นทุกข์. แล้วสัมมาปฏิบัติ ความถูกต้อง คืออะไร? ก็คือปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร คับลง ๆ จนหมดทุกข์; เรียกว่าสัมมาปฏิบัติ คือฝ่ายความถูกต้อง. ฝ่ายที่เกิดขึ้น ๆ นั้นเป็นมิจฉัตตะ คือฝ่ายผิด.

คำว่า “ทุกข์” ในฝ่ายสมุทยวารก็มีการเกิดขึ้นแห่งทุกข์; ฝ่ายนิโรธวารก็มีการดับลงแห่งทุกข์. คำว่าทุกข์ในกรณีนี้ไม่เหมือนใคร เพราะมันหมายความว่าเฉพาะการเป็นทุกข์ ที่มีอุปาทานยึดถือแล้วเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น **บุญก็เป็นทุกข์ บาปก็เป็นทุกข์ อนณฺเฐชาภีเป็นทุกข์**; อย่างที่จำแนกไว้ว่าบุญญาภิสังขาร, อบุญญาภิสังขาร, อนณฺเฐชาภิสังขาร.

คำว่า “สังขาร” ของปฏิจจสมุปบาทนั้น มันเป็นที่ตั้งของทุกข์ทั้งนั้นเลย เพราะสังขารคำนี้เป็นคำที่หมายถึงปัจจัยที่จะส่งไปถึงความทุกข์. **บุญญาภิสังขาร** จึงเป็นไปเพื่อทุกข์; แต่ชาวบ้านไม่เข้าใจอย่างนั้น; เขาเข้าใจว่าบุญแล้วก็ต้องเป็นความสุข. นี่เป็นพวกบุญญาภิสังขารที่ปรุ่งแต่งบุญ ทำให้ได้บุญขึ้นมา. ส่วน **อบุญญาภิสังขาร** ปรุ่งแต่งบาปได้บาปขึ้นมา, **อนณฺเฐชาภิสังขาร** ปรุ่งแต่งภาวะไม่หวั่นไหว ได้ความไม่หวั่นไหวขึ้นมา. ทั้ง ๓ อย่างนี้ยังเป็นทุกข์ เพราะว่ามันเป็นที่ตั้งของอุปาทาน : อุปาทาน ยึดครองบุญ ยึดครองบาป ยึดครองอนณฺเฐชา ทั้ง ๓ อย่างจึงเป็นทุกข์หมด เพราะฉะนั้นคำว่าทุกข์ ในปฏิจจสมุปบาทมีความหมายเป็นพิเศษกว่าความทุกข์ในที่อื่น.

บาปนั้นเป็นมิจฉัตตะ เป็นทุกข์ก็ง่ายแล้ว; แต่ว่า **บุญหรืออนณฺเฐชาภียังเป็นทุกข์** และเป็นมิจฉัตตะอยู่นั่นแหละ; แม้ว่าจะเป็นบุญหรืออนณฺเฐชา ก็ยังเป็นมิจฉัตตะ เพราะว่ามันกำลังเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน. สำหรับอนณฺเฐชาในที่จริงมันก็เอียงไปในทางเป็นบุญ แต่เขาไม่เรียกว่าบุญ เรียกเป็นความไม่หวั่นไหว ไม่กระตุก กระตุกไปตามบาปและบุญ แต่ยังมีตัว,

พวกอเนญชานนั้นก็ ชื่อชอบเรียกกันว่า “พรหม” ทั้งหลาย. พวกนั้นก็ยังมีตัวกู ไม่คิดบาปคิดบุญอะไร แต่มีตัวกู; ถึงแม้จะไม่หวั่นไหว มิจิตไม่หวั่นไหว ในฌานในสมาบัติอยู่แล้ว ก็ยังเป็นทุกข์แห่งอุปาทาน เพราะมีตัวกู : มีอเนญชาของกู มันก็เป็นทุกข์. ฉะนั้นจึงขอให้ถือว่า คำว่าบุญ หรือคำว่าทุกข์ นั้นสัมพันธ์กันหมดเลย.

ชาวบ้านพูดว่าบุญ แล้วก็ต้องเป็นสุขและดี แต่ภาษาปฏิจจสมุปบาทแล้ว เป็นทุกข์ เหมือนกันหมด : บุญก็เป็นทุกข์ ตักก็เป็นทุกข์ ถุศลก็เป็นทุกข์ เพราะ ว่าถูกปรุงขึ้นมา แล้วก็ปรุงต่อไป เพราะฉะนั้นจึงจัดเป็นปฏิจจสมุปบันธรรมที่จะต้อง เป็นทุกข์. ถ้าเรามองเห็น เข้าใจยอมรับว่า ภาษาคนกับภาษาธรรมต่างตรงกัน ข้ามกันอย่างนี้; แล้วเลือกเอาภาษาธรรมมาใช้กับปฏิจจสมุปบาทแล้ว ก็จะเข้าใจปฏิจจ-สมุปบาทได้ง่ายเข้า.

ข้อ ๒. ที่นี้ก็มาถึงตอนที่มันยาก เข้าใจยากอยู่นิดหน่อย ว่าเรื่องปฏิจจ-สมุปบาทนี้ มันจากัดความไวเฉพาะแต่ในขอบเขต ของการสัคนันตีสันเท่านั้น : ทำให้หมายความว่า ถ้ามีจิตจิตใจมีความรู้สักเล็กน้อยได้แล้ว จะเป็นปฏิจจ-สมุปบาทไปหมด เพราะฉะนั้นกฎเกณฑ์ของปฏิจจสมุปบาท ไม่ใช่แค่เกิดในภพ.

เพื่อจำง่ายก็พูดอย่างนี้ดีกว่า ว่าหลักเกณฑ์เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ เราไม่ใช้แค่เกิดในภพ เพราะเกิดในภพก็ยังไม่มีความรู้สักนิดก็จบจะมีวิชชา ตัณห อุปาทานได้. มีพระบาลีที่กล่าวเกี่ยวกับการเกิดของเด็ก จนกว่าจะเกิดปฏิจจ-สมุปบาท ก็บาลีมหาตคเหตสังขยสูตร มุตมัตตาสกัมมัตถิมินิกาย (๑๒/๔๘๗/๔๕๒); ให้คำอธิบายความข้อนี้ไว้ชัดเจนที่สุดว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่าชีวิตคนมันตั้งต้นขึ้นมาจากอย่างไร.

ตรัสว่าเมื่อบิดามารดาอยู่ร่วมกัน แล้วมารดาก็มีระดูแล้ว แล้วมีกัณธพะก็ เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ สัตว์จึงจะเกิด. ถ้าบิดามารดาไม่อยู่ร่วมกัน มันก็ไม่มีโอกาสจะเกิด ; บิดามารดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดาไม่มีระดูแล้ว มันก็ไม่มีทางจะเกิด; หรือว่าอยู่

ร่วมกันมีระดูแล้ว แต่ถ้ามันระดูไม่เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ มันก็ไม่เกิดเหมือนกัน ; มันต้องประกอบตัวของ ๓ : บิณฑามารดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดูแล้ว แต่วักันระดูพะ ซึ่งไม่รู้ว่าจะแปลว่าอะไรเป็นภาษาไทย ก็เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ. ถ้าพูดอย่างวิชาสมันนี้ ก็ว่า กันระดูพะนั้นก็หมายถึงเชื้อของฝ่ายบิดา แล้วมันเข้าไปตั้งอยู่เฉพาะในไข่ของมารดา ; ต้องมีอย่างนั้นมันจึงจะเกิดตัวขึ้นมาได้. ถ้าบิณฑามารดาอยู่ร่วมกันและมารดาก็มีระดูแล้ว แต่วักันระดูพะ ไม่เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะ มันก็ไม่เกิดไม่ได้ ก็คือว่าเชื้อบิดาไม่ได้ผสมในไข่ฝ่ายมารดา มันก็ไม่เกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงว่าต้องครบทั้ง ๓ อย่าง แล้วมันก็จะครบถ้วนขึ้นมาได้.

ที่นี่ พอกรวงค์แก่ ๔ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง แล้วมารดาก็คลอดบุตร ; มารดาก็คลอดบุตรออกมาแล้ว โทเป็นเด็กทารกแล้ว เล่นของเล่น เล่นทราย เล่นดิน อย่างเด็กเล่น, นี่ก็ยังไม่เคยอยู่ ; จนกระทั่งเด็กที่เป็นชนาคุณมารแล้วนี้ ได้รับการบ่มเรอทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้วเกิดความรู้สึกอันร้าย ; นี่แหละปัจฉิมสมุปบาท จึงจะเกิดขึ้น.

ปัจฉิมสมุปบาทชนิดนี้ไม่ว่าจะก่อกำเนิดในครรภ์ หรือเกิดที่ขี้ยังเล็กเกินไป. ปัจฉิมสมุปบาทจะก่อกำเนิดเฉพาะเด็กที่เริ่มมีความรู้สึกนึกคิดในทางยึดมั่นถือมั่น ฉะนั้นจึงมีบาลีเขียนไว้ชัด เป็นพระพุทธานุศาสน์ตรัสไว้ชัดว่า : โส (อุมาโร) อภฺยนา รุปํ ทิสฺวา ปิยฺรูปํ รุปํ สวพฺพชฺชํ, कुमारนั้นครั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมมีความกำหนดในรูปอันเป็นที่รัก ; อปฺปิยฺรูปํ รุปํ พยาปชฺชชติ, ย่อมมีความซัดเคืองในรูปอันไม่เป็นที่รัก ; อนุปฺปฏิจิตฺตายสฺส จ วิหเรติ, เขาอยู่ด้วยกายสัททที่ไม่ได้เข้าไปตั้งไว้ (คือไม่มีสติ) ; ปรีตฺตเจตฺตโส มิจฺจเภา (คือปราศจากความรู้ ปราศจากวิชา เต็มไปด้วยอคฤต) ; ตณฺเฏ เจโตวิมุตฺติ ปญฺญาวิมุตฺติ ยถาภูคํ นปฺปชานาติ, เขาไม่รู้จักใจโหวมคติ ปัญญาวิมุตติตามที่เป็นจริง ; ยคฺคอสฺส เต ปาปกา อกุสลา ชมฺมา อปฺปิเสสา นิรุชฺชนนฺติ, ขนคิที่รู้แล้ว บาปอกุศลธรรมทั้งปวงจะดับไปไม่มีเหลือ.

นี่ฟังดูให้ตี ผมจะทบทวนเฉพาะแต่ภาษาไทย เอาใจความอีกครั้งหนึ่งว่า เด็กอยู่ในครรภ์ ครอบกัณฑ์คลอดออกมา ; ยังเล็กอยู่ เล่นดิน เล่นทรายไปตามเรื่อง

จนกว่าจะถึงระยะหนึ่ง ซึ่งเด็กนั้นได้รับการเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ; เมื่อเห็นรูปที่น่ารักก็รักหรือกำหนัด, เมื่อเห็นรูปที่ไม่น่ารักก็ชดเคือง ; เขาอยู่ด้วยจิตใจที่ปราศจากสติที่ทั้งไว้ค้แล้ว, หมายความว่าไม่มีความรู้เรื่องที่จะคงสติไว้อย่างไร มีแต่พอวิชา มีจิตใจที่เหวี่ยงไปตามอารมณ์ที่มักจะกระทบ.

ที่แปลกประหลาดอย่างยิ่งตรงนี้ ก็มีว่า : **กุมารนั้นไม่รู้เจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ ตามที่เป็นจริง บันดาลจะดับบาปโลกุสทั้งหมดได้ ;** นั้นหน้าหัว ; แต่ว่ามันจริงที่สุด คือเด็กกุมารนั้นไม่เคยรู้เรื่อง เจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ คือวิธีที่จะทำจิตให้ว่าง, ให้ปล่อยวางจากกิเลสจากอารมณ์ ; มันไม่รู้อะไรในเรื่องนี้เลย, แปลว่าเด็กนั้นไม่รู้เรื่องวิมุตติเลย ; แล้วก็ไม่มีสติด้วย.

ที่นี้เด็กนั้นมันถึงพร้อมอยู่ด้วยอนุโรธและวิโรธ คือยินดี ยินร้าย กลับไปกลับมาอยู่อย่างนั้น ; ได้ส่วยเวทนา อันเป็นสุขบ้าง อันเป็นทุกข์บ้าง เป็นทุกข์ขมสุขบ้าง ; เด็กนั้นก็ยินดีเพลิดเพลินกล่าวสรรเสริญ **มัวหมกอยู่ในเวทนานั้น ;** เมื่อเป็นเช่นนั้น **มันก็ย่อมเกิดขึ้นแก่กุมารนั้น.** นั่นก็โตในเวทนาทั้งหลาย ; นั่นคืออุปาทาน. เพราะมีอุปาทานจึงมีภพ, เพราะมีภพจึงมีชาติ, เพราะมีชาติจึงมีราชมรณะ.

นี่เรื่องของเด็กเล็ก ๆ ตั้งอยู่ในครรภ์ในท้องแม่ คลอดออกมายังไม่รู้เรื่อง ยังไม่เกี่ยวกับปฏิจสมุปบาท ; จนกว่าจะได้เกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ แล้ว รู้จักยินดียินร้าย และในใจไม่มีปัญญา ไม่มีวิชา ไม่มีความรู้เรื่องวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากความทุกข์และสติดังไว้ไม่เป็น, เพราะไม่รู้เรื่อง.

ที่นี้ได้ส่วยเวทนาจากเบญจกามคุณนั้น สุขบ้างทุกข์บ้างทุกข์ขมสุขบ้าง แล้วมันก็ **อภิณฺเหติ - เพลิดเพลินอย่างยิ่ง, อภิวทติ - ออกปากสรรเสริญชมเชยอยู่** ว่า ตีไวย อร่อยไวย, นี่ก็อภิเวทติ ; แล้วก็ **ยชฺเวยสย ติฏฺฐติ -** มัวเมาหมกมุ่นจมอยู่ในรสของเวทนานั้น. เมื่อเป็นอยู่อย่างนั้น สิ่งที่เราเรียกว่ามัน ก็เกิดขึ้นในจิตของเด็กนั้น : เมื่อเห็นรูปที่น่ารักก็กำหนัด, เห็นรูปไม่น่ารักแล้วชดเคือง ; อย่างนี้

คือ นันทิเกิดขึ้น; นันทินั้นคืออุปาทาน. นี่แหละคือการตั้งต้นของปฏิจกสมุปปาทที่ทรงนี้. เพราะฉะนั้นในกรณีของปฏิจกสมุปปาทนี้ เด็กต้องโตขนาดที่รู้ความหมายของเบญจกามคุณ; แล้วจิตธรรมทาสามัญของเด็กนั้น ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา คือไม่มีความรู้เรื่องวิมุตติ.

นี่การที่จะเกิดปฏิจกสมุปปาทขึ้นมาได้ ต้องประกอบด้วยองค์อย่างนี้ว่า : เด็กต้องโตพอที่จะรู้เรื่องเบญจกามคุณ; และก็ไม่มีความรู้เรื่องธรรมะหรือเรื่องวิชชา; เมื่อได้สวสยเวทนาได้ แล้วก็มีการเพลิดเพลินอย่างยิ่ง ชมเชยอย่างยิ่ง มัวเมาหมกมุ่นอย่างยิ่ง; สิ่งนั้น ๆ คือ นันทิ. นันทินั้นคืออุปาทาน. นี่แหละปฏิจกสมุปปาทตั้งต้นอย่างนี้. เด็กโตมากแล้ว ถึงแม้จะไม่ถึงขนาดที่จะแต่งงาน ก็มีอาการอย่างนี้ได้. **เด็กเริ่มรู้เรื่องอารมณ์ทางเบญจกามคุณแล้ว ปฏิจกสมุปปาทจึงจะเริ่มตั้งต้นลงไปในเด็กนั้นได้.**

นี่เราเคยเข้าใจผิดไว้ ๆ เขา ๆ กันอยู่มากเกี่ยวกับเรื่องนี้. เกี่ยวกับเทพพระพุทธรูปที่แสดงไว้ชัดอย่างนี้. เด็กนั้นก็มียภ มีชาติ : เด็กตัวน้อย ๆ นั้นมียภ มีชาติขึ้นมาใหม่ มันก็ไม่ใช่ภพชาติที่ออกมาจากทั้งแม่ แล้วเด็กตัวน้อย ๆ นั้น **จะมีภพชาติเรื่อย ๆ ไป** **ทุกราวที่ประสบอารมณ์ทางกามคุณซ้ำ** ทั้งที่กล่าวมาแล้วนั้น ทุกวัน ๆ ทุกเดือน ทุกปี จนไม่รู้ว่ามีภพ มีชาติ ไม่ต้องตายเข้าโลงก็มีภพมีชาติใหม่อยู่ทุกวัน. **ร่างกายไม่ตายก็มีภพมีชาติอยู่เรื่อยไปอย่างนี้.** นี่เป็นเรื่องของปฏิจกสมุปปาท; เป็นกระแสน้ำของปฏิจกสมุปปาทในกุมารน้อยที่เพิ่งเกิดนั้น.

สรุปใจความได้สั้น ๆ นิตติยวาทว่า **ปฏิจกสมุปปาทเกิดเพราะมีความยินดีในวัย, และไม่มีสติ, เพราะไม่รู้ว่าจะตั้งสติอย่างไร, แล้วก็ไม่รู้สิ่งที่จะดับทุกข์คือวิมุตติเลย;** จิตใจก็ยังมีอาการอย่างนี้จึงจะมีปฏิจกสมุปปาท แล้วมีในชาตินี้เอง **ตน เตยวน** ติดต่อกันไป ๆ จนกว่าจะตายไม่รู้ตัวก็รอบ ก็ตาย ก็รอบรอบ พันรอบของปฏิจกสมุปปาท; ฉะนั้นการอธิบายปฏิจกสมุปปาทรอบเดียวพร้อมทั้ง ๓ ชาติ นั้นผมเห็นว่าผิดแน่.

ข้อ ๓. ันันักมาถึงตอนที่สำคัญที่สุดที่ว่า **ความเกิดขึ้นแห่งปฏิจจสมุปปา** **ตลอดทั้งสาขานี้ มันเร็วขนาดที่เราคำนวณไม่ได้**; เรียกว่าสายฟ้าแลบดีกว่า. ฟ้าแลบเปลี่ยนแปลงนี้ เราจะเห็นว่าฟ้าแลบเปลี่ยนแปลงเท่านั้น. ในนั้นจะมีอะไรเป็นลำดับๆ อยู่ทั้ง ๑๑-๑๒ ลำดับ อย่างที่เราไม่รู้. เช่น พอเราโกรธเป็นทุกข์ขึ้นมา แว่นเดียวเท่านั้นเราก็โกรธและเป็นทุกข์เสร็จแล้ว : เราไม่รู้ว่ **ในแว่นเดียวแว่นนั้น มีทั้ง ๑๑ ระยะเวลา** : ตั้งแต่อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ทั้ง ๑๑ ระยะเวลาในแว่นเดียวนั้น. เรากระทบอารมณ์ทางตาเป็นต้น แว่นเดียว เป็นความรักหรือความโกรธอะไรเสร็จแล้ว เรียกว่าสายฟ้าแลบ. แต่ในสายฟ้าแลบนั้น แบ่งออกเป็น ๑๑ ตอนได้ มันจึงจะเป็นปฏิจจสมุปปา.

มีพระพุทธภษิตแสดงเรื่องโลกอย่างที่ว่า เมื่อละกันว่ โลก, เหตุให้เกิดโลก, ความดับของโลก, ทางให้ถึงความดับของโลก, มีอยู่ในกายเป็นๆ ที่ถาวราหนึ่งนั้น. ในโลกสูตร โยคกเขมวัคค์, สหายคนสังยุตต์ พระพุทธเจ้าท่านตรัสการเกิดขึ้นแห่งโลก และความดับลงแห่งโลก โดยนัยแห่งปฏิจจสมุปปาว่า :

“ภิกษุทั้งหลาย! ความเกิดขึ้นแห่งโลกเป็นไฉน? อหัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณ; ประชุมพร้อมแห่งธรรมทั้ง ๓ นั้นคือ ผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราวมณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโหมนัสอุปายาส; ภิกษุทั้งหลาย! นี้แลความเกิดขึ้นแห่งโลก”.

การเกิดแห่งปฏิจจสมุปปาอย่างที่ถูกกันอยู่ทั่วไปนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่านี่แหละคือการเกิดขึ้นแห่งโลก. การเกิดขึ้นแห่งทุกข์นั้น ก็คือการเกิดขึ้นแห่งโลก; แล้วก็เพ็งมีเมื่ออายตนะภายใน อายตนะภายนอกกระทบกัน เกิดวิญญาณขึ้น.

ันันักนยาถล้าปากตรงที่ว่า ตั้งแต่อวิชชาปรุงแต่งสังขาร วิญญาณ นามรูปอายตนะนี้ เราแยกไม่เป็น ว่ามันได้มีารปรุงแต่ง ะทั้ง ๒ - ๓ - ๔ ระยะเวลาที่ตรงนั้น

เพราะมันเร็วยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ มารู้สึกเป็นเวทนา เป็นสุขหรือทุกข์ สบายใจ หรือไม่สบายใจ เสียแล้ว; ส่วนความคับแค้นแห่งโลกก็เหมือนกันอีก คือว่าคับแค้นอวิชชา สังขาร วิญญาณ ฯลฯ ก็เป็นการคับแค้นแห่งทุกข์แล้ว ก็คือความคับแค้นแห่งโลก. ความเกิดแห่งโลก ความคับแค้นแห่งโลก ทรงแสดงไว้อย่างนี้; แล้วความเกิดแห่งโลกเร็วยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ ความคับแค้นแห่งโลก ก็เร็วยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ; ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ว่า ถ้าไม่สนใจกันเป็นพิเศษ อย่างละเอียดลออแล้วไม่มีทางจะเข้าใจได้ ในเรื่องของปฏิจจสมุปบาท ว่าในตอนที่สายฟ้าแลบแวบนั้น มันมีทั้ง ๑๑ อากาโร.

ข้อ ๔. ที่นี้จะพูดเรื่องภพ เรื่องชาติให้ชัดเจนไปอีกว่า ไม่ใช่แค่เพื่อเข้าโลงแล้วจึงไปเกิดใหม่ มันเกิดอยู่ในวันเดียวถึงหลายภพหลายชาติ.

เตียวน้อยอาจจะพูดว่า แม้กำลังเคี้ยวอาหารอยู่ในปาก ยังไม่ทันจะกลืน : เคี้ยวอาหารคำเดียวนี้ เคี้ยวไปเคี้ยวมาอยู่ในปาก ไม่ทันจะกลืน; ชั่วเวลาเพียงเท่านั้น ก็อาจมีภพ มีชาติ ได้ถึงหลายหน หลายครั้ง หรือหลายรอบ. เพราะว่าเราเคี้ยวอาหาร อยู่ในปากกว่าจะกลืนเข้าไป, สมมติว่า ๒ นาที หรือนาทีเดียวก็เถอะ; นาทีหนึ่งถึง ๖๐ วินาที, ใน ๖๐ วินาทีนี้ ความคิดอาจจะโน้มไปโน้มมาเรื่องความอร่อย, เรื่องความไม่อร่อย, หรือว่าคิดอย่างอื่นเปลี่ยนไปเนื่องจากความอร่อยมันเป็นต้น. ชั่วเวลาเพียงเท่านั้นมันอาจจะเกิด “ตัวกู-ของกู” ได้; เคี้ยวอย่างนั้นเคี้ยวอย่างนี้ กว่าจะได้กลืนลงคอลงไป แล้วเคี้ยวคำใหม่อีกกว่าจะอิม; **ภว่าจะกินอาหารอิมนี้** เกิดภพเกิดชาติ ใต้นับไม่ถ้วน. ถ้าคนมันคิดเก่ง รู้สึกเก่ง หรือไวต่อความรู้สึก หรือว่ามันมีอะไรมาแวดล้อมมากเกินไป ชั่วเคี้ยวอาหารกว่าจะอิมใน ๑ มื้อนี้ เกิดภพเกิดชาติใต้นับไม่ถ้วน.

ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในสูตรที่ ๔ มหาัคคั, อภิสมยสังยุตต์ สังยุตตนิกายเล่ม ๑๖ หน้า ๑๒๒ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย! อาราคะ นันทิ ตณฺหา มํอยู่ ในกวมังการาหาร ไซริ วิญญานํก็เก็นสํที่ตงอยู่เฉพาะ และเจริญงอกงาม ในกวมังการาหารนํ; ในที่ไควญญานตงอยู่เฉพาะและเจริญงอกงาม การกัวตงแห่งนามรูปย่อมมีไทนัน” ดังนี้. ฟังดูๆ ไทม, มันจะเข้สึกเก็นไปจนฟังไม่ถูก.

ขอล่าวข้าใหม่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าวาระ นันทิ คัดหา มียอยู่ในกวัฬการาหารไธวั
วิญญานก็เ็นสิ่งที่ตั้งอยู่เฉพาะ และเจริญงอกงาม ในกวัฬการาหารนั้น”.

เมื่อเราเกี่ยวข้าวอยู่ในปาก แล้วรู้สึกอ้อย ถ้าวาระ นันทิ คัดหา อยู่;
เมื่อนั้นวิญญานจะตั้งอยู่ในขณะแห่งการเกี่ยวคำข้านั้น และเจริญงอกงามในคำข้านั้น.
นี้หมายความว่า มันละเอียดจนถึงกับว่าคำข้าคำเดียว เกี่ยวกว่าจะแหลก กว่าจะกลืน
เข้าไป นี่มันมีหลายระยะที่จะให้วิญญานเกิดขึ้นได้ เ็นวิญญานหลาย ๆ วิญญาน :
อ้อยทีหนึ่ง อ้อยแวนหนึ่ง อ้อยอย่างหนึ่งอีก เปลี่ยนไปอ้อยอีกอย่างหนึ่ง น้วิญญาน
จะเกิดขึ้นใหม่ทุกที. ถ้าวิญญานเกิดขึ้นแล้ว ก็หมายความว่า สร้างนามรูปใหม่ทุกทีไป
ด้วยเหมือนกัน.

ความรู้สึกในใจตุงตั้งขึ้น เกี่ยวอย่างนั้น, เกี่ยวอย่างนี้, เ็นไปตาม
คำนาจของวิญญาน; มันก็หัวใจที่จะเปลี่ยนไป และเรื่อกว่ามันทำหน้าที่ของมัน.
ก่อนนั้นมันไม่ทำหน้าที่; เกี่ยวนี้มันเกิดทำหน้าที่ไปตามกำลังของวิญญาน : วิญญาน
เกิดหลายหน นามรูปก็เกิดและดับหลายหน ในขณะที่เกี่ยวข้าวอยู่เพียงคำเดียว;
เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสว่า ในที่ใด, หมายความว่าในคำข้าวใด, วิญญานตั้งอยู่
เฉพาะ และเจริญงอกงาม; การกำลงแห่งนามรูป ย่อมมีในที่นั้น, คือในคำข้านั้น.
นี้หมายความว่านามรูปที่ถูกสร้างขึ้นด้วยอวิชา สังขาร มันจะเกิดขึ้นเป็นแบบหนึ่ง ๆ
เนื่องกับคำข้าวที่กำลังเกี่ยวอยู่นั้น; เพราะว่าเกี่ยวลงไปทีหนึ่ง ๆ ไม่ใช่ว่ามันเหมือนกัน
ทุกที; มันมีความรู้สึกที่เปลี่ยนไป ๆ ฉะนั้นจึงสร้างนามรูปใหม่ได้หลายแบบ กว่า
จะกินข้าวเสร็จคำหนึ่งก็กลืนลงไปในคอ.

เรื่องซับซ้อนในพระบาลีนั้นยังมีต่อไปว่า “การกำลงแห่งนามรูปมีใน
ที่ใด, (คือในคำข้าวใด;) ความเจริญงอกแห่งสังขารย่อมมีในที่นั้น”. นี่มันจะย้อนไป
ทำให้อำนาจปรุงแต่งที่เป็นสังขารนั้นเกิดขึ้นอีก เกิดขึ้นอีก ๆ หรือมากขึ้นหรือแรงขึ้น
จนกลายเป็นกรรมทางมนโกรรมอย่างแรงขึ้นมาแล้ว.

เรื่องยังมีต่อไปว่า “ความเจริญแห่งสังขารย่อมมีในที่ใด; ฉะนั้น
 ปุณฺณพหุภาณินิพหุคฺติ คือการเกิดขึ้นเฉพาะในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีในที่นั้น”
 เมื่อนั่งกินข้าวเคียงข้าวอยู่ มีความปรุ่งแห่งสังขารในที่นั้น ก็จะมีการเกิดขึ้นแห่งภพใหม่
 สืบต่อไปในที่นั้น : ไม่ทันลอกจากการกินข้าว ก็มีภพใหม่เกิดขึ้นเฉพาะต่อไปในที่นั้น.
 ที่นี้ การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป มีในที่ใด; ชาติ ชรา มรณะ ต่อไปก็ย่อมมีในที่นั้น.

ข้อนี้ถ้าอธิบายอย่างภาษาคนที่เขาอธิบายกัน มันกลายเป็นเรื่องชาติหน้า
 ชาติต่อไปหมด. แต่ตัวหนังสือบาลีพระพุทธานุญาตไม่ยอมให้เป็นไปเช่นนั้นได้ : มีพุทธ
 ถึงเรื่องที่เกิคนั้นที่ รากะ คณฺหา ในเมื่อกำลังเคียงข้าวอยู่ในปากเท่านั้น ไม่ได้พูด
 อะไรใหญ่โตมากมาย.

นี่เรื่อง กวฬิงการหาร คืออาหารคำข้าวที่เคียงด้วยปากก็เป็นอย่างนี้.

ที่นี้ ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร อีก ๓ อย่าง ก็เป็น
 อย่างนี้ คือถือหลักเดียวกัน. นี่จะยังให้เห็นได้ว่า หน้าที่ฝ่ายรูปธรรม คือคำข้าว
 แท้ ๆ มันยังเป็นที่ได้อย่างนี้; ที่นี้อาหารฝ่ายนามธรรมเช่น ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร
 วิญญาณาหาร มันยิ่งรวดเร็วกว่านี้; ฉะนั้นอาหารฝ่ายนามธรรมที่กระทำด้วยจิตใจ
 โดยเฉพาะ มันสร้างให้เกิดภพใหม่ชาติใหม่ ได้รวดเร็วยิ่งกว่านี้. นี่คือข้อเท็จจริงที่จะ
 ต้องมองดูให้เห็นเกี่ยวกับพระสูตรนี้.

หลักเกณฑ์อันนี้เรามีว่า รากะ หรือนันทิ คือความกำหนัด ความพอใจ
 ในความอร่อยนั้น มันเกิดมีอยู่แค่ในขณะที่กำลังลิ้มรสอยู่เท่านั้น. พอไม่มีการเกี่ยว
 การกินการอะไร มันเกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้นสิ่งทั้งหลายจะเกิดได้ ก็แต่ในขณะที่มีมันมี
 ความรู้สึกอร่อยอยู่เท่านั้น. รากะ นันทิ มันมีอยู่เฉพาะเมื่อรู้สึกอร่อยอยู่เท่านั้น ในขณะ
 เคี้ยวอาหารนั้น; ทั้งนั้นชีวิตวิญญาณที่อาศัยอยู่กับมันนั้น มันก็เข้าไปทั้งมันใน

อาหารนั้น แล้วเจริญงอกงามมากออกไป ยิ่งนานเท่าไรมันก็มีวิญญาณเกิดงอกงาม
มากออกไปเท่านั้น.

นี่เป็นวิญญาณตามความหมายในปฏิจจสมุปบาท. ที่ว่าสังขารให้เกิด
วิญญาณ ไม่ใช่ปฏิสนธิวิญญาณ; แล้วก็ถูกช้เอาไปเป็นปฏิสนธิวิญญาณหมด โดยพวก
ที่รู้แต่ภาษาคน พุทเป็นแต่ภาษาคน มีตัวตน ถ้วนภพกรรมชาติเสียเรื่อย. แต่
ถ้าจะพูดกันอีกทีหนึ่ง ก็พูดได้เหมือนกันว่า วิญญาณอะไรก็ตามที่ทำหน้าที่ให้เกิด
อุปาทาน ภพ ชาติ ในปฏิจจสมุปบาท ไล่ตามนัยที่ผมนกล่ามาแล้วข้างต้น, ก็อาจ
เรียกวินญาณนั้นว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” ได้เหมือนกัน, เพราะมันสืบต่อการเกิด “ตัวกู”
ให้ติด ๆ กันไป.

ขอให้ท่านทั้งหลายได้รู้ว่าวิญญาณอย่างนี้ ที่เจริญงอกงามมาจากภระและ
นันทิ เมื่อกำลังเคี้ยวอาหารนั้นเป็นวิญญาณธรรมชา ไม่ใช่ปฏิสนธิวิญญาณอย่าง
ชาวบ้านพูด. แต่วิญญาณธรรมชาในแบบของปฏิจจสมุปบาทนี้จะสร้างภพสร้างชาติตาม
นัยแห่งปฏิจจสมุปบาทที่แท้จริง ที่นี้เกี่ยวพันมากมายก่ายกอง. ที่ใช้คำว่า “นามรูป
ที่ยังหลง” หมายความว่าเพ่งหยั่งลง เมื่อรู้สึกอร่อยในอาหารที่กำลังเคี้ยวอยู่ในปาก :
นามรูปเพ่งทำพณำที่ของนามรูปเดิมที่ตอนนี้; ไม่ใช่ใช้นามรูปทางกายและใจ ที่เกิด
เหมือนอย่างที่เขาเรียกว่า ทยเข้าโลงแล้วไม่เกิด.

สิ่งที่เรียกว่า “ความเจริญแห่งสังขาร” ก็หมายถึงสังขารในปฏิจจสมุปบาท
คือสิ่งที่จะปรุงแต่งกายวาจาใจให้ทำหน้าให้มันมีรุนแรงมากขึ้น เรียกว่ามี, ว่าแก่กล้า
กว้างขวางมากขึ้น. ในพระบาลีเรียกว่า “ความเจริญแห่งสังขาร” ก็คือเป็นไปรวดเร็ว
ในขณะนั้น ในขณะที่ยังเคี้ยวอาหารอร่อยอยู่; เพราะฉะนั้นมันจึงสามารถที่จะสร้างภพ
ใหม่ ชาติใหม่ คือ “ตัวกู” ใหม่ ๆ “ตัวกู” “ตัวกู” “ตัวกู” ใหม่ ๆ ทะยอยขึ้น
มาเรื่อยอย่างมากมาย อย่างกว้างขวาง. นี้เรียกว่าความเจริญแห่งสังขาร.

เมื่อเป็นดังนี้ปัญหของ “ตัวกู” ที่เกี่ยวกับการเกิดแก่เจ็บตายหรืออะไรก็ตาม มันก็มีมากและเป็นทุกข์มาก ดังนั้นจึงมีการตรัสต่อไปเป็นข้อสุดท้ายว่า “ภิกษุทั้งหลาย! ฉายดี ชำดีชรามณฺณ ย่อมมีในทีใด เรากล่าวสิ่งนั้นว่า สโลภ สรภ สอุปาสถ” ปัญหายุ่งยากใจเกี่ยวกับเรื่องชาติ เรื่องชรา เรื่องมรณะ คือปัญหาเรื่องยุ่งยากกวนใจ เนื่องมาจากความยึดมั่นถือมั่นเอาเป็นของตัว.

ปัญหาเกี่ยวกับชาติ ชรา มรณะ นี้ มันอยู่ในทีใดหรือในสิ่งใด พระองค์ทรงเรียกสิ่งนั้นว่า มีความโลภ มีธุลี เต็มไปด้วยอุปายาส. นี่ก็หมายความว่าภาวะใหม่ ของ “ตัวกู” นี้ เต็มไปด้วยความโลภ เต็มไปด้วยกิเลส เต็มไปด้วยความคับแค้น. รวมความว่า กฬิโหมหรือชาติใหม่นี้มีไฉนมากมาย แหะจะนับไม่ไหว ในขณะที่ปากเคี้ยวอาหารกินอร่อยอยู่ ยังไม่ทันจะอิ่มคำ และในนั้นก็มีโรคะ มีค้นหา มีหนักเกิดอยู่ด้วย; แล้วทำให้เกิดสังขารด้วย; เป็นเรื่องที่สมบูรณ์สำหรับที่จะเป็น ปฏิจตมุปปาตรอบหนึ่ง ๆ.

หลักปฏิบัติ หรือจะเรียกว่าจักรราศี ของปัจจุณมุปปาต

ที่นี่ ก็มาถึงเรื่องที่เราเรียกว่าเป็น**หลักปฏิบัติ**. นี่มันก็กินเวลามากแล้ว เรื่องมันยังไม่จบ; แล้วเราไม่มีโอกาสจะพูดอีก และเราก็ได้วางหัวข้อไว้แล้วว่า จะพูดเรื่องหลักปฏิบัติเกี่ยวกับปัจจุณมุปปาต ดังนั้นก็ต้องพูดต่อไป.

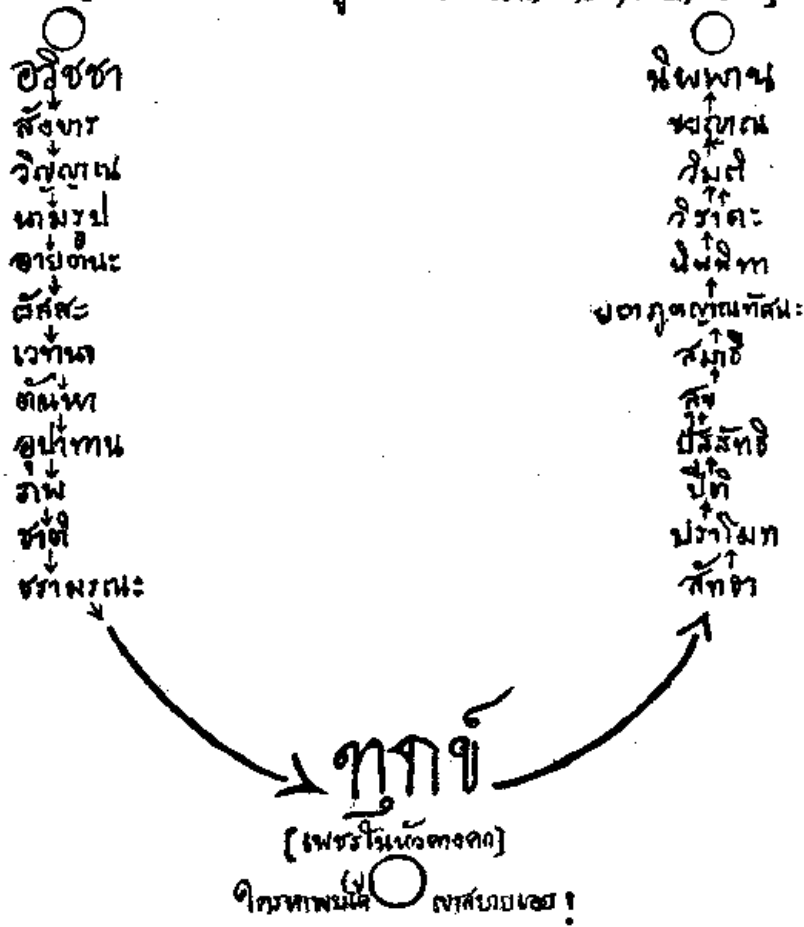
หลักโดยวงกว้างนี้มันน่าประหลาดที่สุด. ผมจะเรียกมันว่า “จักรราศี” ของปัจจุณมุปปาต; ทั้งต้นติดต่อกันไปตั้งแต่สมุททวาร จนถึงนิโรธวาร แล้วนำหัวก็ทรงที่ว่า มันจะแสดงให้เห็น “จានิสสัยของความทุกข์”. ขอให้ฟังต่อไป.

พระพุทธภาษิตนี้ตรัสลำดับเรื่องกับทุกข์ไว้อย่างน่าประหลาด : พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “สำหรับผู้มีเห็น เราจึงกล่าว; สำหรับผู้ไม่รู้ไม่เห็น เราก็ไม่กล่าวถึงความ

ปฏิจจสมุปบาท ๒๔ (ปฏิจจสมุปบาท ชั้น ปฏิจจสมุปบาท)

[ทวิตได้ในบาลี ตติยสูตร อสฬสสูตร, ๕; ๑๖/๓๕/ ๖๘]

สิ้นไปแห่งอาสวะ". ความสิ้นไปแห่งอาสวะย่อมมี เมื่อรู้เห็นลักษณะ ความเกิด ความดับ แห่งขันธทั้งหลาย; นี่ทรงยกเอาความสิ้นแห่งอาสวะนั้น ว่ามีได้ เมื่อมีการรู้การเห็น ในความเกิดขึ้นและความดับไป และรู้เห็นลักษณะแห่งความเกิด และความดับ ของเบญจขันธ์ที่เกิดขึ้นด้วยอุปาทาน คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ อย่างนี้. ถ้ารู้ว่าลักษณะมันเป็นอย่างไร เกิดอย่างไร ดับอย่างไร โดยแท้จริงแล้ว จะเป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ; หรือความสิ้นอาสวะมีได้เพราะรู้เรื่องนี้. นี่พระพุทธองค์ ทรงยืนยันว่าตถาคตรู้เห็นเรื่องนิจจังไตรลักษณ์; ถ้าไม่รู้ไม่เห็นจะไม่กล่าว ก็จะไม่ทรง เอาเรื่องที่ไม่ได้รู้ไม่เห็น มากล่าวเป็นอันขาด.

ความสิ้นอาสวะนั้น ถ้ามีขึ้นแล้ว จักทำให้เกิดญาณที่รู้ว่าจิตสิ้น อาสวะแล้ว; - ญาณในธรรมเป็นเหตุสิ้นไปแห่งอาสวะ นี้จะมีได้ก่อนเมื่อมีวิมุตติ มาแล้ว; - วิมุตติคือความหลุดพ้นจะมี ก็เพราะมีวิราคะ, มั่นคงวิราคะ มีวิราคะเป็น ที่อาศัย; - วิราคะมันต้องอาศัยนิพพิทา; - นิพพิทานี้ต้องอาศัยยถาภูตญาณทัศนะ คือเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง; - ยถาภูตญาณทัศนะนี้ต้องอาศัยสมาธิ; - สมาธิ ต้องอาศัยความรู้ลึกที่เป็นสุข; - สุขนี้ต้องอาศัยบัสสยหรือความวางใจ; - บัสสยนี้ ต้องอาศัยปีติ; - ปีติต้องอาศัยปราโมทย์; - ปราโมทย์ต้องอาศัยศรัทธา; - และก็แปลยกย่องว่า สรวิธานคือยังอาศัยความทุกข์.

ที่นี้ถ้าจะเข้าหาปัจจุสมุปบาทว่า - ความทุกข์นั้นต้องอาศัยชาติ; - ชาติ ต้องอาศัยภพ; - ภพต้องอาศัยอุปาทาน; - อุปาทานต้องอาศัยตัณหา; - ตัณหา ต้องอาศัยเวทนา; - เวทนาอาศัยผัสสะ; - ผัสสะอาศัยอายตนะ; - อายตนะ อาศัยนามรูป; - นามรูปอาศัยวิญญาณ; - วิญญาณอาศัยสังขาร; - แล้วสังขาร อาศัยอวิชชา; แล้วก็จะจกกัน.

นี้แปลว่าการสิ้นอาสวะนั้น จะต้องได้อาศัยสิ่งที่ เป็นปัจจัยลงมาตามลำดับ ตามลำดับ ๆ ตามนัยที่กล่าวแล้วจนมาถึงศรัทธา. เรามีศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศรัทธาในการปฏิบัติเพื่อกับทุกข์นี้ : นี้เรียกว่า เรามีศรัทธา. ที่นี้ลงย้อน กลับขึ้นไปอีกทีว่า พอมิศรัทธาก็มีปราโมทย์; มีปราโมทย์ก็มีปีติ; มีปีติก็มีปลื้ม; มีปลื้มก็มีสุข; มีสุขก็มีสมาธิ; มีสมาธิก็มีญาณ; มีญาณก็มีวิมุตติ; วิมุตติ; แล้วมีญาณ ที่รู้ว่ามีวิมุตติแล้ว; ก็มีความสิ้นไปแห่งอาสวะนั้น; นี้แสดงว่า มัน คงคงดับที่ศรัทธา.

ที่นี้ ศรัทธาเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยทุกข์ นี้เป็นของแปลก. เข้าใจว่าคงไม่ เคยได้ยินกันสักก็กันกว่า ศรัทธาที่เราฝึกอยู่นั้น มันคงอยู่ได้เพราะอาศัยความ ทุกข์ : ถ้าไม่มีความทุกข์บีบกัน เราไม่วิ่งมาหาพระพุทธเจ้า จริ่งไหม? เราวิ่งมาหา พระพุทธเจ้า เขาพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง. มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าอย่างแรงครัด, นั้นเพราะว่าเราถูกความทุกข์บีบกัน. ความเป็นอยู่ในชีวิตจึงกลายเป็นว่า ความทุกข์ เป็นเหตุให้เกิดศรัทธา, ความทุกข์เลยกลายเป็นของดี เหมือนกับเพชรอยู่ใน หั้ว คางคก ที่แสนจะน่าเกลียด : ในความทุกข์กลับมีเพชร คือสิ่งที่บังคับให้เราวิ่งมาหา พระพุทธเจ้า แล้วก็มีศรัทธา.

ในพระพุทธภาษิตนี้ตรัสความทุกข์เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา แล้วความทุกข์ก็มี มาจาก อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป ๖ ลว ก็อุปปฏิจลนูปบาท; ก็แปลว่าเป็นการแสวง ให้เห็นว่า อย่าเบื่อใจเลย อย่ากลัวเลย. อย่าเบื่อใจเลย : เรื่องปฏิจลนูปบาทนี้ ถ้าเราทำได้ ความทุกข์นั้นจะกลายเป็นที่ตั้งของศรัทธา; แล้วศรัทธาก็จะทำให้เจริญ งดงามในธรรมเรื่อย ๆ ไปจนถึงความสิ้นอาสวะ. การมองความทุกข์กันในแง่ นี้ จะ มีอาการเหมือนกับว่า เพชรพลอยอยู่ใน หั้วคางคกที่แสนจะน่าเกลียด. แต่ที่นี้คน ก็เกลียดก็กลัวกันเสียหมด; คางคก ลูกหนู ถึงกับ ไล่เคียนอะไรก็กลัวกันเสียหมด;

แต่ถ้ามารู้ว่าคุณทุกขนั้นเป็นปัจจัยแห่งศรัทธา เป็นสิ่งที่ใจเรารุ่งออกมาแห่งศรัทธาแล้ว เรื่องก็เป็นอย่างนั้นว่า กลายเป็นสิ่งที่ใช้ให้เป็นประโยชน์ได้.

เอาละนี่มันก็เลยเวลามากแล้ว; เรื่องก็มากประเด็น เชื่อว่าคงจำไม่ไหว นอกจากจะไปทบทวนเอาใหม่จากเทปบันทึกเสียงนี้; แต่ผมสรุปความให้ได้ว่า เรื่องปฏิจจสมุปบาททั้งหมดนี้ มันมีประโยชน์อย่างไร.

สรุปความ

เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาทสรุปความได้ว่า :-

(๑) โลกกัถิ เหตุให้เกิดโลกกัถิ ความดับโลกกัถิ ทางแห่งความดับโลกกัถิ ทั้งหมดนี้ มันมีขึ้น เนื่องจากการรับอารมณ์ทางอายตนะ ในปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุททวาร และนิโรธวารนั่นเอง;

และทั้งหมดคนนี้อยู่ในร่างกายที่ยาวาหนึ่ง ต้องเป็น ๆ ตามอันแล้วไม่มี.

(๒) ปฏิจจสมุปบาททั้งสาธยายไม่มีทางจะแยกเป็น ๓ ภพ ๑ ชาติ หรือ คร่อมภพคร่อมชาติ อย่างที่พูดกันในภาษาคณะ ไม่มีเหตุผลแม้ในทางพยัญชนะ คือตัวหนังสือ ก็คำว่า “ปฏิจจ” นั้นเอง.

คำว่า ปฏิจจ นี้ แปลว่าอาศัย แต่เป็นการอาศัยชนิดที่คิดเนื่องกันไปทีเดียว ไม่มีขาดตอน : ตรงนี้สอนบาติกันอีกนิตหนึ่งว่า “ปฏิจจ” แปลว่าอาศัย คือสืบเนื่องกันไปไม่ขาดตอน. อุปมาเหมือนอย่างว่ามีทองชาติตย์ : เพราะมีทองชาติตย์ จึงมีโลก; เพราะมีโลกจึงมีน้ำในโลก; เพราะมีน้ำในโลก จึงมีการระเหยขึ้นไปเป็นไอน้ำ; เพราะมีการระเหยเป็นไอน้ำจึงมีเมฆฝน; เพราะมีเมฆฝนจึงมีฝน; เพราะมีฝนจึงมีการตกลงมา; เพราะมีการตกลงมาถนนจึงเปียก; เพราะถนนเปียกมันจึงลื่น; เพราะถนนลื่นนาย ก. จึงหกล้ม; เพราะนาย ก. หกล้มศีรษะของนาย ก. จึงแตก; เพราะ

ศิระแตก นาย ก. จึงไปหาหมอ; เพราะนาย ก. ไปหาหมอ หมอต้องทำการรักษา; เพราะมีการรักษามันจึงมีการหาย.

อย่างนี้ถูกไปตัดตอนมันได้หรือ? นี่หมายความว่ามันต้องเนื่องกันไปอย่างนี้ ไม่มีอะไรแทรกแซงให้ขาดตอนได้. นั่นแหละคือความหมายของคำว่า “ปฏิจ”. ดังนั้นปฏิจสมบูรณ์บาท ก็แปลว่า มันอาศัยเนื่องกันอย่างนี้เกิดขึ้น; ฉะนั้นมันแบ่งเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ ใช้ร่วมกันไม่ได้; มันไม่มีเหตุผลแม้ในทางทวิหนังสือจะไปแยกมันเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ.

ไม่มีเหตุผลจะต้องแยก เพราะว่าเรื่องปฏิจสมบูรณ์บาทนี้เป็นเรื่องอริยสัจสี่แท้ ๆ เป็นอริยสัจในชีวิตประจำวัน. ถ้าว่าเป็นปฏิจสมบูรณ์บาทชนิดกร่อม ๓ ชาติแล้ว ไม่มีประโยชน์อะไรเลย แก่เรา; และไม่อาจจะเป็นสันติภูมิโก อกาลโก และปัจจุตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ;

และถ้าเกิดไปถือปฏิจสมบูรณ์บาทกร่อม ๓ ภพ ๓ ชาติ ก็จะมีสัสตมิจฉาปฏิจ อย่างภิกษุสาทิเกวัฏฏบุตร. (ดูฉบับก่อนหน้าหน้า [๔๔])

ถ้าเขาจะแยกเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ ก็มีไว้เวียนกันเล่นสนุกๆ แล้วไม่มีความจริงเลย : ตอนปฏิจสมบูรณ์บาทกันอย่างสนุกๆเดียวกันสนุกๆ; สิ่งลึกซึ้งยิ่งสนุกแล้วไม่มีประโยชน์อะไรเลย เพราะปฏิบัติไม่ได้. มันต้องเป็นปฏิจสมบูรณ์บาทที่ถูกต้องตามพระบาลีเดิม, แล้วก็ปฏิบัติได้, ควบคุมได้, ล้วนแต่ที่นี่, อยู่ในเขตที่มีมือกวาดถึงทั้งนั้น; หมายถึงเราอาจปฏิบัติได้ จัดการได้ทั้งนั้น. ฉะนั้นปฏิจสมบูรณ์บาทกร่อม ๓ ชาติ นั้นมันเป็น เนืองลอ เป็น โรคะเร้ง เนืองลอทางปวิธติ ที่รักษาไม่หาย อย่างโรคะเร้งทั่วไป.

(๓) ใจความของมันก็มีว่า ปฏิจสมบูรณ์บาทเกิดคุณความดีที่กระหายอารมณ์ : ต้องมีการกระหายอารมณ์, แล้วตัวนั้นต้องเป็นผู้ที่โศกสมถรรวแล้ว ไม่ใช่เด็กในครรภ์

ไม่ใช่เด็กอ่อนอ้อแอ้ ไม่ใช่เด็กที่งัดในรู้จักคิดนึก, ต้องโตเป็นเด็กขนาดที่รู้อะไร
 ไรแล้ว, แล้วเขากระทบอารมณ์โดยปราศจากสติ หรือวิชา, มีแต่อวิชชา, อายตนะ
 ข้างนอกอายตนะข้างในของเขา, ช่วยให้เกิดการสร้างวิญญาณขึ้นมา, วิญญาณก็สร้าง
 นามรูปในทันใดนั้น, สร้างอายตนะในทันใดนั้นเพื่อให้เกิดเป็นนามรูป หรืออายตนะ
 อันใหม่ ที่จะทำอะไรไปตามอวิชชา; การสร้างนั้นเป็นแบบสายฟ้าแลบ, ถ้าเป็น
 มากจะถึงกับสะดุ้ง.

ขอให้จำคำว่า ถ้าเป็นมากจะถึงกับสะดุ้ง; เช่นเมื่อเราหลับตาไปเห็น
 อะไรเราสะดุ้ง, ได้ยินเสียงอะไรเราสะดุ้ง, หรือว่าเห็นเหตุการณ์อะไร ถึงกับขนลุก
 สะดุ้ง มันเป็นมากถึงอย่างนั้น เป็นอภิมหันตารมณ์อย่างหนึ่ง มันก็ถึงกับสะดุ้ง. ใน
 กรณีที่สังขารสร้างวิญญาณถึงกับสะดุ้ง, ในแนวของการสะดุ้งนั้น มันมีอาการของปัจจุ-
 สมุปบาททั้งหลายก่อน : อวิชชาสร้างสังขาร, สังขารสร้างวิญญาณ, วิญญาณสร้าง
 นามรูป, นามรูปสร้างอายตนะขึ้นมา, ผัสสะนั้นจึงรุนแรงถึงกับสะดุ้ง, ถ้ารุนแรง
 จนถึงกับสะดุ้งแล้ว ทั้งหมดนั้นจะต้องมีลำดับถูกต้องตรงตามปัจจุสมุปบาท.

(๕) ปัจจุสมุปบาทเป็นเรื่องแสดงข้อเท็จจริงของความทุกข์, ทั้งที่เกิดและ
 ที่ดับ; ไม่ใช่แค่แสดงเรื่องคนที่เห็นเจ้าของความทุกข์, ที่หอบหิวความทุกข์คร่อมภพ
 ครอบงำ, คนที่เป็นเจ้าของความทุกข์ไม่มี, เกิดความทุกข์โดยไม่ต้องมีผู้ทุกข์.
 ฉะนั้นขอให้ทุกคนมองเห็นว่า ปัจจุสมุปบาทมุ่งแสดงความเกิดและดับแห่งความทุกข์,
 ไม่ได้แสดงตัวบุคคลที่เป็นเจ้าของความทุกข์ที่เกิดและดับ, แล้วยังเป็นเรื่องแสดง
 กฎเกณฑ์แห่งเหตุและปัจจัยอย่างละเอียด อย่างมีประโยชน์, อย่างที่ไม่มีที่ไหนในโลก
 จะแสดงได้.

นี่เราคุยโวแทนพระพุทธเจ้าว่า เรื่องปัจจุสมุปบาทนี้ เป็นเรื่องแสดง
 กฎเกณฑ์เกี่ยวกับเหตุและปัจจัย อย่างที่ไม่มีที่ไหนในโลกแสดงได้

ในที่สนี้ ก็ยาคจะพูว่า :รามาปลงอาบิกันเกิด : ผมก็เคยเรียนปฏิจ-
สมุปบาทมาอย่างผิตต่อพรประสงค์; ช่วยไม่ได้ เมื่อเรียนนักรวม; แล้ว
ผมก็ยังเป็นครูสอนนักรวมอีก ๑ ปี แล้วก็สอนปฏิจสมุปบาทผิตต่อความจริงทั้งนั้น.
นี่ผมเองเคยเรียนผิตและสอนผิต เรื่องปฏิจสมุปบาทชนิกคร่อม ๓ ชาติ; ฉะนั้น
ขอลองอาบิ ขอนแสดงการขอลอ ขลโทษ กันที่นี้ในเวลานี้ ในความผิตแต่หนหลัง;
และขอยืนยันท้ได้พยามกันคว้ต่อมาตลอดเวลาหลายสิบปีนี้ ได้พบปฏิจสมุปบาท
ในลักษณะอย่างนี้ คือ ปฏิจสมุปบาทที่อยู่ในขอบเขตที่เราควบคุมได้, ปฏิบัติได้,
มีผิตถูกต้องบ้องกันได้; ทั้คว้นในขณะที่อารณณ์ผิตระทบ; อย่างเฉิว ที่
เป็นเรื่องปฏิจสมุปบาทที่มีประโยชน์, ที่เป็น หลักของการปฏิบัติ.

ถ้าถามว่าปฏิบัติอย่างไร : ไม่มีคำตอบอย่างอื่นนอกจากว่า มีผิต เมื่อมี
อารณณ์ผิตระทบ อย่าผลผิต อย่าให้เกิดอวิชชาปรุง อังขาร วิญญาณ นามรูป
อาหณะ ชนิตที่จะไปเป็นทุกข์ : รักษาให้เป็นอย่างเดิมไว้เสมอ; เป็นสันภลิตที่
ไม่ต้องเกิดก็ยิ่งดีกว่า เพราะมันไม่เกิดทุกข์.

ทั้ขอให้พรว่า ต่อไปนี้จึงมีความรู้ที่ถูกต้อง; พวกที่เป็นชรวาส กลับ
ไปต้งบ้านแล้ว ก็ให้รู้จักปฏิจสมุปบาทให้ถูกต้อง : แม้ในครวั ที่กำลังเกี่ยวอาหาร
เอร็ครอ้อยอยู่ในครวันั้น ก็ให้รู้ว่พหชาติอาจะเกิดได้หลายสิบหลายร้อย.

การแสดงอธิบายปฏิจสมุปบาทอย่างนี้ ผมจะคงถูกคำณ้โลก ไม่เฉพาะ
แต่เมืองไทย; เพราะว่ในประเทศไหนเขาก้สอนกันแต่เรื่องคร่อมภพ คร่อมชาติ.
เพียงแต่การพูถึงเรื่องสุญญา และ อภิธรรม นี้ ยังถูกคำณ้ในเมืองไทย ล้นเมืองไทย;
แต่การพูเรื่องปฏิจสมุปบาทนี้ ผมรู้แล้วว่จะคงถูกคำอย่างล้นโลก. แต่ว่าในฐานะ
ที่เป็น “พุทธทาส” ก็ต้องทำ.

[๑๑๔]

ปฏิธด ๖ จากพระโอรส

เราเป็นทาสของพระพุทธเจ้า รู้อะไรว่าเป็นอย่างไร, อะไรเป็นที่เสียหาย
แก่พระพุทธเจ้าแล้วต้องต่อสู้ แล้วต้องทำ; เพราะฉะนั้นไม่กลัว ให้ใครพากันทำ
กันจนสิ้นจักรวาล ก็ไม่กลัว; อย่างว่าเพียงถูกคำสอนโลกเฉย.

นี่คือเรื่องปฏิธดสมุปบาทที่ไม่ครอบภพครอบชาติ กับปฏิธดสมุปบาทที่ครอบ
ภพครอบชาติ มันต่างกันอย่างนี้ : ที่ครอบภพครอบชาติไม่มีประโยชน์อะไร ปฏิบัติ
ไม่ได้. วัฏฏะไม่เป็นนักปราชญ์ที่ไม่รู้จักตัวเอง; ส่วนปฏิธดสมุปบาทที่ปฏิบัติได้นั้น
พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้; เราถือเอาตามนั้นแล้วกับทุกขได้ไม่ข้องแวงกับสัสสตทิวฐิ
หรือ อันทคาทิกทิวฐิ; ไม่มีอศททิวคนในปฏิธดสมุปบาท; เป็น อริโย, เป็น
อภักตัญญู, เป็นของประเสริฐเต็มไปด้วยประโยชน์.

ทั้งหมดนี้ เป็นคำชี้แจงที่ข้าพเจ้าขอรับรองให้ผู้อื่นใจจะศึกษา จงศึกษาอย่างละเอียด
ตลอดที่สุด.

พุทธทาส อินทปัญโญ

โมกขพลาราม ไซยา

วิสาขบูชา ๒๕๒๑